

იაკობ შალახაშვილი

ბედიშელაშვილი

შ

ნ ი ნ ა

ჟეჟეჟეჟეჟე

გამომცემლობა
„საბჭოთა საქართველო“
თბილისი — 1966

891.71.092 [გრიბოედოვი]
ბ 208

გრიბოედოვის ცხოვრება მკიდროდაა დაკავშირებული საქართველოსთან და ქართველ ხალხთან. აქ, ნინო ჭავჭავაძესთან ერთად გაატარა ზან თავისი ცხოვრების საუკეთესო წლები.

წინამდებარე ნაშრომი, ისტორიულ მასალებზე დაყრდნობით, მოგვითხრობს გრიბოედოვისა და ნინო ჭავჭავაძის ცხოვრებასა და მოღვაწეობაზე.

«Я дружбу пел»

А. С. Грибоедов

მთაწმინდაზე „ფიქრთ გასართველად“ ასულ ბარათაშვილს ქალის ტირილი შემოესმა. „ნეტავ ვინ ქვითინებს?“ — წაიჩურჩულა მან და იქეთ გაემართა.

თეირანში აჩეხილ გრიბოედოვის საფლავზე დამხობილი ნინო ჭავჭავაძე უსაყვარლეს მეუღლეს დასტიროდა.

• • •

ნინო ჭავჭავაძის ურვას გულწრფელად იზიარებდნენ თანამედროვენი.

გრიგოლ ორბელიანმა 1829 წელს თბილისში დაწერილ ლექსში, შემდეგი სტრიქონები უძღვნა გრიბოედოვის სამარესთან „მტირალ ნ[ინო]ს“:

თუ ტურფანი თვალნნი შენნი
ცრემლთ აფრქვევენ მწუხარებით,
სულისა შენის ტანჯვანი
არ არს უკეთუ ოცნებით,

მაშ მოვედ, მნათო ჩემს გულზედ
შეწუხებულის შვენებით,
ნაცლად შენსა მე ვიკვნესო
შენის კმუნვისა მიღებით.

• • •

გრიბოედოვის მოკვლის დღიდან 125 წლის თავზე დაწერილ ლექსში, პოეტი ოთარ შალამბერიძე სამართლიანად ჰკიცხავს „მძიმე ბედს“, რომელმაც „ვაი ჰკუისაგან“-ის ავტორის უდანაშაულო სისხლი დაღვარა თეირანში და „ცრემლის ტბა“ დაადენინა ჭავჭავაძიანთ პირმშვენიერ ნინოს:

მითხარ, ბედო,
სად წაუხვალ სირცხვილს,
სადა ჰქონდა გრიბოედოვს
თეირანში დასაღვრელი სისხლი!

მითხარ, ბედო, გულდამწველო,
რად გაგვხადე მწყრალი:
სადა ჰყავდა საქართველოს
ცრემლის ტბაში დასახრჩობი ქალი?!

ნინო ჭავჭავაძე ჩვიდმეტი წლისა არც კი იყო, მეუღლე რომ დაედუპა. განსვენებულის ანდერძის თანახმად, ქმრის ნეშტი მთაწმინდაზე დაკრძალა და აღარ გათხოვილა, ქვრივად დარჩა.

ალექსანდრე ჭავჭავაძემ სწორედ იმ ხანებში ქართულად თარგმნა რუსული რომანსი «Черный цвет, мрачный цвет»:

ფერსა ბნელს; ფერსა შავს
მე ვეტრფი მარად ეამს.
აროდეს ფერსა სხვას
არ ვეტრფო, ვფიცავ ცას.

არას ძალს, არას გვამს
არა აქვს ეს უფლება,
აშორვოს ფერსა შავს
ჩემი ტრფიალება.

ნუ მკითხავთ ფერსა შავს
რად ვეტრფიალები?
პირობენ, — და რა ვკყო,
საყვარლის თვალები!

გინდ მე მან სასურმან
მივიწყოს ამავ წამს,
მით ვტრფოდე უღრეკად,
ფერსა ბნელს, ფერსა შავს.

ფერებში ვილოც შავს
ცხოველში მას საგანს, —
მას შევერთამ ჩემსა სულს
მარად მისს შეწირულს.

სოფლითაც განსვლის ეამს,
ვისუდრებ ფერსა შავს,
და ვიდრემდის ვცოცხლობ,
თვალს არ მოვაშორებ.
ის მექნება მარად.
მის საგნის სახსოვრად.

ნინო ჭავჭავაძის „სულიერ განწყობილებას ეგუებოდა შავი
ფერი, თავისი ქმრის — გრიბოედოვის გარდაცვალების შემდეგ
თალხს ატარებდა საყვარელი მეუღლის ერთგულების ნიშნად“¹.

ნინომ სათანადო ჰანგი შეურჩია მამის მიერ მისთვის საგან-
გებოდ თარგმნილ ლექსს და გულის მომკვლელად ასრულებდა.

„ფერსა ბნელს“, როგორც გრიბოედოვის ხსოვნისადმი მიძღვნილი სამგლოვიარო ჰიმნი, უმაღლეს ხალხში გადავიდა და გავრცელდა.

მადლიერმა რუსმა ხალხმა, უმწიკვლო სიყვარული, ერთგულება და კარგი ქალობა დაუთვსა ნინო ჭავჭავაძეს.

ცნობილმა საბჭოთა მწერალმა, ლეონიდ ლეონოვმა, ასე გამოხატა თავისი ხალხის, რუსი ხალხის სამადლობელი საქართველოსა და ნინოსადმი. „ნინოს ბავშვური სიყვარული გრიბოედოვის დიდების ყველაზე ძვირფასი გვირგვინი იყო მის სანმოკლე სიცოცხლეში. მადლობა საქართველოს, მადლობა ნინოს ჩვენი გრიბოედოვისათვის. აქედან მომდინარეობს ქართული და რუსული ლიტერატურის ძველი სისხლხორცეული კავშირი“².

გრიბოედოვს უსაზღვროდ უყვარდა საქართველო და საქართველომაც სიყვარულით უპასუხა.

გრიბოედოვის დამოყვრება ჭავჭავაძიანთ ოჯახთან, უწინარეს ყოვლისა, რუსი და ქართველი ხალხის თანამეგობრობის კიდევ ერთი დადასტურება იყო.

ნინო ჭავჭავაძის მამა, სახელოვანი ქართველი პოეტი და საზოგადო მოღვაწე, ალექსანდრე ჭავჭავაძე წერდა: „ქართველთა და რუსთა ერთი მეორესთან მჭიდროდ დაახლოვების საუკეთესო საშუალებად მიგვაჩნდა ნათესაური კავშირების გამრავლება“³.

მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში, ალექსანდრე ჭავჭავაძემ ერთმა პირველთაგანმა უჩვენა ამის მაგალითი თანამემამულეებს,—თავისი უფროსი ქალიშვილი—ნინო მიათხოვა ა. ს. გრიბოედოვს.

ნინოს სპეტაკი ცხოვრება განუყოფელია გრიბოედოვის ბიოგრაფიიდან. ნინო ჭავჭავაძის სახელს ღირსეული დიდებით იხსენიებს რუსული მწერლობა.

ქართული ლიტერატურის ისტორიამ რომანტიკოსთა სახელებთან ერთად ჩვენამდე მოიტანა ნინო ჭავჭავაძის რომანტიკული სახელი.

ჭავჭავაძის უმშვენიერესი, განათლებული და ქველი ასული იყო შთამაგონებელი და საგანი მეცხრამეტე საუკუნის პირველი ნახევრის ქართველ მგოსანთა უმრავლესობის მხატვრული ქმნილებებისა. ნინო ჭავჭავაძემ სრულიად ღირსეულად დაიმკვიდრა „ქართული პოეზიის ვარდის“ სახელი.

დავით აღლექსი-მესხიშვილი (1745—1824) ერთ თავის ლექსს ასეთ შენიშვნას ურთავს: „ჭაბუკსა ვისმე ქალი უყვარდა, ყმამან წალკოტიდამ ყვავილნი მოკრიფა და შეკონა და მიაართვა; უთხრა: ამათ შენის შვენებიდამ მოუპარავს ფერებო, მე შევიპყარ და მოგართვი, და გარდაახდევინეო“⁴.

ეს შენიშვნა ყველაზე უფრო ნინო ჭავჭავაძეს შეეფერებოდა და ცხადია, რომ მაშინ ყველა ვარდ-ყვავილის განწირვა გახდებოდა საჭირო.

ვინ იცის, იქნებ ამ შენიშვნამ შთააგონა გრიგოლ ორბელიანს მოხდენილი მუნასიბი ნინო ჭავჭავაძეზე:

საამოა სახილველად
ოდეს ვარდი ნინას ეპყრას,

მაგრამ ვინ ჰსცნას, ვინა სუნავენ
ნინა ვარდს, თუ ვარდი ნინას.

პოეტი გიორგი ლეონიძე ერთ თავის საუკეთესო ლექსში
ასე მიმართავს ნინო ჭავჭავაძეს:

თუ გადამქრალი შენ ხარ ვარსკვლავი,
ახლაც მინათებს შენი მშვენება...
შენგან შევიტყვე, რომ სილამაზეს
არ უწერია გადაშენება!

შენც ცოცხალი ხარ, შენი მგოსნებიც
და გაერეოლება მათი გულისა,
თავშესაფარი რამდენ ოცნების
იყავ ბანაკი გაზაფხულისა!

შენ სილამაზის იქით ბნელდება,
დაიხურება ცისკრის კარები:
შენ მოგაყარეს მიწა ბელტებად,
მკერდზე რომ ვარდსაც ძლივს იკარებდი!

ასი წლის შემდეგ მე შენ გიგალობ,
ათას წელს გასძლებს შენი მშვენება;
შენ, — სილამაზის ნაზო გრიგალო,
შენგან აროდეს მომესვენება!

დიახაც, რომ ნინო ჭავჭავაძის დარმა მშვენიერებამ, სილამაზეს უკვდავება დაუმკვიდრა.

„ჩვენ, — წერდა ცნობილი პოეტი ტიციან ტაბიძე, — ორნაირად გვაინტერესებს ნინო ჭავჭავაძის ცხოვრება. პირველ ყოვლისა, ამ ქალში მოცემულია ქართული ხასიათი და მისი ისტორიული მომხიბვლელობა და მეორეც ის, რომ მისი ცხოვრებით შეიძლება ზუსტად წარმოვსახოთ საქართველოს მე-19 საუკუნის პირველი ნახევრის ეპოქა“.

ნინო ჭავჭავაძის ცხოვრება გულმართალი ქართველი ქალის სატრფიალო პოემაა.

ეს წიგნი, ამ უბიწო სიყვარულის აღწერას ეძღვნება.

გადმოცემით, ჭავჭავაძეთა წინაპარნი ხევსურები ყოფილან.

ამ გადმოცემას მხარს უჭერს „კალმასობაში“ შემონახული ცნობა. იოანე ბაგრატიონი გარსევან ჭავჭავაძეს ათქმევინებს: „მე მთის კაცი ვარო“.

მთიდან ჭავჭავაძიანთ უმრავლესობა კახეთში გადმოსახლებულა, ნაწილი ქართლში, ნაწილი კი მთაშივე დარჩენილა.

კახეთში გადმოსული ჭავჭავაძენი მეჩვიდმეტე საუკუნეში გამოჩნდნენ ისტორიის ასპარეზზე.

1726 წელს კახეთის მეფე კონსტანტინემ ამ გვარის წარმომადგენელთ თავადობა უბოძა.

მეთვრამეტე საუკუნის მიწურულსა და მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში, პირველობდა ნინო ჭავჭავაძის პაპა — გარსევან (დავით) რევაზის ძე ჭავჭავაძე (1757—1811).

გამოჩენილ სახელმწიფო მოღვაწეს, გარსევან ჭავჭავაძეს სწამდა, რომ ოსმალეთ-ირანზე მაღლა მდგომი ერთმორწმუნე რუსეთი ქართლ-კახეთის გაძლიერებას შეუწყობდა ხელს, დაიცავდა მის საშინაო დამოუკიდებლობას და აგრესორებს ჩამოაშორებდა.

ამ რწმენით მან 1783 წლის 24 ივლისს, როგორც ქართლ-კახეთის სრულუფლებიანმა ელჩმა, ხელი მოაწერა „გეორგიევსკის“ მფარველობით ტრაქტატს.

შემდეგაც გარსევანი არა ერთხელ წარიგზავნა რუსეთს დიპლომატიური დავალებით და საკმაო ხანს ოჯახითაც ცხოვრობდა იქ.

გარსევან ჭავჭავაძეს ცოლად ჰყავდა ელჩის, ცნობილი მწერლისა და მწიგნობრის, გიორგი ავალიშვილის და, — მარიამ (მაია) ივანეს ასული (1758—1836), რომელსაც იონა მეუნარგია ასე ახასიათებს: „მისი დროის კვალობაზე განათლებული ქალი იყო „ვეფხის ტყაოსანზე“ და ძველებურს წესზე აღზრდილი“⁷.

რადგან რუსეთის სამეფო კარი იმ დროს ეძებდა კარგს განწყობილებას საქართველოსთან, 1786 წელს ქალაქ პეტერბურგში დაბადებული ალექსანდრე გარსევანის ძე ჭავჭავაძე — შემდეგში ქართველთა სახელგანთქმული პოეტი, მონათლა ეკატერინე მეორემ და დიდმა მთავარმა ალექსანდრემ.

„მაყვლისფერი ხავერდის ბალიში, — წერდა იონა მეუნარგია, — რომელზედაც ამოიყვანა წმინდა ემბაზიდამ ნათლია იმპერატრიცამ ალექსანდრე ჭავჭავაძე... ინახება მის შვილიშვილებში“⁸.

დედისერთა ალექსანდრეს მშობლები ფუფუნებაში ზრდიდნენ.

ოთხი წლის რომ გახდა ალექსანდრე, გარსევან ჭავჭავაძე ოჯახით თბილისში ჩამოვიდა. რადგან იმ დროს თბილისში არავითარი სასწავლებელი არ იყო, მამამ ბავშვის მასწავლებლად თან წამოიყვანა ვინმე ფრანგი.

პეტერბურგიდან ჩამოყვანილი ალექსანდრე თბილისშიაც უზრუნველად იზრდებოდა. „ბედისაგან განებივრებული ალექსანდრე, — წერს მისი ბიოგრაფი, — თავის ფრანცუზის მეცნიერებას ისმენდა და თავისუფალ დროს დასეირნობდა პირველად მამამისისაგან ჩვენში გადმოტანილ კარეტით“⁸.

როცა ირანის გამგებელი — ალა-მაჰმად-ხანი გამოემართა საქართველოსაკენ, ალექსანდრე პეტერბურგში წაიყვანეს.

პეტერბურგში ჩაყვანილი ალექსანდრე ბამანის კერძო პანსიონში მიაბარეს. აქ სწავლობდა ოთხი წლის განმავლობაში.

1797 წლის გაზაფხულზე გარსევან ჭავჭავაძე მესამედ წარსდგა რუსეთის საიმპერატორო კარზე, როგორც ქართლ-კახეთის სრულუფლებიანი დესპანი.

ისტორიკოსი ზ. ცქიტიშვილი ამასწინათ გამოქვეყნებულ შრომაში „გარსევან ჭავჭავაძის დიპლომატიური მოღვაწეობა“, წერს: „გარსევანი დაბეჭითებით მოითხოვდა იმპერატორისაგან ან დაეცვა ტრაქტატით ნაკისრი ვალდებულებანი, ან კიდევ უარი ეთქვა მათზე და მაშინ საქართველო გამოსავალს თვით მოძებნიდა... ამ ელჩობას შედეგი არ მოჰყოლია“¹⁰.

ერეკლე მეორის გარდაცვალებისა და გიორგი მეცამეტის ტახტზე ასვლის შემდეგ, 1799 წლის ივლისში, გარსევან ჭავჭა-

ვაძე საქართველოში დაბრუნდა ამალითა და ოჯახით. მან თან წამოიყვანა ალექსანდრეც.

1799 წლის ბოლოს გარსევანი ისევ წავიდა რუსეთს და „რუსეთის მთავრობას წარუდგინა საიდუმლო თხოვნა, რითაც გიორგი XIII უარს ამბობდა „მფარველობაზე“ და თანახმა იყო „ქვეშევრდომობაზე“ შეკვეცილი ავტონომიის სახით, ისე რომ მეფის ტიტული შემკვიდრეობით გადასცემოდათ ბაგრატიონებს“¹¹.

პავლე პირველმა არ მიიღო ეს ძალზე დიდი დათმობებიც და 1801 წლის 18 იანვარს, მოსკოვსა და პეტერბურგში გამოცხადებული მანიფესტით, საქართველო უშუალოდ შეუერთდა რუსეთს.

სხვა უკეთესი გზა საქართველოს არ ჰქონდა.

ამ ხანებში გარსევან ჭავჭავაძის თავზე ორივე მხრივ საავდრო დრუბლები შეგროვდა. რუსეთის ორიენტაციის მოწინააღმდეგენი მას ღალატს სწამებდნენ, რუსეთისადმი ღალატში ადანაშაულებდა მას კოვალენსკი.

1802 წლის ოქტომბრის ბოლო რიცხვებში გარსევანი საქართველოში ჩამოვიდა. „მის ჩამოსვლას დაემთხვა ხალხის მღელვარება კახეთის ზოგიერთ კუთხეში, რაც გამოწვეული იყო რუსული მმართველობის დამყარებით. საქართველოს მმართველმა კოვალენსკიმ მომხდარი არეულობა გ. ჭავჭავაძეს დააბრალა, რომელიც, მისი აზრით, ჯერ კიდევ პეტერბურგში ყოფნის დროს აღელვებდა ქართველებს“¹².

1802 წლის 8 სექტემბერს საქართველოს მთავარმართებლად დანიშნულმა პ. ციციანოვმა გამოიძია კოვალენსკის მიერ გარ-

სევან ჭავჭავაძისადმი წაყენებული ბრალდებები და მთლიანად გაამართლა იგი.

1803 წლის 14 ივნისს გარსევანი დაამტკიცეს საქართველოს თავადაზნაურთა საკრებულოს წინამძღოლად. ამ დღიდან იგი მეფის მთავრობას უნდა დახმარებოდა საქართველოში რუსეთის მმართველობის განმტკიცების საქმეში. „მიუხედავად ამისა, 1802 წლის ნოემბრიდან საქართველოში მყოფი გარსევანი რუსეთის მმართველობის ფარული ზედამხედველობის ქვეშაა¹³.

1804 წელს, როცა მთიულეთში ამბოხება მოხდა, ციციანოვს ერევნისთვის ალყა ჰქონდა შემორტყმული. გარსევანი ამ დროს ყაზანში იყო. მას დავალებული ჰქონდა ერევნის ფრონტის ჯარის სურსათით მომარაგება. დავალების დროზე შესრულება გარსევან ჭავჭავაძეს შეუფერხდა, ამის გამო ახლა ციციანოვმა შეიტანა ეჭვი რუსეთისადმი მის ერთგულებაში და ტამბოვში გადასახლებით დაემუქრა.

1804 წლის 14 სექტემბერს, გარსევანის ვაჟი, თვრამეტი წლის ალექსანდრე ამბოხებულ მთიულებთან წავიდა და ფარნაოზ ბაგრატიონს შეუერთდა. ამან კიდევ უფრო გააუარესა გარსევან ჭავჭავაძის მდგომარეობა.

„ჩვენი აზრით,—წერს ისტორიკოსი ზ. ცქიტიშვილი,—მცდარია ალექსანდრე ჭავჭავაძის ბიოგრაფიის მკვლევართა თვალსაზრისი, რომლებიც აცხადებენ: გარსევანი თავის შვილს ალექსანდრეს თავისივე ნებით გაჰყვა ტამბოვში, სადაც იგი გადასახლეს მთიულეთის აჯანყებაში მონაწილეობისათვის. სინამდვილეში გარსევანი შვილს ნებით კი არ გაჰყოლია, არამედ „გააყოლეს“ ტამბოვში. ამის დამამტკიცებელ საბუთებს, სხვა

რომ არა იყოს რა, „აქტებიც“ საკმარისად იძლევა. რუსეთის ცარიზმმა აიძულა იგი ეთხოვა რუსეთში გადასახლების ნებართვა“¹⁴.

ალექსანდრე ჭავჭავაძის თბილისიდან ტამბოვში გაგზავნა მოხდა 1805 წლის 11 ნოემბერს. მას თან გააყოლეს გარსევანიც. თბილისის ცენტრალურ საისტორიო არქივში ინახება საგანგებო საქმე „გარსევან ჭავჭავაძის რუსეთში გადასახლების შესახებ“¹⁵.

ტამბოვში სამი წლით გადასახლებული ალექსანდრე, გარსევანის მიერ იმპერატორისადმი მირთმეული თხოვნების საფუძველზე 1806 წლის ნოემბრის დამდეგს გაანთავისუფლეს და ზედამხედველობის დაწესებით, 1807 წლის დასაწყისში, პეტერბურგის პაეტა კორპუსში ჩარიცხეს.

1809 წელს ალექსანდრე ჭავჭავაძემ პაეტა კორპუსი დაამთავრა და გადაყვანილ იქნა ლეიბგვარდიის ჭუსართა პოლკში. 1809 წლის 19 დეკემბერს პოდპორუჩიკობა მიიღო. 1810 წლის 31 ოქტომბერს პორუჩიკობა ებოძა.

1811 წლის 7 აპრილს ქალაქ პეტერბურგში წყალმანკით გარდაიცვალა გარსევან ჭავჭავაძე, რომელიც დაკრძალეს ალექსანდრე ნეველის სასაფლაოზე.

გარსევანის ცოლისძმის, გიორგი ავალიშვილის მიერ შედგენილი ეპიტაფია გვამცნობს:

„ქვე სახსოვრისა ამისა მდებარებს კახეთის თავადი დავით ჭავჭავაძე გარსევანად ცნობილი.

არ არის არსად მომცემელმან მოქმედმან მან,
ათას შვიდას ხუთ ათ შვიდს ღმერთ მამამან,

ოცსა ივლისსა მშეა, მბრწყინვე მყისვე ცაჲან,
თანამდებად მყო წარმხდომ საწუთრომან აჲან
მიცემად მისდა აწ ესდა ხარკისამან.

მიმცუალა კვალად აჲას რეჲას ათ ერთ მეტს,
აპრილის შვიდსა, ბრწყინვალეს პარასკევს დღეს,
შემდგომ შუადღის, ჟამსა ნახევარ მეხუთეს.
მოხეთ ღმთისად, მხილველნო, ჰსკვრიტე რა ეს,
ჯენათ ყოველთად ზვედრი ესე არს ნაწეს.

თ[ავადის] გ[იორგი] ა[ვალიშვილის] მიერ¹⁶.

1811 წლის 22 სექტემბერს, ალექსანდრე ჭავჭავაძე. ჰუსართა პოლკის პორუჩიკის ხარისხით ბრუნდება საქართველოში და ინიშნება მთავარმართებელ მარკიზ პაულიჩის ადიუტანტად.

1812 წლის იანვარში, თუ თებერვლის თვის დასაწყისში, ალექსანდრე ჭავჭავაძემ ცოლად შეირთო სარდლის, ივანე ჯამბაკურ-ორბელიანის ქალი სალომე.

ქორწინებიდან თვეს არც კი გაეგლო, რომ კახეთში გლეხთა ამბოხებამ იფეთქა. ალექსანდრე იძულებული გახდა დაეტოვებინა ახლად ჯვარდაწერილი მეუღლე და 1812 წლის 23 თებერვალს, ის მარკიზ პაულიჩთან ერთად წავიდა თბილისიდან.

პირველ მარტს, თელავში, ერთმა მეამბოხე გლეხმა მუხლში დასჭრა ალექსანდრე ჭავჭავაძე. ამ მძიმე ჭრილობამ კინაღამ ჭლექი შეჰყარა, დროზე სახელგანთქმული დასტაქრები თურმანიძეები რომ არ მიშველებოდნენ.

მუხლში მიყენებული კრილობა ალექსანდრე ჭავჭავაძეს მოშუშებულიც კი არ ჰქონდა, როცა მის მეუღლეს შეეძინა პირველი შვილი, რომელსაც ნინო დაარქვეს.

ჭავჭავაძენი იმხანად სოლოლაკში, ველიამინოვის (ახლა შალვა დადიანის) ქუჩაზე ცხოვრობდნენ, „ნაზარბეგიანთ დარბაზის“ მახლობლად, ალექსანდრე ჭავჭავაძის დედის ძმის, გიორგი ავალიშვილის ბინაზე¹⁷,

ალექსანდრე ჭავჭავაძის ოჯახი პირველობდა იმ დროს თბილისში.

ალექსანდრე ფადეევი წერდა: „ალექსანდრე ჭავჭავაძის შესანიშნავი ოჯახი ერთადერთი იყო თბილისში, სადაც ჩრდილოეთიდან და დასავლეთიდან ჩამოსულ სტუმრებს ხვდებოდა წმინდა ქართული სტუმართმოყვარეობა“¹⁸.

დომიტრი ყიფიანის სიტყვით: „ვინც კი ჩამოდიოდა პეტერბურგიდან, მოხუცი თუ ახალგაზრდა, ა. ჭავჭავაძის ოჯახის ხშირი სტუმარი ხდებოდა“¹⁹.

ქეთევან ორბელიანი ალექსანდრე ჭავჭავაძის ოჯახს ასე იხასიათებს: „ყოველი რუსი, ვინც გადმოვიდოდა, იმათ სახლში იყო“²⁰.

ჭავჭავაძიანთ ოჯახის ნათესავი, პოეტი გრიგოლ დადიანი, ალექსანდრე ჭავჭავაძის სახლის შესახებ ამბობს: „ქალაქში

ხუთი წელი ვიყავი, ვიდექი იმათთან და ერთხელ წარბშეკმუხვნილი არ მინახავს არც ის, არც მისი ცოლი და არც არავინ მის სახლში. ყოველდღე დიდი სტუმრობა ჰქონდათ. ვინც კი მოვიდოდა პეტერბურგიდამ, გვარდიიდამ და სხვა დიდკაცობა ექსპედიციაში აქ მოდიოდა და აქედამ... ფლიგელადიუტანტი, ლეიბ-გუსარი, პრეობრაჟენცი და ა. შ.“²¹.

ალექსანდრე ჭავჭავაძის მეუღლე — სალომე, ივანე ორბელიანის ასული, — ერთ-ერთ საბუთში ახასიათებს თავის ოჯახს, როგორც მეტად მნიშვნელოვან კერას, რომელმაც დიდი როლი ითამაშა რუსულ-ქართულ ინტელიგენციის დაახლოვების საქმეში. საბუთში ვკითხულობთ:

„ქმარი ჩემი, გენერალ-ლეიტენანტი, თავადი ალექსანდრე გარსევანის ძე ჭავჭავაძე, იმპერატორ ეკატერინა დიდის ნათლული, გამოესალმა სიცოცხლეს ჩემდა საუბედუროდ არა ბრძოლის ველზე... მტრების წინააღმდეგ, რაც ჩემთვის იქნებოდა დამშვიდება და ნუგეში, არამედ საკუთარი ცხენებისაგან, თითქმის ჩემი თვალის წინ.

მე არ ვილაპარაკებ, როგორც მისი მამის თავად გარსევანის, აგრეთვე მის საკუთარ დამსახურებათა შესახებ, ისინი ასრულებდნენ თავის მოვალეობას.

ჩვენი სახლი ორმოცი წელი ღია იყო ყველასათვის, და იქ უმეგობრდებოდნენ რუსთა ჩვენი თანამემამულენი... ეს სახლი იარსებებს კეთილი ადამიანების მოგონებაში“²².

ასევე იყო ალექსანდრე ჭავჭავაძის გარდაცვალების შემდეგაც.

საწერი მაგიდის წინ, კედელზე ჰკიდია ნინო ჭავჭავაძის მოზრდილი სურათი. დავცქერი ფერიული სიმშვენიერის ქალს; რომლისთვისაც გრიგოლ ორბელიანის სიტყვებით რომ ვთქვათ, საქართველოდან პეტერბურგამდის და „პეტერბურლითგან ისპანამდის გაგიჟებულნი იყვნენ ხალხნი“²³.

ნინო ჭავჭავაძის თანამედროვე პოეტს სოლომონ რაზმაძეს (1798—1862) აქვს ჩვენი თემისთვის ერთი მეტად საყურადღებო ლექსი „დიანას მეჯლიში“. ალექსანდრე ორბელიანი ამ ლექსის დაწერის შესახებ შემდეგს გვიაშობს: „1832-სა წელს უეცარმა საგანმა განაღვიძა სული სოლომონ რაზმაძისა და იმისათვის იგალობა ტკბილად, გაფურჩქენილს გაზაფხულზე, მშვენიერ წალკოტის თალარს ქვეშ. სადაც ამ დროს ვმხიარულობდით ამხანაგები“²⁴.

„თორმეტ მშვენიერ ქართველზე“ დაწერილ ლექსში მოთხრობილია, თუ როგორ შეხვდა დიანა „ივერიელ ქალებს“ და რა სიტყვებით შეამკო ისინი. ნინო ჭავჭავაძეზე ამ ლექსში ზმურად ნათქვამია:

დიანას მგოსანნი ნორჩსა გამკობენ,

ციურთა დარსა,

ჰაეროვანსა.

იამე, ღმერთნიც შენ გტრფიალობენ²⁵.

ჭავჭავაძიანთ ოჯახთან დაახლოვებული პოეტი და ჟურნალისტი ივანე კერესელიძე (1829—1892) თავის სრულიად რეალისტურ ლექსში ასე აგვიწერს ნინო ჭავჭავაძის სიმშვენიერეს:

შეხეთ ვინ მოვა, რა არსება, ვით მონარნარობს.
მისმან მშვენებამ განმაცვიფრა, გულს მიმდლულარებს.
თუ ვსთქვათ რომ არის ზენით მოსულ იგი არსება,
არც თუ მათ შორის შემინიშნავს მისი მგზავსება.

ერთი შეხედეთ მისსა ტანსა გულის ნამტანსა,
საროსებრ აღზრდილს, კვიპაროზსა წელს წვლილოვანსა...
თუ ვითა მოაქვს მონაზებით, ვით მოგოგმანობს.
ან ბროლის მკერდით ვით სასტიკად ჰაერს მიაპობს!

სახეს უქვერიტეთ, განიცადეთ მისი მშვენება,
მისი სიტურფე, სიკეცლუცე, მოწყობილობა,
თვალნი ფიალა, მათი ზეცად ამართულობა
ანგელოზებრი სიმშვიდუ და მოკაზმულობა...

იისფრად ტუჩნი პაწაწინა ვით უღვივიან;
მოხშირებითა გასაღიმად ვით. მზა არიან,
სასაუბროდ ოდეს შეარყევს, სურს აღძრას ენა,
ან თუ ქიკჭიკით ვით ნაზთ სიტყვებთ აქეთ პირთგან დენა;

იქეთ და იქით ლოყას ზილფნი ვითა ხედებიან,
როგორ ცელქობენ, იშოკობენ, ეკონებიან!
ხედავთ ღაწვებზედ, რა ამბები გაჰქონან კაეებს?
ამის მნახველი ნეტარ თავს ვინ არ ათავანებს!

ვგონებ რომ ზენას განგებითა მოუბერია;
ჩვენთა საოცრად ეს არსება მოუვლენია!
შესაძლო არ არს იგი იყოს კაცობრივ ქმნილი
არა, არ მჭერა, თუ რომ არის აღამის შვილი!!...

როგორ არა ვსთქვათ, ნეტარებით ვით არ ვყვარობდეთ,
მის მიმოსრბოლის შეხვედრაზე, ვით არ ეხარობდეთ!

ნეტარ მას ქაბუკს, ვინც მაზედან არის უფლებით,
ვინცა განცხრება საღმრთოისა ძლის შეუღლებით.

კვალად ნეტარ მას, მის სანატრელს ყმაწვილ ქალობას,
ხშირის ხმის სმენით ვინც მიიღებს მისგნით დატკბობას
ვინცა მას ხშირად დასტრიალებს, მით აქვს გონება,
შეხარის, და აქვს თაყვანება, გულს ეკონება.

უბადლო დამკვრელი, მომღერალი და მოცეკვავე, შინაური
წარმოდგენების მომწყობი და მათში მონაწილე, მხატვარი,
ქარგულობის ჩინებული ოსტატი, მოჯირითე, მწერლობის უან-
გარო მოყვარე ნინო პირველი შეხვედრისთანავე ხიბლავდა
ქალსა და კაცს, დიდსა და პატარას, ქართველს, აზიელს, რუსს,
ევროპელს.

* * *

ნინო ჭავჭავაძე დაიბადა თბილისში 1812 წლის ოთხ ნოემ-
ბერს*.

ნინოს დაბადება ჭავჭავაძიანთ სახლში დიდი ზეიმით გადა-
იხადეს და მეტად თავისებურადაც აღნიშნეს. კონსტანტინე
დადიანის ცნობით: „აღექსანდრეს ქალი, ნინო გრიბოედოვისა
რომ დაიბადა, მამამ ერთ ქვევრში ღვინო ჩაასხმევინა მის სა-
ქორწილოდ“²⁶.

* თარიღები ახალ სტილზე გადასვლის მომენტამდე (1918 წლის 14 თე-
ბერვლამდე) მოცემულია ძველი სტილით, შემდეგ ახალი სტილით.

ძეობაზე რევაზ ვახვახიშვილმა* ლექსი უძღვნა ახალშობილს:

ნინას დაბადებაზედ

მომილოცავს ქალის ყოლა დღეობა,
ვარდთ ღიმილი, ია ზამბახთ ღრეობა,
სირინოზთ ხმა, ბულბულთაგან ძეობა,
მინევრასგან კურთხევითა ზნეობა.

მარიხმან შვა კრონოს წყრომით ასული,
მუშტარსა სჯობს ელისეს ველს შასული.
მალრიბის მზე ღრუბელთაგან გასული,
პოლკოვნიკი ჭაეჭავაძის ასული²⁷.

ბავშვს ძიძობას უწევდა ჭაეჭავაძეებთან შემოხიზნული, ქვრივად დარჩენილი შორეული ნათესავი. ეკატერინე ალექსანდრეს ასული ჭაეჭავაძე-დადიანისა გადმოგვცემს: „კნ. ავალოვა, ბაბუშოვის ცოლი, ნინას ძიძა, ქვრივი იყო და ჩვენთან ცხოვრობდა, ხელსაქმე კარგად იცოდა“²⁸.

* პ. იოსელიანის ცნობით, რევაზ ვახვახიშვილი გიორგი მეცამეტის დროს იყო მოურავად „ახატელისა თათრებისა“ („ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა“. 1936 წ. გვ. 271). ა. ჭაეჭავაძე და რევაზ ვახვახიშვილი თავიდანვე მეგობრობდნენ ერთმანეთს. ალექსანდრე რევაზს უკითხავდა, საკამო ნიკოდ, თუ მოსაგონებლად უგზავნიდა თავის ახალ ლექსებს.

დაცულია ა. ჭაეჭავაძის ლექსის „უწყვლივარ ჭირთა“-ს ავტოგრაფი, რომელიც პოეტს 1304 წელს, პირველი პატიმრობის დროს, გაუგზავნია რევაზ ვახვახიშვილისათვის. ლექსთან დართულ მინაწერში ეკითხულობთ: „ძმაო რევაზ! ვიცი ამისთანებს ეწყობი და ამისათვის მოგართვი, რომ ამით მომიგონებდე ხოლმე ტუსადს“ (გაზ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1946 წ. № 44).

ნინო აკვანშივე დაუნიშნავს ივანე ერისთავს. იონა მეუნარ-
გიას „უბის წიგნაკში“ ჩაწერილი ცნობა გვაუწყებს: „ნინო
ივანე ერისთავის დანიშნული იყო აკვანში, მაგრამ არ მისცა
ალექსანდრემ“²⁹.

როცა ნინო წამოიზარდა, ალექსანდრე ჭავჭავაძემ თავის ქა-
ლის მაგივრად დაწერა ლექსი და ბავშვს ზეპირად დაასწავლა.
ვინ იცის, რამდენჯერ უთქვამს ბავშვური ტიტინით, ეს პატარა
ლექსი მშობლების, ნათესავებისა და სტუმრების წინაშე ნი-
ნოს:

არც მამასავით მაქვს მე სხვადასხვა ფიქრები,
არც დედასავით მტანჯავს უსაფუძლო იქვები,
ჩემს უბლს კმუხვნილს ვინ ნახავს, სულ მიცი-
ნის კიქები,
გავიზრდები, შექნება უკეთესი ნიქები.

ნინოს პატარაობიდანვე ყოველწლიურად დიდის ზეიმით
უხდიდნენ „ნინაობას“.

საგანგებოდ განკუთვნილი ალბომი ახალ-ახალი ლექსებით
ივსებოდა. როცა ნინო ხუთი წლის გახდა, პოეტმა დიმიტრი
თუმანიშვილმა აკროსტიხიანი იამბიკო ჩაუწერა ალბომში:

ალექსანდრე ჭავჭავაძის ასულს, ნინას, მენენიკის დღეს მივუძ-
ღვანე იამბიკო ესე დიმიტრი თუმანოვმან

ნათლისა მოგვი, ნაბრწყინი თვალუდგმელი,
იცავს ელვას ბუნების შესაბამის,
ნეტარი ნინა ნინას ემწემქებარა,
ამზევა მხედნი, სატრფო მორფ ნაკვეთითა.

წლის ქცევადობას კეთილ სრბით განატარებს,
პირმშოი ხატი მზგავსი არსებისავე,
წარმონაზავი ბუტკი მაღალ სირათა,
მაშენი, მამკი, უზადოი სფერაი.
ფრიადის სურვითი მენენიკის განმცხადი.
ტრაპეზს დაგვიგებს უხვების ტრფიალებით.

ანბანი, ელემენტარული ანგარიში, ხელსაქმე, დიასახლისობის, პირადი ტუალეტისა და ყოფაქცევის ნორმები ნინოს შინ შეასწავლეს და ზრდიდნენ ისე, როგორც იზრდებოდნენ სხვა ქართველ თავადაზნაურთა გოგონები.

საქართველოს ცენტრალურ არქივში ინახება ალექსანდრე ჭავჭავაძის ნათლულის, შემდეგში იოსებ მამაცაშვილის მეუღლის, გამოუქვეყნებელი მოგონება, რომელშიც ნინო ჭავჭავაძის ბავშვობის შესახებ ვკითხულობთ:

„პაპაჩემი რტიშევს, კუტუზოვსა და ერმალოვს კარგად ჰყავდათ მიღებული. ყოველ დღესასწაულებში და კვირაობით წირვიდამ თავიანთი სვიტით ზაკუსკაზედ პაპაჩემთან მობრძანდებოდნენ, მაგრამ ეკლესია რუსული არა ჰქონდათ.

ნაზარბეგიანთ დარბაზი ჰქონდათ ეკლესიად ველიამინოვის ქუჩაზედ... ის ნაზარბეგიანთ დარბაზი... ჭავჭავაძის სახლთან ახლო იყო.

როდესაც (პაპაჩემი) წაბრძანდებოდა წირვალოცვისთვის, მეც გავყვებოდი. ხუთის წლისა ვიყავი. წამიყვანდა, მითმზ შაგირდი ვარ, ჭავჭავაძის დედასთან ვიყავ, მანამ პაპაჩემი სწირამდა.

ამ ჭავჭავაძის დედის ძმისცოლი, ავალიშვილის ცოლი იყო, ბევრი შაგირლები ჰყვანდა, იმათში მეც ვიყავ ხოლმე. იმ ჩე-

მი ნათლიის (ა. ჭავჭავაძის — ი. ბ.) ქალი ნინო მაშინ რვა წლის იყო. როცა ის სწავლას გაათავებდა, მთელი დღე ერთად ვიყავით³⁰.

როცა ნინო წამოიზარდა, იგი პრასკოვია ნიკოლოზის ასულ არსენიევა-ახვერდოვას მიაბარეს, რომელიც მ. ი. ლერმონტოვის ახლო ნათესავი იყო.

„პრასკოვია ნიკოლოზის ასული ახვერდოვა, — გვიამბობს მისი ქალიშვილი, — მამით ეკუთვნოდა ძველი დროიდანვე იმ სახელგანთქმული არსენიევეების გვარს, რომელმაც რუსეთს არაერთი და ორი ცნობილი მოღვაწე მისცა. მათ შორის მ. ი. ლერმონტოვიც“³¹.

პრასკოვია ნიკოლოზის ასულს პეტერბურგში ბრწყინვალე განათლება ჰქონდა მიღებული. კარგად ხატავდა, განსაკუთრებით გამოირჩეოდა მინიატურაში.

თავის დროზე ახვერდოვა ითვლებოდა ერმიტაჟის სურათებიდან ასლების გადმოღების დახელოვნებულ ოსტატად, რომელსაც უფლება ჰქონდა წაეღო ისინი ზაფხულობით თავის აგარაკზე.

ის სჭრიდა ხეზე და ძვალზე სხვადასხვაგვარ მხატვრულ ფიგურებს. ამ ქალს ზედმიწევნით უყვარდა მუსიკა და თვითონაც საუკეთესოდ უკრავდა. კითხულობდა ძალიან ბევრს და ლიტერატურის საუცხოო მცოდნე იყო.

პრასკოვიას ქმარი — თედორე ისაის ძე ახვერდოვი ა. ჭავ-

ჭავჭავაძის ცოლის — სალომე ივანეს ასულ ორბელიანის მკვიდრი ნათესავი იყო. თედორეს დედა — ანა გერასიმეს ასული ჩოლოყაშვილი, — პირველი ქორწინებით ი. ვ. ახვერდოვთან შეუღლებული, და სალომეს დედა, — ანასტასია გერასიმეს ასული ჩოლოყაშვილი მკვიდრი დები იყვნენ.

თედორე ახვერდოვის დედის — ანა გერასიმეს ასულ ჩოლოყაშვილ-ახვერდოვას შესახებ, რომელიც შემდეგ ცოლად გაჰყვა დ. ზ. ორბელიანს, ნ. მურავიოვ-ყარსკი 1810 წელს წერდა: „მოხუცი ქალი ჰქვიანია, იცვამს რუსულად, სახლი რუსულად აქვს მოწყობილი“³².

ნათესაობის გარდა ალექსანდრე ჭავჭავაძის სახლობასა და ახვერდოვებს შორის მეტად მეგობრული ურთიერთობა არსებობდა.

თედორე ახვერდოვი 1788 წელს შევიდა პეტერბურგის არტილერიის კადეტთა კორპუსში. 1807 წელს საქართველოს მმართველად დაინიშნა.

ცხოვრობდა იგი მაშინ ანჩისხატის უბანში ე. წ. „ორბელიანთა აულში“ ახლანდელ ერეკლეს მოედანზე.

გერმანელი მოგზაური გენრიხ-იული კლაპროტი, რომელიც 1807—1808 წლებში კავკასიაში იმყოფებოდა, წერს, რომ „საქართველოს მმართველის ახვერდოვის სახლი მდებარეობს მტკვრის პირად, იმ ადგილას, სადაც იყო როსტომ მეფის მიერ აზიურ სტილზე აგებული დიდებული სასახლე“³³.

1808 წელს თედორე ახვერდოვმა გენერალ-მაიორობა მიიღო. 1811 წელს იგი განთავისუფლებულ იქნა საქართველოს მმართველის თანამდებობიდან და პეტერბურგში წავიდა.

პირველი ცოლის, ნ. გ. იუსტინიანის გარდაცვალების შემდეგ, ახვერდოვმა პეტერბურგში პრასკოვია ნიკოლოზის ასულ არსენიევზედ იქორწინა.

1816 წელს ალექსი პეტრეს ძე ერმოლოვის (1772—1861) „საქართველოს პროკონსულად“ დანიშვნისთანავე, თედორე ახვერდოვი საქართველოში გადმოიყვანეს, — ცალკე ქართული პოლკის არტილერიის უფროსად.

საქართველოში ჩამოსვლისთანავე ერმოლოვი ქალაქ თბილისის რეკონსტრუქციას შეუდგა. ახალი სახლების მშენებლობა უმთავრესად ქალაქის ჩრდილოეთ გარეუბანსა და „სოლოლაკში“ დაიწყო. ა. გრიბოედოვი გადმოგვცემს:

ჩრდილოეთის გარეუბანი, უწინ აქ უმნიშვნელო ქოხები და მიწურები იყო, სხვათაგან მხოლოდ ორი ნაგებობა გამოირჩეოდა: მთავარსარდლის სახლი და ჰოსპიტალი. გენერალმა ერმოლოვმა უწინდელ მცხოვრებთა ნაწილი დასავლეთის ხევში გადაიყვანა ნაკადულ სოლოლაკთან, ნაწილი კი სრულიად გაასახლა ქალაქიდან. ძველი ქოხმახების ადგილას ამართულია ბევრი კარგი შენობა“³⁴.

საქართველოში დაბრუნებულმა ახვერდოვმა „დასავლეთის ხევში“ „ნაკადულ სოლოლაკთან, ძვირფასბაღიანი, ლამაზი სახლი ააშენა. მტკვრის პირად მდებარე სახლს კი, აქირავებდა ხოლმე.

დარია თედორეს-ასული ახვერდოვა თავიანთი ახალი სახლისა და ბაღის შესახებ ამბობს: „მთის ფერდობზე, სალილაკის

(სოლოლაკის—ი. ბ.) ნაკადულთან გვქონდა სახლი და საუცხოო ბაღი“³⁵.

ი. ანდრონიკაშვილის გამოცვლევით, ეს სახლი მდებარეობდა ყოფილი სერგეევის (ამჟამად მაჩაბლის) ქუჩაზე, სადაც ახლა საქართველოს საბჭოთა მწერლების კავშირია მოთავსებული. მწერალთა კავშირის შენობის უკან მდებარე ბაღი ნაწილი ყოფილა ახვერდოვების ბაღისა³⁶.

მეცხრამეტე საუკუნის ოციან წლებში ჭავჭავაძეებს ეკავათ ბინა ახვერდოვების სახლის გვერდით. დარია ახვერდოვა გადმოგვცემს:

„თავად ალექსანდრე გარსევანის-ძე ჭავჭავაძეს, რომელიც დედაჩემთან ერთად ჩემი დის სოფიოს და ძმის ეგორუშკას აპეკუნი იყო, ეჭირა არც ისე დიდი ფლიგელი ჩვენი სახლის გვერდით.

აქ ცხოვრობდნენ თავადის დედა, მეუღლე სალომე და შვილები ნინო, კატინკა და დავით. ბავშვები მთელი დღეობით იყვნენ ხოლმე ჩვენთან, ხოლო კატინკა კიდევაც ცხოვრობდა ჩვენსა“³⁷.

სოლოლაკის ხევს, სადაც ახვერდოვები და ჭავჭავაძეები ცხოვრობდნენ, ეწოდებოდა „ავანანთ ხევი“.

მეცხრამეტე საუკუნის ოციან წლებში ახვერდოვებისა და ჭავჭავაძეების ბინის გამყოფ ხევზე პატარა ბოგირი ყოფილა.

სოლოლაკის სურათოვან და ბაღნარ უბანში გაატარა ნინო ჭავჭავაძემ ბავშვობისა და ადრეული ქალიშვილობის წლები.

ახვერდოვების სახლი თბილისში ეკუთვნოდა იმ სახლებს, სადაც განათლებისა და ხელოვნების სხვადასხვა დარგებისადმი სიყვარული, ყოველთვის გულწრფელ სტუმართმოყვარეობასთან იყო გადაჯაჭვული.

ქეთევან ორბელიანი, ახლო მცნობი ახვერდოვების ოჯახისა, გადმოგვცემს: „ალექსანდრემ თავისი ქალი, ნინო მიაბარა ახვერდოვის ქალს. ახვერდოვი ყიზლიარელი იყო. ცოლი, კარგად გაზრდილი, მოსკოველი ქალი. ეს პირველი ქალი იყო ქალაქში რუსულად გაზრდილი“³⁸.

ამიტომ იყო, რომ ქართველი არისტოკრატიის მოწინავე ნაწილი ახვერდოვების ოჯახთან დაახლოებასა და დამოყვრებას ცდილობდა.

პრასკოვია ნიკოლოზის ასულს ზედიზედ ანათვლინებდნენ ახალშობილებს, რომ ბავშვი მისი მეთვალყურეობით აღზრდილიყო.

არსებობს აღნიშნულის დამადასტურებელი ერთი ასეთი დოკუმენტი, ჩანაწერი სიონის ეკლესიის მეტრიკულარული წიგნისა:

„1818 წელი.

თვე და რიცხვი დაბადების დღისა?

თთუესა ნოემბერსა ტფილისში მცხოვრებს

კნიაზ თუმანოვს გიორგის* დაებადა ქალი.

* გიორგი ეგნატეს ძე თუმანიშვილი — ე. წ. „გარდამავალი ხანის“ პოეტი, გარდაიცვალა 1837 წ. ცოლად ჰყავდა თამაზ ორბელიანის ასულა მაია, ცნობილი იმ დროს თავისი სილამაზით. ი. ბ.

სახლი გაუნათლა და მონათლა იოსებ ავალიანმა სახელი ეწოდა ვარვარე.

თვე და რიცხვი მონათვლის დღისა?

დეკემბრის 11.

ვინ იყო მიმქმელად ანუ ნათლიად?

მიმქმელად იყო დენერალ მაიორის ახვერდოვის მეუღლე პარასკევა³⁹.

1820 წლის აპრილში პრასკოვია ნიკოლოზის ასულმა დაჰკარგა მეუღლე. ამის შემდეგ იგი კიდევ ათიოდე წელს დარჩა თბილისში. ცხოვრობდა ქმრის პენსიითა და მამულის შემოსავლით.

ახლად დაქვრივებულმა ახვერდოვამ პატარა პანსიონი გახსნა, რომელშიც თავისი უახლოესი მეგობრების რამდენიმე ბავშვი ჰყავდა აყვანილი აღსაზრდელად.

როგორც აღვნიშნეთ, პატარა ნინო, შემდეგ ეკატერინე და დავითიც აღექსანდრე ჭავჭავაძეს ახვერდოვის ქალთან ჰყავდა მიზარებული.

აქვე იზრდებოდნენ, პრასკოვიას გერები—სოფიო და ეგორი, ანა ანდრიას ასული ახვერდოვა, მარიამ და სოფიო ივანეს ასული ორბელიანები, ბარბარე გიორგის ასული თუმანიშვილი, დიასახლისის ქალიშვილი დარია და სხვები.

დარია ახვერდოვა მასწავლებელთა პერსონალის შესახებ გვიამბობს:

„არც ვიცი, სად მასწავლებლობდნენ, ან რა გვარისანი იყვნენ, ვიცი, რომ ერთს აკაკი კონდრატიევიჩ ერქვა, მეორეს აქსენტი ტრიფონოვიჩ და სხვას აფანასი ივანოვიჩ გიაცინტოვი.

მუსიკას კაპელმეისტერი სოკოლოვსკი გვასწავლიდა. ფერ-

წერას თვითონ დედა გვასწავლიდა, პორტრეტისტი და მინიატურების ჩინებული მხატვარი.

პატარა დავით ჭავჭავაძეს ჰყავდა გუვერნიორი მ. რავერუი. იმ ფლიგელის სივიწროვის გამო, რომელიც ჭავჭავაძეებს ეჭირათ, გუვერნიორი და მისი ქალი ზოჟეფინა ჩვენთან ცხოვრობდნენ და თეორიულად და პრაქტიკულად გვამაცადინებდნენ ფრანგულ ენაში.

ამასთანავე, დაახლოვებით 1826 წელს თბილისში ბევრი ფრანგი ჩამოვიდა, რომელთაც აბრეშუმსაქსოვი ფაბრიკის საპაიო ამხანაგობა დაარსეს. მთავარი კამპანიონი მ. დიდლო ჩვენს სახლში იდგა, ხშირად შემოდისოდა ჩვენსა და ამით ხელს უწყობდა ჩვენს წარმატებას ფრანგულ ენაში.

ცეკვას მშვენიერი ქალბატონი კასტელა გვასწავლიდა, ერთ-ერთი მსხვილი მეპაიეს მეუღლე. ცხენოსნობას მთელი უფროსი ასაკი მისდევდა. ჩვენი, პატარების განკარგულებაში ცხენები მხოლოდ კავალკადის დაბრუნების შემდეგ გამოდიოდა, ცოტა ხნით ეზოში გასასეირნებლად⁴⁰.

ახვერდოვასთან ნინო ჭავჭავაძე თავს ისე გრძნობდა, როგორც საკუთარ სახლში, დღითი-დღე მშვენიერდებოდა და გონებრივად იზრდებოდა.

შეკრებანი პრასკოვია ახვერდოვასთან, ლიტერატურულ-მუსიკალური სადამოების იერს ატარებდნენ.

„დედაჩემი—წერს დარია ახვერდოვა,—სწორედ ის პრასკოვია ნიკოლაენა ახვერდოვა გახლავთ, რომელიც ა. ს. გრიბოედოვის ყველა ბიოგრაფიაშია მოხსენებული. იგი მეტად სტუმართმოყვარე, თავაზიანი და ნიჭიერი ქალი იყო... მოდა და პატივმოყვარეობა ეწეოდა ახალგაზრდობის ნალებს კავ-

კასიისავენ, იქ ყოფილა თავადი ალ. არ. სუვოროვიც, სამოილოვი, ბუტურლინი, ვერიგინი, არსენიევი, სიმბორსკი და მრავალი სხვა. ერთი სიტყვით, ყოველ გვარდიის პოლკიდან ორი-სამი ოფიცერი მაინც. თვითებული მათგანი ეწვეოდა ხოლმე დედაჩემს და ამას მოყოლებული თითქმის ყოველდღე მოდიოდა. ლიბერალური ახალგაზრდობაც, მოშავალ დეკაბრისტებთან ჩამოდიოდა კავკასიაში და ესტუმრებოდა ხოლმე დედაჩემს, განსაკუთრებით ხშირად ვ. კ. კიუხელბეკერი — ჩვენი ოჯახის ძველთაძველი მეგობარი... 25 წლის შემდეგ ბევრნი, ვინც ოდნავ მაინც იყო გარეული დეკაბრისტების ამბოხში, კავკასიაში გაგზავნეს... მე მახსოვს ორი მათგანი — რინკევიჩი და ისკრიცკი““.

რა თქმა უნდა, რომ პრასკოვია ნიკოლოზის ასულთან მოსიარულე რუსეთის ინტელიგენციის წარმომადგენლებს, ახვერდოვების „ფლიგელში“ მობინადრე ჭავჭავაძენიც ეცნობოდნენ.

ახვერდოვას ქალის მეშვეობითვე გაიცნო და შეიყვარა ალექსანდრე ჭავჭავაძის ოჯახმა რუსეთის სახელოვანი მწერალი ალექსანდრე სერგის ძე გრიბოედოვი, რომელიც შემდეგში, ასევე საყვარელ ადამიანად იქცა თბილისისა და მთელი საქართველოსთვისაც.

ალექსანდრე სერგის ძე გრიბოედოვი დაიბადა 1795 წლის ოთხ იანვარს, ქალაქ მოსკოვში, ძველი შეძლებული აზნაურის ოჯახში.

მამა მისი, გადამღგარი სეკუნდ-მაიორი, მეტად წყნარი ადა-

მიანი იყო. ის გარდაიცვალა 1815 წლის ახლო. ოჯახს განაგებდა გრიბოედოვის დედა — ნასტასია თედორეს ასული — ქვეიანი, საკმაოდ განათლებული, მაგრამ მკაცრი ქალი.

გამოცდილ გუვერნიორთა მეშვეობით გრიბოედოვმა მიიღო ბრწყინვალე შინაური განათლება და ძალიან ადრე გამოამჟღავნა საუცხოო ნიჭი და შრომის უნარი.

ექვსი თუ შვიდი წლისა, ის ჩარიცხეს მოსკოვის უნივერსიტეტის პანსიონში, რომელიც იმ ხანად ერთი საუკეთესო სასწავლებელთაგანი იყო ქალაქში.

აღნიშნულ პანსიონში გრიბოედოვმა დაახლოებით სამ წლამდე დაჰყო და 1806 წელს შევიდა მოსკოვის უნივერსიტეტის ფილოსოფიური ფაკულტეტის სიტყვიერების დარგზე.

ორი წლის შემდეგ, მან მიიღო სიტყვიერების მეცნიერებათა კანდიდატის ხარისხი, მაგრამ უნივერსიტეტი არ დასტოვა და გადავიდა ეტიკო-პოლიტიკურ (იურიდიულ) დარგზე, რომელიც 1810 წელს დაასრულა სამართლის მეცნიერებათა კანდიდატის ხარისხით.

ამჯერადაც იგი უნივერსიტეტში დარჩა, რათა შეესწავლა მათემატიკა და ბუნებისმეტყველების საგნები. უნივერსიტეტის ლექციების მოსმენასთან ერთად, გრიბოედოვი კერძოდ მეცადინეობდა იმ დროის გამოჩენილ მოსკოველ სწავლულებთან. მშვენივრად ისწავლა ფრანგული, გერმანული, ინგლისური და იტალიური ენები (შემდეგ დაეუფლა არაბულს, სპარსულს და სხვა ენებს).

ექვსნახევარი წლის განმავლობაში მან გაიარა უნივერსიტეტის სამი ფაკულტეტის კურსი და 1812 წელს ემზადებოდა მეცნიერებათა დოქტორის ხარისხის მისაღებად.

მწერალი ბავშვობის წლებიდანვე ხარკს უხდიდა პოეტურ მუ-
ზას. თანამედროვენი გადმოგვცემენ, რომ პატარაობისას გრი-
ბოედოვი ხშირად უკითხავდა თავის ამხანაგებს მის მიერ შეთხ-
ზულ ლექსებს, უმთავრესად სატირებსა და ეპიგრამებს. 1812
წლის დასაწყისში, მას წაუკითხავს მეგობრებისათვის ნაწყვეტი
მის მიერ ჩაფიქრებული რომელიღაც კომედიიდან.

1812 წლის სამამულო ომმა ფრთები შეუქვეყნა გრიბოე-
დოვის სასწავლო და შემოქმედებით საქმიანობას. როგორც
კი ნაპოლეონის ლაშქარმა რუსეთის საზღვარი გადმოლახა,
გრიბოედოვმა დასტოვა წიგნები, დასდო კალამი და კორნეტად
ჩაირიცხა მოსკოვის ჰუსართა პოლკში.

საომარ მოქმედებაში მას არ მოუხდა მონაწილეობის მიღება.
მისი პოლკი გაგზავნილ იქნა ღრმა ზურგში, ყაზანის გუბერნი-
აში.

რადგან პოლკი მალე დაშალეს, გრიბოედოვი გადაიყვანეს
ირკუტსკის ჰუსართა პოლკში, რომელიც რუსეთის დასავლეთ
საზღვართან იდგა. გრიბოედოვმა შემდეგ ახალი დანიშვნა მი-
იღო—ადიუტანტობა ცხენოსანთა სათადარიგო კორპუსის უფ-
როსისა, რომლის შტაბი ქალაქ ბრესტ-ლიტოვსკში იმყო-
ფებოდა. აქ გაეცნო გრიბოედოვი შემდეგში ცნობილ დრამა-
ტურგს ა. ა. შახოვსკის და ს. ნ. ბეგიჩევს, — შემდგომში უგუ-
ლითადეს მეგობარსა და ამხანაგს.

1814 წელს გრიბოედოვი პრესაში გამოდის სამხედრო ხა-
სიათის წერილებით. ამავე ხანებში იწყებს მუშაობას თეატრი-
სათვის. ა. ა. შახოვსკის რჩევით მან გადაწყვიტა ფრანგული-
დან ლექსად ეთარგმნა ერთი მხიარული კომედია. გრიბოედოვ-
მა კი არ თარგმნა, არამედ მთლიანად გადააკეთა იგი, „ახალგა-

ზრდა ცოლ-ქმარი“ უწოდა და პეტერბურგის თეატრს წარუდგინა, რომელიც 1815 წლის სექტემბერში დაიდგა კიდევ სცენაზე.

1814 წლის დასასრულს პეტერბურგში შვებულებით ჩამოსულმა გრიბოედოვმა ახლო ნაცნობობა დაამყარა ლიტერატორებთან და თეატრალებთან. განსაკუთრებით დაუახლოვდა პოეტსა და დრამატურგს პ. ა. კატენინს და დამწყებ დრამატურგს ა. ა. ჟანდრს.

1815 წლის ბოლოს გრიბოედოვმა გადაწყვიტა დაეტოვებინა სამხედრო სამსახური. თხოვნა შეწყენარებულ იქნა და 1817 წლის ზაფხულში, ის შევიდა საგარეო საქმეთა კოლეგიაში, სადაც იმ ხანად ირიცხებოდა ა. ს. პუშკინი და შემდეგში ცნობილი დეკაბრისტი მწერალი ვ. კ. კიუხელბეკერი.

1816—1817 წლებში პეტერბურგში გრიბოედოვის უშუალო თაოსნობით ჩამოყალიბდა ლიტერატურულ-თეატრალური წრე, რომელშიაც სხვებთან ერთად შედიოდნენ: პ. ა. კატენინი, ა. ა. ჟანდრი და ვ. კ. კიუხელბეკერი.

წრის წევრთა პოლიტიკური მრწამსის შესახებ საკმარისია ითქვას თუნდაც ის, რომ აღნიშნული ჯგუფის წევრთა უმრავლესობამ შემდეგში მხურვალე მონაწილეობა მიიღო დეკაბრისტთა ამბოხებაში.

1817 წელს გრიბოედოვმა პ. ა. კატენინთან ერთად დაწერა სატირული კომედია „სტუდენტი“, ა. ა. შახოვსკისთან და ნ. ი. ხმელნიცკისთან თანაავტორობით—კომედია „საკუთარი ოჯახი“, რომელმაც უმაღლესე გაიკვლია გზა სხვადასხვა ქალაქის სცენაზე და დიდი პოპულარობითაც სარგებლობდა; ა. ა. ჟანდრთან ერ-

თად ფრანგულიდან ლექსად თარგმნა კომედია „მოგონებული ლალატი“, რომელიც წარმოდგენილ იქნა 1818 წლის თებერვალში.

გრიბოედოვის პეტერბურგში ცხოვრების დროს „დაიწყო დეკაბრისტების მოძრაობა, შეიქმნა პირველი ფარული ორგანიზაციები, რომელთა მიზანს შეადგენდა ომისშემდგომ გამეფებული რეაქციის წინააღმდეგ ბრძოლა, თვითმპყრობელობისა და ბატონყმობის მოსპობა. თუმცა გრიბოედოვი, ისევე როგორც პუშკინი. ფარული საზოგადოების წევრი არ ყოფილა, მაგრამ ის იწრთობოდა რევოლუციურ პეტერბურგის „ვულკანურ ატმოსფეროში“, მეგობრობდა დეკაბრისტებს და იზიარებდა მათ ანტიფეოდალურ იდეებს“⁴².

1817 წლის ბოლოს პეტერბურგში მომხდარმა ერთმა კონფლიქტმა მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა გრიბოედოვის პირად ცხოვრებაში.

გრიბოედოვი პეტერბურგელ ნაცნობთა შორის მეგობრობდა ბალერინა ე. ისტომინასა და მის მეუღლეს ოფიცერ შერემეტიევს. 1817 წლის ნოემბერში ისტომინა წაეჩხუბა შერემეტიევს და დასტოვა იგი. გრიბოედოვის მეგობარმა კამერიუნკერმა გრაფ ზავადოვსკიმ, რომელსაც უყვარდა ისტომინა, გადაწყვიტა ესარგებლა ამ შემთხვევით.

ერთ-ერთი წარმოდგენის შემდეგ, გრიბოედოვმა მიიყვანა ისტომინა ზავადოვსკისთან. შერემეტიევმა ორთაბრძოლაში გამოითხოვა ზავადოვსკი, ხოლო შერემეტიევის მეგობარმა ა. ი. იაკუბოვიჩმა — გრიბოედოვი.

შერემეტიევი სასიკვდილოდ დაიჭრა დუელში და მეორე დღეს გარდაიცვალა. ამ შემთხვევის გამო გრიბოედოვის და ია-

კუბოვიჩის დუელი გადაიდო და აღარც შემდგარა, რადგან იაკუბოვიჩი დააპატიმრეს და გამოამწყესეს კავკასიაში, ნიჟეგოროდის დრაგუნთა პოლკში.

შერმეტიევის სიკვდილმა მეტად მძიმე შთაბეჭდილება მოახდინა გრიბოედოვზე და მან გადაწყვიტა პეტერბურგიდან წასვლა.

სწორედ იმ ხანებში, მას შესთავაზეს დიპლომატიური სამსახური ჩრდილოეთ ამერიკის შეერთებულ შტატებში ანდა სპარსეთში.

გრიბოედოვმა რუსეთის დიპლომატიური მისიის მდივნობის ადგილი ირჩია სპარსეთში და 1818 წლის 28 აგვისტოს წამოვიდა კიდეც პეტერბურგიდან.

1818 წლის ოქტომბერში საქართველოს მიწაზე ფეხდადგმულმა გრიბოედოვმა, როგორც კი არაგვის ხეობის თვალწარმტაცი ადგილები იხილა, „გულმან ველარ გაუძლო“, ცხენიდან ჩამოხტა და კარგა ხანს ტკბებოდა ბუნების უცხო სანახაობით. გრიბოედოვის ჩანაწერებში ვკითხულობთ:

„მივდივართ არაგვის გაყოლებით... ქართველების დილის სიმღერა... მე დავწექი შემომწვარ კუნძის და ფოთლოვან წიფლის შუა, ჩემს უკან, მთის ძირას მდინარეა, ირგვლივ ბუჩქნარი, ბუჩქებს შორის დიდი ხეები. ხეების უკან ბორცვები; ხოხობი ქალაში, ჩემს ახლოს ცხენებმა, თიკნებმა გაიარეს, ამხანაგი მზეზე თბება. ჩვენი ცხენები საკვებს ჭამენ“⁴³.

1818 წლის 21 ოქტომბერს ა. ს. გრიბოედოვი თბილისში ჩამოვიდა და დაბინავდა პოლის სასტუმრო-„ტრაქტირში“.

• • •

მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგს თბილისში იყო ერთადერთი სასტუმრო, რომელიც ეკუთვნოდა ფრანგ პოლს.

საფრანგეთის კონსული გამბა გასული საუკუნის ოციან წლებში ამ სასტუმროს შესახებ წერდა:

„ჩვენ ჩამოვხტიით საფრანგეთის არმიის ერთ გრენადერთან, პოლ-ად წოდებულ პროვანსალელთან, რომელიც რუსებს ტყვეთ ჩავარდნიათ 1812 წლის კამპანიის დროს. საქართველოში იგი ჩამოსულა ერთ რუს გენერალთან ერთად, როგორც მზარეული, ახლახან ტფილისში, მან გახსნა კუხმისტრული სასაუზმე, რაც ნამდვილ სიახლეს წარმოადგენს აზიაში. ეს პატიოსანი და პატივსაცემი კაცია“⁴⁴.

1820 წლის 25 ივნისის თარიღით ა. რიხლევსკისადმი გაგზავნილ გრიბოედოვის ბარათში ვკითხულობთ:

„«Вы у Поля в клубе людей искали»⁴⁵.

იმავე წლის 17 ნოემბრის თარიღით, უცნობისადმი მიმართულ წერილში ასეთი აღგილია: «Хозяин и хозяйка, поля с женой»⁴⁶.

1822 წლის 5 მარტით დათარიღებულ შენიშვნაში გრიბოედოვი კვლავ ახსენებს პოლს: «Прихожу к Полю; Бюф его... тарелки чистит»⁴⁷.

ფრანგი მოგზაურის დიბუა დე მონპერეს ცნობით პოლს სახელად ჟანი რქმევია⁴⁸.

ჟან პოლის სასტუმრო-„ტრაქტირი“ „მოთავსებული იყო იმ

ადგილის მახლობლად, სადაც ამჟამად ლენინის სახელობის მოედანია. აქედან მცირე მოედნით უნდა დაშვებულიყავით ქვევით, საფოსტო კანტორისაკენ, რომლის პირდაპირ მდებარეობდა პატარა ვიწრო სახლი... ეს სახლი მდებარეობდა ახლანდელი რუსული ქუჩის (რომელიც პუშკინის ქუჩის გაგრძელებას წარმოადგენდა) ბოლოში, იქ სადაც ახლა ბაღია გაშენებული, სადაც ტრამვაის ხაზების განშტოებაა“⁴⁹.

* * *

ცნობა გრიბოედოვის ჩამოსვლის შესახებ ადრევე დარჩეულა თბილისში. საქართველოში გადმოსახლებულ იაკუბოვიჩის გადაუწყვეტია გადადებულ დუელში გრიბოედოვის გაწვევა, რის შესახებაც ეს ადრევე უთქვამს ნ. მურავიოვ-ყარსკისათვის. ნ. მურავიოვ-ყარსკი თავის დღიურში წერს:

„1818 წ. [7 ოქტომბერი]. იაკუბოვიჩმა მომითხრო დაწერილგზით შერემეტიევის ორთაბრძოლის შესახებ პეტერბურგში. შერემეტიევი მოკლულ იქნა ზავადოვსკის მიერ, იაკუბოვიჩს კი იმავე საქმეზე დუელი უნდა ჰქონოდა გრიბოედოვთან. მათ დამბაჩები უკვე ხელთ ჰქონდათ, მაგრამ შერემეტიევის სიკვდილმა ზავადოვსკის და გრიბოედოვს უარი ათქმევინა ორთაბრძოლაზე. გაგულისებულმა იაკუბოვიჩმა ესროლა ზავადოვსკის და გაუხვრიტა ქუდი, ამ საქმისათვის იაკუბოვიჩი გადმოსახლებულ იქნა საქართველოში. ახლა საქართველოზე გავლით სპარსეთში მიდის გრიბოედოვი. იაკუბოვიჩს სურს მასთან დუელში გასვლა, რის შესახებაც გვაუწყა მე და უნგერნს.

21 [ოქტომბერი] იაკუბოვიჩმა გამომიცხადა, რომ გრიბოე-

დოვი, რომელთანაც ღუელი უნდა ჰქონოდე, ჩამოვიდა და რომ იგი თანახმაა დაამთავროს დაწყებული ორთაბრძოლა, იაკუბოვიჩმა მთხოვა ვიყვე მისი სეკუნდანტი..

.22[ოქტომბერი]. მე ვისადილე ფრანგთან და ვნახე გრიბოდოვი. ის მეტად ჭკვიანი და ნაკითხია...

23 [ოქტომბერი]. ადრე ავდექი და გავემართე კუკიაში ორთაბრძოლისათვის შესაფერისი ადგილის მოსაძებნად. ვნახე თათრის საფლავი, რომლის გვერდით მიდიოდა გზა კახეთისაკენ. გზასთან იყო ხევი, სადაც თავისუფლად შეიძლებოდა მოფარება. აქ მოვნიშნე მე ორთაბრძოლის ადგილი: დავბრუნდი გრიბოდოვთან ტრაქტირში, სადაც ის იყო გაჩერებული⁵⁰.

1818 წლის 23 ოქტომბერს კუკიაში ნ. მურავიოვ-ყარსკის მიერ არჩეულ ადგილზე შესდგა გრიბოდოვისა და იაკუბოვიჩის ღუელი. გრიბოდოვმა დააცილა, თვითონ კი დაჰრილ იქნა მარცხენა ხელში, ცერი დაუზიანდა. გრიბოდოვი ბრიჩკით წაიყვანეს ნ. მურავიოვ-ყარსკის ბინაზე. ის დღე გრიბოდოვმა ნ. მურავიოვ-ყარსკისთან გაატარა.

რომ ორთაბრძოლის ამბავი დაეფარათ, ხმა გაავრცელეს, თითქოს სანადიროდ იყვნენ, გრიბოდოვი ცხენიდან გადმოვარდა და ცხენმა ფეხი დააბიჯა ხელზე. იაკუბოვიჩი გრიბოდოვთან ტრიალებდა და ვერავინ იფიქრებდა, რომ ისინი ორთაბრძოლაში იყვნენ ნამყოფნი.

მაგრამ ღუელის ამბავი მაინც გამომჟღავნდა და მოეფინა თბილისს.

1818 წლის 25 ოქტომბერს დილით გრიბოდოვმა დასტოვა ფრანგ პოლის სასტუმრო და სხვაგან გადავიდა. დასახელე-

ბული თარიღით ნ. მურავიოვ-ყარსკის თავის დღიურში ჩაწერილი აქვს: „დღიით გრიბოედოვი გადავიდა სსვა ბინაზე“⁵¹. თუ რომელია გრიბოედოვის ეს მეორე „სსვა ბინა“, ჭერჯერობით ცნობილი არ არის.

გრიბოედოვს მხოლოდ ბინა გამოუცვლია, სადილობით კი, იგი უმთავრესად პოლის სასტუმრო-„ტრაქტირში“ სადილობდა.

1819 წლის 16 იანვრის თარიღით ნ. მურავიოვ-ყარსკის დღიურში ჩაწერილი აქვს: „გუშინ ვისადილე ტრაქტირში, აგრეთვე გრიბოედოვმაც“⁵².

დუელმა იაკუბოვიჩთან კინალამ ხელი გაუფუჭა პოეტს. დასახიჩრებას რამდენადმე გადარჩენილი გრიბოედოვი ამის გამო 1819 წლის 27 იანვარს სწერდა მეგობრებს თბილისიდან: „ვუცხადებ იმათ, რომლებიც მე მითანაგრძნობენ, რომ მე აქ კინალამ მომისპეს ფორტეპიანოზე დაკვრის უნარი, თუმცა ახლა განვიკურნე და ისევ ვმართავ კრიმანჭულებს“⁵³.

განსაკუთრებული ხალისით უკრავდა გრიბოედოვი მუსიკალურ სადამოებზე ახვერდოვებთან. დარია ახვერდოვა გადმოგვცემს:

„გრიბოედოვი თითქმის ყოველდღე სადილობდა ჩვენსა და ნასადილევს ჩვენთვის, ბავშვებისათვის ცეკვებს უკრავდა. ბავშვები კი ჩვენსას ძალიან ბევრი იყო, იმდენი, რომ ერთ პატარა პანსიონს შეადგენდა— ორი ასაკის...

ჩვენთვის, უმცროსი თაობისათვის უკრავდა გრიბოედოვი ცეკვებს. მისი გუნება მეტად ცვალებადი იყო, ზოგჯერ, დღეს სრულ ღუმელში გაატარებდა, მაგრამ რაიმე ხელშესახები მიზეზის გარეშე სახე გაუბრწყინდებოდა, გამხიარულდებოდა, ალაპარაკდებოდა...

თუ უცხო სტუმრები არ იყვნენ. სადილის შემდეგ სადარბაზო ოთახში გავიდოდა და იტყოდა: „აბა, ბავშვებო, იცეკვეთ“. იქ ისე დაჯდებოდა, რომ ჩვენი მოუხეშავი ცეკვისათვის ეცქირნა.

ცეკვები ყოველთვის მისი შეთხზული იყო. მათი მელოდია ახლაც მახსოვს, მაგრამ ეს ცეკვები ძალიან სასიამოვნო და რთული იყო. შემდეგ სხვა იმპროვიზაციაზე გადადიოდა და ზოგჯერ მთელი საღამო არ მოშორდებოდა როიალს.

სოფიკო ორბელიანმა იცოდა ხოლმე კლავიშებთან ახლო მისვლა, ეს აღიზიანებდა გრიბოედოვს და იგი ფინალური აკორდის შემდეგ სოფიკოს წინწამოწეულ მუცელში საჩვენებელ თითს მიაჩუქებდა, რაც გოგონას გაანაწყენებდა ხოლმე და ისიც გაექცეოდა⁵⁴.

ახვერდოვასთან მოსწავლე მოზრდილებიდან გრიბოედოვი განსაკუთრებით თავაზიანად ეპყრობოდა ნინო ჭავჭავაძეს. დარია ახვერდოვა წერს „ალექსანდრე სერგეევჩის მთავარი ყურადღება ნინოსადმი იყო მიპყრობილი. იგი ნინოს მუსიკას ასწავლიდა, ფრანგულად ელაპარაკებოდა“⁵⁵.

ეს „თავაზიანობა“ ნინო ჭავჭავაძისადმი შემდეგ ტრფობად გადაექცა გრიბოედოვს.

• • •

1818 წლის რუსულ ოფიციალურ გაზეთ „რუსკი ინვალიდ“-ის 284 ნომერში გამოქვეყნებული იყო ცრუ წერილი, თითქოსდა საქართველოში მომხდარი ამბოხების შესახებ. ამ

წერილმა საქართველოში ღირსეული გულისწყრომა გამოიწვია.

გრიბოედოვმა საკადრისი პასუხი გასცა შეთითხნილ კორესპონდენციას, გადმოღებულს კონსტანტინეპოლიდან გამოგზავნილი წერილიდან.

გრიბოედოვის გამანადგურებელი პასუხი „რუსკი ინვალიდის“ მიერ გამოქვეყნებულ კორესპონდენციაზე, რომელიც პოეტმა 1819 წლის 21 იანვარს დაწერა თბილისში, დაიბეჭდა „სინ ოტეჩესტვა“-ს 1819 წლის მეათე ნომერში.

* * *

1819 წლის 28 იანვარს, გრიბოედოვი სიმონ ივანეს ძე მაზაროვიჩთან ერთად სპარსეთში წავიდა, როგორც რუსეთის მისიის მდივანი. იმავე წლის 2 ოქტომბერს პოეტი დაბრუნდა თბილისში და მერე ა. პ. ერმოლოვს გაჰყვა ჩეჩნების წინააღმდეგ ექსპედიციაში.

ექსპედიციიდან უკან დაბრუნებისას, 1819 წელსვე გრიბოედოვი მოზდოკში შეხვდა და გაეცნო დავით იოსების ძე ბებუთაშვილს.* ამ შეხვედრის შესახებ დ. ი. ბებუთაშვილი შემდეგ წერს თავის მოგონებებში.

„გროზნოდან ჩამოვიდა ალექსანდრე სერგის ძე გრიბოედოვი. ის იყო ალექსი პეტრეს ძე ერმოლოვთან, რომელიც ჩეჩნების ექსპედიციაში იმყოფებოდა და ეხლა ტფილისში

* ა. ს. გრიბოედოვი 1819 წლის 29 ნოემბრის ჩანაწერში „ანანურის კარანტინი“-ს აღწერისას ახსენებს დ. ი. ბებუთაშვილს. პროფ. ვ. შადური, „რუსი მწერლები საქართველოს შესახებ“ (1949 წ. ტ. 1, გვ. 58—59).

ბრუნდებოდა; მე გავიცანი იგი. გრიბოედოვმა გადმოცა ცნობები ჩემი ძმის ვასილის შესახებ, რომელიც ამავე ექსპედიციას ახლდა. მოზდოკიდან ტფილისამდე ერთად ვიმგზავრეთ და საკმაოდ დაუუახლოვდით ერთი-მეორეს.

ყველასათვის ცნობილია, როგორი საინტერესო ადამიანი იყო იგი. მე ის მთელი არსებით შევიყვარე. ტფილისში ჩამოსვლისას შევთავაზე ჩვენთან გაჩერებულიყო: ჩვენს სახლში ის მიღებულ იქნა დიდის სიხარულით. მალე ის დაგვიმოყვარდა კიდევ, დედაჩემთან ერთად მონათლა ვაჟი. გრიბოედოვი სპარსულ ენაში მეცადინეობდა. მამაჩემმა რუსული არ იცოდა, გრიბოედოვი საკმაოდ თავისუფლად ელაპარაკებოდა სპარსულად მამაჩემს⁵⁶.

რადგან ბებუთაშვილები მოყვრები ყოფილან გრიბოედოვისა, გავიცნოთ მათი ოჯახი.

ოჯახის უფროსი იოსებ მიშკარბაში (მონადირეთ ანუ ბაზიერთუხუცესი, ეგერმეისტერი) გვარად ბებუთაშვილი დაიბადა 1767 წელს. იოსები აღიზარდა მეფე ერეკლე მეორის კარზე, ბატონიშვილებთან ერთად. ცხოვრობდა თბილისში, ორბელიანთა უბანში.

„იოსები თვალსაჩინო კაცი იყო და დიდი გავლენა ჰქონდა მეფე ერეკლეს უკანასკნელი დროის მეფობაში და პირველ ხანებში რუსეთის მფლობელობისა კავკასიაში.

რუსთა მფლობელობის დამყარების შემდეგ, 1806 წელს, იოსები განაწესეს ყაზახის ოლქის მმართველად. 1818 წელს თავადაზნაურთა არჩევით დანიშნეს „ისპოლნიტელნი ექსპედიციის“ მმართველად.

იოსებ ბებუთაშვილი დიდ მხნეობას იჩენდა როგორც ირაკ-

ლის ომებში, ისე რუსთა ომებში საქართველოს მოსაზღვრე ხალხებთან. დიდი დახმარება გაუწია მან რუსებს ალექსანდრე ბატონიშვილთან ბრძოლაში. ორჯერ შეიტყო და ჩაშალა მისი შემოსვლა საქართველოში სპარსელების ჯარით. ასეთივე სამსახური გაუწია მან რუსებს კახეთის ამბოხების დაწყებაში 1812 წელს.

რუსეთის მთავრობისაგან იოსებ მიშკარბაშმა მიიღო ჯილდოთ პოლკოვნიკის ჩინი, ორდენები და მამულები ბორჩალოსა და კახეთში. იგი გარდაიცვალა 1822 წ.⁵⁷.

მიშკარბაშ იოსებ ბებუთაშვილი „ცოცხალი მათიანე“ იყო საქართველოს გარდასულ ამბებისა და ეჭვი არაა, გრიბოედოვისათვის ის მეტისმეტად სასარგებლო ინფორმატორის მოვალეობას ასრულებდა.

გრიბოედოვის ჩანაწერებში ყურადღებას იპყრობს ერთი შენიშვნა, რომელიც საშუალებას გვაძლევს დავადგინოთ ბებუთაშვილების სახლის ადგილმდებარეობა თბილისში და, მაშასადამე, მესამე საცხოვრებელი ადგილი „ვაი ჭკუისაგან“-ის ავტორისა.

1822 წლის 5 მარტს, თბილისში, გრიბოედოვს ჩაწერილი აქვს: „მივდივარ სახლში, ჩემს ამლიხს სტუმრები ჰყავს. „ვინ არიან შენთან?“ — მეფეები.—„როგორ მეფეები?“—ჰო, მეფის ქალის ვაჟიშვილები, უფლისწულები, ჩვენი მეზობლები“⁵⁸.

ამ ჩანაწერებში იგულისხმებიან: გრიბოედოვის მსახური— „ამლიხი“, „მეფის ქალი“—თეკლე, ირაკლი მეორეს ასული (1776—1846), „მეფის ქალის ვაჟიშვილები, უფლისწულები“: მწერალი და მემუარისტი ალექსანდრე ვახტანგის ძე ორბელიანი (1801—1869), ცნობილი პოეტი ვახტანგ ვახტანგის ძე

ორბელიანი (1812—1890) და დიმიტრი ვახტანგის ძე ორბელიანი.

თეკლე ბატონიშვილი ცხოვრობდა თბილისში, „გარეთ-უბანში“, ორბელიანთა აულში“.

„ორბელიანთა აული“—ასე უწოდებდნენ მეტსახელად მაშინ ყაბაზის მიდამოებს, რადგანაც იგი, ორბელიანთა საკუთრებას შეადგენდა და აქ უმთავრესად ორბელიანები ცხოვრობდნენ.

თვით სახლი მოთავსებული იყო „არქიერის“ — „ეგზარხოსის“ (დღევანდელი ერეკლეს) მოედანზე, ანჩისბატის ეკლესიის გვერდით.

მარიამ შერვაშიძე გადმოგვცემს: „ჩვენ ვიდექით თეკლე ბატონიშვილის სახლში არქიერის მოედანზედ“⁵⁴.

რადგან გრიბოედოვის მსახური ამბობს: „მეფის ქალის ეაჟი-შვილები, უფლისწულები, ჩვენი მეზობლები“ არიანო, ჩანს, გრიბოედოვი თეკლე ბატონიშვილის „მეზობლად“ მდგარა. „მეზობლადვე“ ცხოვრობდა ნიკოლოზ ბარათაშვილის ოჯახიც.

გრიბოედოვი რომ მართლაც ცხოვრობდა „ორბელიანთა აულში“ თეკლე ბატონიშვილის სახლის მეზობლად, დასტურდება დრამატურგ დავით ერისთავის ცნობითაც.

გრიბოედოვის შესახებ თბილისში 1879 წელს გამოცემულ წიგნში დ. ერისთავი წერდა: „ჩვენ შეგვიძლია მიუთითოთ სახლზე, სადაც გრიბოედოვი ცხოვრობდა. ეს სახლი დღემდე შენახულია, თუმცა ნახევრად დანგრეული. ის მდებარეობდა ეკზარხოსის მოედანზე, თავად ალექსანდრე ვახტანგის-ძე ორბელიანის სახლის მახლობლად“⁵⁵.

მიშკარბაშ იოსებ ბებუთაშვილი გარდაიცვალა თბილისში,

1822 წლის 8 აგვისტოს, დაკრძალულია ავლაბარში, ხოჯივან-ქის ეკლესიის გალავანში.

გრიბოედოვმა 1822 წლის პირველ ოქტომბერს თბილისი-დან გაგზავნილ ბარათში ასე აუწყა ვ. კ. კიუხელბეკერს მათი საერთო ნაცნობების და, მათ შორის, მიშკარბაშ იოსებ ბებუთაშვილის გარდაცვალება: „დაიხოცნენ: ნაუმი, იურგენსონი, მიშკარბაშ ბებუთოვი (ხაზი ჩემია ი. ბ.) შპრენგელი“⁶¹.

ბებუთაშვილებთან ახლო ურთიერთობა ჰქონია თვითონ თეკლე ბატონიშვილსაც.

თეკლე ბაგრატიონი განათლებული, მწიგნობარი და პოეტი ქალი იყო. მე მგონია თავისუფლად შეგვიძლია ვილაპარაკოთ, „ორი ყურის მეზობლის“—ბებუთაშვილთან მობინადრე გრიბოედოვის და „მეზობლად“ მცხოვრებ მგოსან ქალ—თეკლე ბატონიშვილის ნაცნობობაზე.

რაც შეეხება თეკლეს ვაჟიშვილების—ალექსანდრე, ვახტანგ და დიმიტრი ორბელიანების ნაცნობობას „ვაი ჭკუისაგან“-ის ავტორთან, ეს ხომ პირდაპირ გრიბოედოვის ზემოთ მოყვანილი ჩანაწერიდან დასტურდება.

იოსებ ბებუთაშვილის ცოლი, რომელმაც გრიბოედოვთან ერთად „მონათლა ვაჟი“ იყო ოსეფა ყორღანიშვილის ასული მარიამ, უფრო ცნობილი „ქალუას“ სახელით.

„საქართველოს სიძველენის“ მესამე ტომში მოთავსებულია პოეტი ქალის—მარიამ ბატონიშვილის ორი ბარათი, მიმართული ამ „ქალუა“-სადმი⁶².

„ქალუა“ მოხსენებული ჰყავს ნიკოლოზ ბარათაშვილთან მოპაექრე მარიამ ფალავანდიშვილს თავის სახუმარო ეპიგრამაში⁶³.

„ქალუა“, თბილისელი მოყვარე გრიბოედოვისა, გარდაიცვალა 75 წლისა, 1841 წლის 24 აპრილს“.*

მარიამ-„ქალუას“ ჰყავდა რვა შვილი:

1. ვასილი—ინფანტერიის გენერალი (1791—1858), ცოლად ჰყავდა მარიამ სოლომონის ასული—არღუთელი, გარდაიცვალა 1871 წ. 2. დავითი—გენერალ ლეიტენანტი (1793—1867). ფაქტიური მასპინძელი ა. ს. გრიბოედოვისა, 3. გრიგოლი (1795—1862), 4. ალექსანდრე (1803—1828), 5. პავლე (1807—1829), 6. გაიანე—წმინდა სტეფანეს ქალთა მონასტრის მოღობანი, გარდაიცვალა 1875 წელს, 7. მარიამი — ცოლი ხუდადა შახ-ნაზაროვისა, გარდაიცვალა 1837 წ. 8. სოფიო—ცოლი სოლომონ იოსების ძე მელიქიშვილისა, რომელიც თეირანში მოკლეს გრიბოედოვთან ერთად 1829 წლის 30 იანვარს, სოფიო გარდაიცვალა 1832 წ.

• • •

გრიბოედოვმა, რომელიც ადვილად ითვისებდა ენებს, თბილისში შეისწავლა ქართული ენაც[•]. ქართული ენის შესწავლის საქმეში მას, რა თქმა უნდა ხელს შეუწყობდა ის გარემოება რომ პოეტი ბებუთაშვილებთან და საერთოდ „ორბელიანთა

* მარიამ-„ქალუა“ მოხსენებული ჰყავს ა. ს. გრიბოედოვს სხვა პიროვნებებთან ერთად 1820 წლის ერთ-ერთ ჩანაწერში: «С. Бегичев. Мать и сестр; Огарев; Шаховской; Катерин; А. О. Шмидт; Папы; П. П. Завадовский; А. П. Огарева; Бебутова» (А. С. Грибоедов полн. собр. сочин. 1917 г. стр. 67).

აულში“ იდგა. ამ „აულში“, როგორც ცნობილია, ცხოვრობდა ქართული სიტყვის არაერთი ოქროპირი.

შინ შემოქმედებით მუშაობასთან ერთად გრიბოედოვს უდიდეს სიამოვნებას ჰგვრდა ფორტეპიანოზე დაკვრა.

1820 წლის 10 იანვარს გრიბოედოვი თბილისიდან სპარსეთს გაემგზავრა.

თავრიზში მყოფი გრიბოედოვი მოწყენილობას უჩიოდა, ნანობდა, რომ ფორტეპიანო არ ჰქონდა. 1820 წლის 3 მაისს პოეტი თავრიზიდან სწერდა ნ. ა. კახოვსკის. „ფორტეპიანო ჯერ კიდევ არ არის, კატობტრიკ ლეტაშინსკი სულ აგვიანებს“⁶⁵.

1820 წლის ნოემბერში გრიბოედოვი ერმოლოვთან მოხსენებისათვის ჩამოვიდა თბილისში და რამდენიმე დღის შემდეგ უკან დაბრუნდა.

საქართველოს სახელმწიფო ისტორიულ არქივში ინახება საინტერესო „საქმე“, რომელიც წარმოადგენს მასალებს თავრიზში ნამყოფი რუსეთის მისიისას, რომლის მდივანი მაშინ გრიბოედოვი იყო.

ამ „საქმეში“ არის მიმართვა ი. ა. ველიამინოვის სახელზე, დაწერილი თავრიზში მისიის უფროსის ს. ი. მაზაროვიჩის მიერ 1820 წლის 15 დეკემბერს. მიმართვაში ნათქვამია:

„რამდენიმე დღის წინათ ორმა მაწანწალამ, ყაზახის დისტანციიდან გადმოხვეწილმა. აქაურ ბაზარზე გასაყიდად მოიყვანა სოფელ მარტყოფიდან მოტაცებული ქართველი ბავშვი

სახელად ტატე. მე მოვახსენე აქაურ მთაფრობას ასეთი საქციელის უკანონობა, მაგრამ განა უცხოელის სიტყვას ანგარიშს გაუწევენ, როცა ეს ჩვეულება მათში დიდი ხანია დამკვიდრებულია.

მისიის მოხელემ ბატონმა ლორის-მელიქოვმა, ჩემის ბრძანებით შაჰ-ზადეს* სასახლიდან გამოაყვანია ეს საცოდავი ბავშვი, რომელსაც ქარავანთან ერთად ამჟამად ვაგზავნი ყარაბაღს. ამასთან ვგზავნი წერილს პოლკოვნიკ რეუტის სახელზე, რომელიც შეიცავს ცნობებს ამ ყმაწვილზე“⁶⁶.

მარტყოფელ ტატეს საქართველოდან თავრიზში გასაყიდად ჩაჰოყვანის ამბავი შემოქმედებით განსახიერებას პოულობს გრიბოედოვის პოემა „სტრანიკ“-ში, კერძოდ, პოემის ჩვენამდე მოსულ ნაწყვეტ „მეყალიონე“-ში.

1821 წლის დამლევს სპარსეთიდან თბილისისაკენ მომავალი გრიბოედოვი ცხენიდან გადმოვარდა და ხელი მოიტეხა. ეს გარემოება გახდა საბაზი იმისა, რომ გრიბოედოვი ჩარჩა ქალაქში და სამსახური დაიწყო ერმოლოვის კანცელარიაში, უცხოეთის განყოფილების მდივნად, სადაც მსახურობდა იმხანად თბილისში ჩამოსული ვ. კ. კიუხელბეკერი. პეტერბურგელი ამხანაგები კიდევ უფრო დაუახლოვდნენ ერთმანეთს.

კიუხელბეკერი ამის გამო სწერდა დედას: „მე აქ შევხვდი ჩემს ძველ საყვარელ ნაცნობს პეტერბურგიდან ა. გრიბოედოვს; იგი ორი წლის განმავლობაში საელჩოს მდივნად იყო

* „შაჰ-ზადე“—შაჰის შვილი. აქ იგულისხმება შაჰის ტახტის მემკვიდრე პრინცი აბას-მირზა, რომელსაც იმხანად თავისი რეზიდენცია თავრიზში ჰქონდა. ი. ბ.

სპარსეთში, ხელი მოიტეხა იქ და ტფილისში იცხოვრებს განკურნებამდე. იგი ძლიერი ტალანტის პოეტია და მისი ქმნილებანი, დაწერილნი ნამდვილ წმინდა სპარსულ ტონებში, უსაზღვრო სიამოვნებას მანიჭებს“⁸⁷.

გრიბოედოვის მეშვეობით კიუხელბეკერი კიდევ უფრო მჭიდროდ დაუახლოვდა თბილისის მოწინავე საზოგადოებას.

* * *

1822 წლის ივნისს გრიბოედოვი მოგზაურ რობერტ ლაილთან ერთად თბილისიდან კახეთს გაემგზავრა.

„გადალახეს რა იორი, მგზავრები ავიდნენ გომბორში, სადაც მათ გულთბილად შეხვდნენ ადგილობრივი მკვიდრნი. შემდეგ მათ ვხედავთ თელავში, რომელსაც დაწვრილებით გასცნობიან.

ისინი ალაზნის გაღმა გავიდნენ, ღამე გაათიეს ენისელში — ჯორჯაძის მამულში. შემდეგ ლაილი და გრიბოედოვი ყვარელში მივიდნენ, ღამე გაათიეს ჭავჭავაძის ძველებურ სახლში. „სტუმართმოყვარე მასპინძელმა ვახშამი გაგვიმართა, — წერს ლაილი, — ღვინო მოჰქონდათ დაუსრულებლად, ვსვამდით უამრავსო“.

შემდეგ ისინი დაბრუნდნენ, ინახულებს გრემის ნანგრევები, რომელიც დაწვრილებით დაათვალიერეს.

შემდეგი და უკანასკნელი ღღე მგზავრებმა მოანდომეს ალავერდის მონასტრის დათვალიერებას. ამის შემდეგ ლაილი და გრიბოედოვი ტფილისს დაბრუნდნენ“⁸⁸.

1822 წლის პირველ ოქტომბერს გრიბოედოვმა თბილისი-დან წერილი მისწერა ვ. კ. კიუხელბეკერს.

მომყავს ეს ბარათი ოდნავი შემოკლებით:

„საყვარელო ვილჰელმ, ჩემს სიზარმაცეს დააბრალებ და მართალი იქნები. გაოცებული ვარ, თუ შენ ჩემდამი სიყვარულის ნაპერწკალი მაინც შეინარჩუნე, თავს ვცნობ სრულიად უღირსად.

რამდენმა დრომ განვლო! რამდენი რამ დაგროვდა! პირველ ყოვლისა იცოდე, რომ ხარკოვიდან გამოგზავნილ წერილს, რაზედაც შენ ლაპარაკობ, ჩემამდე არ მოუღწევია. მაშასადამე, მადლობას მოგახსენებ წაუკითხავად. უკანასკნელი—22 აგვისტოს წერილიდან ვხედავ, რომ შენ ისევ თავბრუ დაგესხა. რომელს დაუმიზნე მარცხიანად? დაასახელე...

დამეთანხმე, ჩემო მეგობარო, რომ ტფილისში თბილი ადგილის დამკარგავმა, სადაც ჩვენ მეგობრობით გათბობდით, როგორც შეგვეძლო, შენ ბევრი რამ დაკარგე შენი მყუდროებისათვის... ღმერთმანი, შენ აქ კარგად იქნებოდი.

ჩემთვის კი....ახლა ჩემს პოეტურ ვარჯიშობაში მარტოოდენ კედლებს ვარ მინდობილი. მათ ხანდახან ზოგიერთ რამეს ვუკითხავ ჩემსას ან სხვისას. მე რომ შემეძლოს შემოგთავაზო პრაპირმოთნე იმედები, ძალით გამოგიწვევდი უკანვე. ეს არ მოხდება. მინამდე კი ხომ არ გინდა მოისმინო ორივე სქესის მეგობრობის შესახებ.

გრაფი სიმონიჩი დაქორწინდა ლამაზ კნეინა ანნა ოთარის ასულზე. ბერძენი, მრეწველობის რაინდი, განდევნეს ახვერდოვებისაგან და მე ამ ოსტრაკიზმში მეტისმეტად გავისარჩე.

გენერალმა კრაბე კვლავინდებურად შობს ბავშვებს, თითქოს სტამბავდეს.

დაიხოცნენ: ნაუმი, იურგენსონი და მიშკარბაშ ბებუთოვი, შპრენგელი, ets, ets.

ეს-ეს იყო ხელს ვაწერდი, რომ მაუწყეს ბ-ნ კლენდსთან ერთად კახეთში გამგზავრების შესახებ, ეს მესამე მოგზაურობაა მას შემდეგ, რაც ჩვენ ერთმანეთს დავშორდით...

(წერილის დაბოლოება)

(იანვრის დასასრული, 1823 წ. ტფილისი). და შემდეგ რამდენჯერმე კიდევ სად არ ვიმგზავრე. მთელი თვეები გავიდა, ან უკეთ რომ ითქვას, გაჯანჯლდა სატანჯველ ხანგრძლივობად. ვიტოვებ დაწყებულ სტრიქონებს სამოწმოდ, რომ მე შენზე მარტო ახლა როდი ვფიქრობ...“⁶⁹.

ეს ბარათი ადასტურებს, რომ გრიბოედოვს და კიუხელბეკერს თბილისში ბევრი საერთო ნაცნობი ჰყავდათ.

* * *

1823 წლის იანვრიდან გრიბოედოვი რუსეთში წასვლის თადარიგს შეუდგა.

მოსკოვის სახელმწიფო ისტორიულ მუზეუმში დაცული, ჩვენს მიერ დასაბეჭდად გამოტანილი გრიგოლ ბებუთაშვილის ბარათები საშუალებას გვაძლევენ რამდენადმე გავერკვეთ გრიბოედოვის ცხოვრების იმ პერიოდში, ვიდრე დრამატურგი რუსეთს წავიდოდა.

ნიკოლოზ მურავიოვ-ყარსკის (1791—1866) გაუგია თუ არა,

რომ გრიბოედოვი რუსეთში მიდის, უთხოვნია მწერლისათვის დაეთმო მისთვის ფორტეპიანო. რადგან ნ. მურავიოვ-ყარსკი იმ ხანად ბაშკიჩეტში, სამხედრო სამსახურში იმყოფებოდა, გრიბოედოვთან მოლაპარაკება მას გრიგოლ ბებუთაშვილისათვის მიუზღვია.

1823 წლის 26 იანვარს გრიბოედოვი თბილისიდან ბაშკიჩეტში სწერდა ნ. მურავიოვ-ყარსკის:

„მე უკვე ვალაგებ ბარგს. ფორტეპიანო თქვენს განკარგულებაშია. დამინიშნეთ ვის უნდა გადაეცე იგი, მაშინ მე დაუყოვნებლად შემიძლია დავბეჭდო ჩემი ბინა და გავემგზავრო.

მშვიდობით ბრძანდებოდეთ, ბედნიერად დაუკარით ხოლმე ხმოვანი კონდენციები, ისარგებლეთ ჰაერის კეთილხმოვნებით და ნუ დამივიწყებთ თქვენ ერთგულ ა. გრიბოედოვს“⁷⁰.

მაგრამ, როგორც გ. ბებუთაშვილის ბარათიდან ირკვევა, გრიბოედოვი ავად გამხდარა და თბილისიდან წასვლა შეუძერსებია.

1823 წლის 1 თებერვალს გ. ბებუთაშვილი თბილისიდან ატყობინებდა ბაშკიჩეტში ნ. მურავიოვ-ყარსკის.

«После отъезда Вашего пз Тифлпса, узнав, что Гриббедов еще не скоро поедет, я оставлял неисполненным Ваше поручение, как п Вамп мне было о сем сказано, зная что до самого своего отъезда Грпббедов не продаст своего фортепьяно.

По получении же письма Вашего я поговоря с Иваном Ивановичем Кппменко решился иттп к Грпбббедову для узнания цены фортепьяно п того, скоро ли он намерен ехать, который как только увидев меня сказал, что я прп-

шел к нему верпо для покупки фортепьяно и при том объявил мне цену 2.000 р. ассигнациями... говорил так же, что он скоро намерен ехать. Впрочем не знаю! Поедет ли он?... Грпбоедов обещался уложить при мне по выздоровлении своем и по изготовлении ящика».⁷¹

მოკეთებისთანავე, გრიბოედოვი ბარგის ჩაწყობას შეუდგა. 1823 წლის 15 თებერვალს იგი თბილისიდან სწერდა პ. ნ. ერმოლოვს: „მე ჯერ ხანად ისევ ტფილისში ვარ, ეს მოსკოვიდან ძალიან შორსაა. ჩემი სამგზავრო მზადებანი მშვიდობით დასრულდნენ, დღეს მე ყუთში მოვათავსე კიდეც ჩემი ფორტეპიანო, რომელიც მურავიოვს მივყიდე; შეგეძლოთ გეფიქრათ, რომ მე ვდებდი კუბოში მეგობარს, ისე მეკუმშებოდა გული. ჩემი წიგნები უკვე ჩალაგებულია გასაგზავნათ იმ შემთხვევისათვის, თუ კი უკან აღარ დავბრუნდები“⁷².

ხოლო, თვითონ ნ. მურავიოვ-ყარსკის, 1823 წლის 16 თებერვალს, გრიბოედოვი აი რას ატყობინებდა:

„ფორტეპიანო რაც შეიძლება სათუთადაა ჩაფუთვნილი და გადატანილია თქვენს მიერ მითითებულ თავად ბებუთოვის ბინაზე, რომლისგანაც ფული ორი ათას ასი მანეთი ასიგნაციებით ჩემს მიერ მთლიანად მიღებულია...“

ჩემს მხრივ მოხარული ვარ, რომ ფრიად კარგი ფორტეპიანო დაგრჩათ მუსიკალური ნიჭის მქონე და ხელოვნების მოყვარულ ადამიანს, რომელსაც ეცოდინება მისი ფასი და ხანდახან გულწრფელად მომიგონებს მე.

მაუდი, რომლითაც გამოვაფინე ყუთი, აღებულია ჩემი ოთახის იატაკიდან, გთხოვთ უბრძანოთ დააბრუნონ იგი ჩემს ბინაში; ბატონმა ბებუთოვმა იცის, ვის უნდა ჩაბარდეს.

უკეთესად და ბრძნულად მოიქცევით თუ ბაშკიჩეტში თქვენ-
თან ინსტრუმენტის ასაწყობად გამოიწერდით იმავე ოსტატს,
გერმანელ კაცს, რომელმაც აქ დამიშალა იგი და ჩაალაგა
ყუთში. ბებუთოვი წარმოგიდგენსთ მას პირადად⁷³.

1823 წლის 17 თებერვალს ი. ბებუთაშვილი თბილისიდან
ბაშკიჩეტში წერდა ნ. მურავიოვ-ყარსკის:

«Итак фортепьяно снесено ко мне во всей целости.
Грибоедов сверх требуемых за инструмент 2000 р. взял
еще 100 рублей за ящик, всего 2100 руб. ассигнациями.

Оно уложено как можно бережливо со всеми своим
принадлежностями, деньги тот же час были мною ему
заплачены. — Нотов же Грибоедов не дал, сказывая, что
они ему не принадлежат. Сукно, в котором инструмент
завернут, должно ему возвратить.

Я весьма рад и доволен собою, что мог порученность
Вашу исполнить во всей точности: фортепьяно теперь у
меня — поставлено в сухое место и будет храниться в це-
лости до доставления оного в Башкечет.

Если угодно Вам, Николай Николаевич, то пришлю к
Вам вместе с инструментом, когда оно доставлять будете
в Башкечет того самого плотника, который уложил оное,
так он теперь знает какие плиты какому месту принад-
лежат».⁷⁴

დღემდის დაუდგენელი იყო რიცხვი სახელოვანი დრამატურ-
გის 1823 წელში თბილისიდან გამგზავრებისა. გ. ბებუთაშვი-
ლის ბარათი თბილისიდან 1823 წლის 24 თებერვლით დათარი-
ღებული ზუსტად ადგენს გრიბოედოვის თბილისიდან რუსეთ-
ში გამგზავრებას.

1823 წლის 24 თებერვალს გ. ბებუთაშვილი თბილისიდან ბაშკიჩეტში სწერდა ნ. მურავიოვ-ყარსკის:

«Грибосдова нет здесь, он уже пятый день как уехал, а потому и письмо Ваше к нему, при сем же возвращается к вам же».⁷⁵

პეტერბურგში გამგზავრებულმა გრიბოედოვმა თან წაიღო თავისი კომედია „ვაი ჭკუისაგან“, რომლის პირველი და მეორე მოქმედება მას სრულიად დამთავრებული ჰქონდა, დანარჩენი მოქმედებანი დასამუშავებელი იყო.

ვიდრე გრიბოედოვი რუსეთისაკენ იმგზავრებს, ჩვენ შევეცდებით, დაახლოვებით მაინც მოვხაზოთ ის იდეური ატმოსფერო, რომელშიაც საქართველოში ყოფნისას, ცხოვრება და შემოქმედებითი მუშაობა მოუხდა სახელოვან რუს მწერალს.

აღმოსავლეთში პირველი ჩამოსვლისას, გრიბოედოვმა საქართველოსა და სპარსეთში დაჰყო 1819 წლის 21 ოქტომბრიდან 1823 წლის 19 თებერვლამდე.

აღნიშნულ პერიოდში საქართველოში ალექსანდრე პირველის მიერ ხელისუფლებისათვის საშიში არა ერთი პიროვნება იყო გადმოსახლებული.

„რუსეთში სწავლა მიღებული, ნაპოლეონის წინააღმდეგ მებრძოლი ქართველები, რომლებსაც ლაშქრობის დროს საზღვარგარეთ მოუხდათ ყოფნა, გაცნობილი იყვნენ ეპოქის მოწინავე იდეებს, ამიტომ „თბილ ციმბირად“ წოდებულ საქართველოში გადმოსახლებისას, რუსეთის „ურჩი“ შვილები საკმაოდ კულტურულ ატმოსფეროში ხვდებოდნენ: ეს გარემოება მათ ურთიერთ დაახლოვებასა და თანამშრომლობას აჩქარებდა და აღრმავებდა“⁷⁶.

დეკაბრისტთა გამოსვლამდე, გრიბოედოვის გარდა, საქართველოში ნებიითა და იძულებით ყოფნა მოუხდა რუსეთის ინტელიგენციის არა ერთ წარმომადგენელს: პ. გ. კახოვსკის, ა. ტიულპინს, ა. ა. შიშკოვს, ვ. კიუხელბეკერს, ა. ავენარიუსს, პ. ჩერვინს, გ. კოპილოვს, პ. უსტიშოვიჩს, ძმებს ბორისოვებს, პ. მუხანოვს, ა. იაკუბოვიჩს, ნიკოლოზ და ალექსანდრე რაევსკებს, ა. ველიამინოვს, ა. მღებროვსა და სხვებს.

საქართველოში 1819 წლის 21 სექტემბრიდან, 1820 წლის 3 ოქტომბრამდე იმყოფებოდა ცნობილი ესპანელი რევოლუციონერი ხუან ვან-გალენი.

პროფ. მ. ვ. ნეჩკინა შენიშნავს, რომ ამ დროისათვის საქართველოში იყო სამი ცენტრი, სადაც ცხარე პოლიტიკურ საკითხებზე მსჯელობდნენ: „უწინარეს ყოვლისა, ტფილისი, ძირითადი ცენტრი. შემდეგ—ყარაღაჯი ნიჟეგოროდის პოლკის ადგილსამყოფელი... მესამე ცენტრი იყო წინანდალი, მამული ჭავჭავაძისა, სადაც მოწინავე ქართველი საზოგადოება უახლოვდებოდა რუსეთის ოფიცრობას“⁷⁷.

ამ ცენტრებში მსჯელობისა და განხილვის საგანს შეადგენ-

და საქართველოს და რუსეთის ცხოვრებისა და პოლიტიკის საკითხები, სემიონოვის პოლკის სამხედრო ნაწილთა ამბოხების ამბავი, რევოლუციური გამოსვლები საბერძნეთში, იტალიაში, ესპანეთში, საფრანგეთში, პოლონეთის მღელვარებანი და სხვა.

რა თქმა უნდა, რომ ესპანეთის რევოლუციური მოძრაობის მონაწილე ზუან ვან-გალენი, ევროპის მღელვარებათა შესახებ ბევრ რამეს მოუთხრობდა დაინტერესებულთ.

ვან-გალენი საქართველოში უდიდესი სიყვარულითა და პატივისცემით მიიღეს. ის წერს, რომ „უმოკლეს დროში ტფილისი ჩემთვის მეორე პეტერბურგი გახდაო“⁷⁸.

თბილისში ვან-გალენს მალულად მოსდიოდა ევროპის ამბების მაუწყებელი ბარათები და, მათ შორის, წერილები ცნობილი რევოლუციონერის გენერალ მინისა.

ბუნებრივად იბადება კითხვა, ორგანიზაციულად იყვნენ თუ არა შეკავშირებულნი საქართველოში მყოფი თავისუფლად მოაზროვნენი და მართლა არსებობდა თუ არა ერმოლოვის კორპუსთან ე. წ. „კავკასიის ფარული საზოგადოება“, როგორც ამაზე მიუთითებს ს. ვოლკონსკი?

„კავკასიის ფარული საზოგადოების“ არსებობის შესახებ ს. გ. ვოლკონსკი 1901 წელს გამოცემულ მემუარებში წერდა:

„კავკასიაში მე შევხვდი იაკუბოვიჩს... პირველივე შეხვედრიდან დავრწმუნდი, რომ შერისხვა, რომელსაც იგი განიცდიდა, ნათელი, დაუფარავი, პროგრესული შეხედულებები და ამასთან ყველა თანამშრომლის აზრი მასზე, როგორც საუკეთესო ადამიანზე, — ყველაფერი ეს კარგი თავდებობა იყო

იმისა, რომ მე ვპოვებდი მასში თანაგრძნობას იმ საზოგადოების დაწყებული საქმისადმი, რომლის წევრიც ვიყავი მე, და გადავწყვიტე გამეგო მისგან, მართლა არსებობდა თუ არა ფარული საზოგადოება კავკასიაში და რა მიზანი ჰქონდა მას.

თანდათანობით, მასთან ინტიმური საუბრების დროს, მისი სიტყვებიდან, მე თუ არ დავრწმუნდი, ყოველ შემთხვევაში ნათელი წარმოდგენა მივიღე იმისა, რომ კავკასიაში არსებობს ფარული საზოგადოება, რომელსაც მიზნად აქვს დასახული მოახდინოს პოლიტიკური გადატრიალება რუსეთში და აგრეთვე სავარაუდო მონაცემებიც, რომ ამ საზოგადოების სათავეში დგას ა. ერმოლოვი და რომ აქ მონაწილეობენ უმთავრესად მის შტაბთან ახლო მდგომი პირები. ამან გამათამამა უფრო მეტი გულახდილობისათვის და უკვე მიკიბ-მოკიბვის გარეშე გავუმხილე იაკუბოვიჩს ჩვენი ფარული ორგანიზაციის არსებობა და წინადადება მივეცი, რომ კავკასიის საზოგადოება შეუერთდებოდა სამხრეთისას მთელი თავისი შემადგენლობით.

ამაზე იაკუბოვიჩმა მიპასუხა: „იმოქმედეთ, და ჩვენც ვიმოქმედებთ, მაგრამ ცალ-ცალკე! ხოლო როცა მოვა დრო ნამდვილი ამბოხებისა, მაშინ ჩვენ შევეერთდებით. მარცხის შემთხვევაში ჩვენ განზე ვიქნებით და კიდევ დარჩება თესლი, რომელსაც შეეძლება ანალი ცდის აღმოცენება.

ჩვენ კავკასიაში მეტი ძალები გვყავს, საერთო მარცხის შემთხვევაში, ეს მხარე მდებარეობითაც გამოყოფილი და დამოუკიდებელია. თქვენ გარშემო ისეთი ძალაა, რომელიც თქვენი ხელქვეითი არ არის, აქ კი ყველაფერი ჩვენია ერმოლოვისადმი ერთგულების გამო“⁷⁹.

უკანასკნელი დროის გამოკვლევები უდავოდ გვანიშნებენ „კავკასიის ფარული საზოგადოების“ არსებობის ფაქტს.

საქართველოში დეკაბრისტთა ერთ-ერთი ქვეუჭრედის არსებობის საკითხთან დაკავშირებით ისმის კითხვა, თუ სად უნდა ყოფილიყო თავისუფალ-მოაზროვნეთა შესაკრები ადგილი?

თბილისის მოწინავე საზოგადოების იმდროინდელ თავშესაკრებ ადგილს წარმოადგენდა 1819 წელს დაარსებული კლუბი. ხუან ვან-გალენი ასე აღწერს ამ კლუბს:

„1819 წლის ზამთრის განმავლობაში ტფილისში დაარსდა კლუბი ანუ კაზინო, სამხედრო და სამოქალაქო ხელისუფლების მიერ, ბალებისა და დღესასწაულების მოსაწყობად. იმედოვნებდნენ, რომ ამით მიიზიდავდნენ ქართველ ქალებს და დაამყარებდნენ მეგობრულ ურთიერთობას მათსა და ევროპელებს შორის.

ერმოლოვი არ ესწრებოდა კლუბის დაარსებას; როცა იგი დაბრუნდა, მთელი თავისი ძალებით ეხმარებოდა ახლად დაარსებულ დაწესებულებას.

ყველა ოფიცირმა, მოხელემ და ადგილობრივმა ქართველმა მონაწილეობა მიიღო კლუბის შექმნისათვის სახსრების გაღებაში.

მალე დაიწყეს ფიქრი არა მარტო სიამოვნებაზე, რომელსაც ის ანიჭებდა, არამედ მის სარგებლობაზე, დააარსეს ბიბლიოთეკა სხვადასხვა საუკეთესო ლიტერატურული ნაწარმოებებით. დაიწყეს ფრანგული და გერმანული გაზეთების გამოწერა და სამკითხველო კაბინეტების გახსნა, მუსიკისა და ცეკვებისათვის განკუთვნილი სალონების ახლოს“⁸⁰.

გრიბოედოვის მიერ, თავრიზიდან 1820 წლის 25 ივნისს,

თბილისში ანდრეი რიხლევსკისადმი გაგზავნილი ბარათიდან ჩანს, რომ ხსენებული კლუბი მოთავსებული ყოფილა ფრანგ პოლის „ტრაქტირ“-სასტუმროსთან⁸¹.

ნ. მურავიოვ-ყარსკი თავისი დღიურის 1819 წლის 21 მაისის ჩანაწერში აღწერს პოლის სასტუმრო-კლუბში ახალგაზრდობის ერთ-ერთ მორიგ შეკრებას, რომელსაც დასწრებიან: სამოილოვი, ვოეკოვი, ბაბარიკინი, ა. ა. შიშკოვი, გორდეევი, ბეკლემიშევი და რენენკამპფი⁸².

ნიშნეულია რომ ზოგიერთი მათგანი, როგორც პოლიტიკურად არა საიმედო, ისე იყო გადმოსახლებული კავკასიაში.

მეტად საყურადღებოა გადმოსახლებული მწერლის, ალექსანდრე არდალიონის ძე შიშკოვის (1799—1832) აღნიშვნა, რომელიც მას ნართაულად აქვს გამოთქმული კახეთის 1812 წლის ამბოხებაზე დაწერილ რომანში: „ტფილისში მაშინ მრავალი ოფიცერი იყო, მთავარმართებლის ამაღლას შეადგენდა ბრწყინვალე ახალგაზრდობა. ისინი ოჯახს მოშორებულნი, უნებურად უახლოვდებოდნენ ერთმანეთს, უზიარებდნენ ურთიერთს თავიანთ აზრებს, იმედებს, სურვილებს“⁸³.

ამ კლუბის დაარსებისთანავე მის წევრად უნდა ვიგულისხმოთ ა. ს. გრიბოედოვი. თბილისიდან ერთ-ერთი ნაცნობისადმი გაგზავნილ ბარათში გრიბოედოვი აღნიშნავდა: „იმ კლუბის წევრი ვარ, რომელიც ყოველნაირ გაზეთებს იწერს“⁸⁴.

ნ. მურავიოვ-ყარსკი თავის დღიურში ამ „კლუბს“ „საკრებულოს“ ეძახის⁸⁵.

ცარიზმი ყოველნაირად ცდილობდა „კლუბებისა“ და „საკ-

რებულოთა“ საქმიანობაში „ჩაწვდომას“ და ამიტომ ფარულ მეთვალყურეობას აწესებდა მათზე. ალექსანდრე პირველი ტაგანროგიდან სწერდა შემდეგში რუსეთის მონარქს ნიკოლოზს:

„დარჩეულია ხმები, რომ დამღუპველი სული თავისუფალი აზროვნების ანუ ლიბერალიზმისა, გავრცელებულია, ანდა, ყოველ შემთხვევაში, ძლიერ ვითარდება ჯარის ნაწილებში, ორივე არმიაში, ისე როგორც ცალკე კორპუსებში, არსებობენ სხვადასხვა ადგილას საიდუმლო წრეები ანუ კლუბები, რომლებსაც ამასთანავე, ჰყავთ საიდუმლო მისიონერები თავიანთი პარტიის გასავრცელებლად: ერმოლოვი, რაევსკი, კისილოვი, მიხეილ ორლოვი. დიმიტრი სტოლიპინი და მრავალი სხვა გენერლებიდან, პოლკოვნიკებიდან და პოლკის მეთაურებიდან“⁸⁶.

ნიშნეულია, რომ ეს გამაფრთხილებელი ბარათი ნიკოლოზ პავლეს ძემ მიიღო 1825 წლის 12 დეკემბერს, სწორედ ორი დღით ადრე, ვიდრე პეტერბურგში, სენატის მოედანზე დეკაბრისტთა ამბოხება მოხდებოდა.

პროფ. მ. ვ. ნეჩკინას მიერ გამოქვეყნებული და რუსუდან საყვარელიძის მიერ ამოხსნილი ერთი ბარათიდან ჩანს, რომ თბილისში მყოფ თავისუფალ მოაზროვნეებს, ანუ როგორც მას ეძახიან „ერმოლოველებს“, პოლის სასტუმრო-კლუბთან პატარა კონსპირაციული საკრებულო ჰქონდათ.

ესპანელ რევოლუციონერ ხუან ვან-გალენისადმი თბილისიდან მეცხრამეტე საუკუნის ოციან წლებში გაგზავნილი ბარათის შემოკლებული და დაქარაგმებული ასლი, 1947 წელს გამოაქვეყნა პროფ. ნეჩკინამ:

ანონიმი „ერმოლოველი“, რომელიც ბარათს ხელს აწერს

ისე—„ახალგაზრდა მოსკოველი კარგი ოჯახიდან“ ატყობინებდა ვან-გალენს.

„ძვირფასო კონსტიტუციონალისტო!

მიიღე ჩემი მხურვალე მადლობა შენი ორი წერილისათვის, რომელთაც ასეთი კარგი ახალი ამბები მომიტანეს. აქ ჩვენთან ევროპულ ამბებს თავისი ღირებულება აქვს, რაც სხვაგან უცნობია. ვეჭვობ, არსებობდეს მსოფლიოში ისეთი კუთხე, სადაც ესპანეთის ამბებს ისეთი გამოძახილი ეპოვოს მკითხველში, როგორც ჩვენს პატარა საკრებულოში პ...

როდესაც თქვენთან ყოველკვირა ევროპული გაზეთები მოდის და გაუწყებსთ რომელიმე პოლიტიკურ კრიზისს, თითოეული თქვენთაგანი თავისებურად მსჯელობს, ამის შემდეგ მოგდისთ კვანძის გახსნის ცნობა და თუ ის ემთხვევა ამ ვარაუდებს, არაფერია საკვირველი ამაში, რადგან ის უკვე გამომქლავნდა მთელი თავისი შესაძლებლობით მრავალრიცხოვან დებატებში, სადაც ყველა ან წინააღმდეგი იყო ან მომხრე.

ჩვენთვის კი, რომელთათვისაც ქრისტიანული სამყაროს საქმენი უცნობია, ერთბაშად მოდის გაზეთები მთელი სამი თვისა ერთად!

ჩვენ ვკითხულობთ კუნძულ ლეონზე მამაცთა აჯანყების შესახებ და ვხედავთ, რომ ფერდინანდმა პოპულარობა მოიპოვა, რომ კონსტიტუციის ქვაკუთხედი ზეიმით მოათავსეს ბრწყინვალე დედაქალაქის ცენტრში, რომ ერი, რომელიც აქამდე უმოქმედოდ ითვლებოდა, იღვიძებს და არკვევს ყველაფერს;

. * თავისი მაგალითით!

* ბარათის ასლში თერთმეტი წერტილია. პროფ. მ. ვ. ნეჩინას მოსაზრებით, ეს ხაზები გამოტოვებულ სიტყვათა რაოდენობაზე მიუთითებენ. ი. ბ.

შლივს მოვასწარიტ ჩვენ სულის მოთქმა და აი, შატობრიანის პამფლეტი და ჩვენ ვხედავთ, რომ მან ჯერ კიდევ არ დაანება თავი ცრუ წინასწარმეტყველებას... რა ბედნიერი ცვლილებაა შენს სამშობლოში... ისტორია არ გვაძლევს არაფერს ამის მსგავსს, ეს ყველა თეორიის საწინააღმდეგოა“⁸⁷.

მართალია, ამ ბარათს ხელს აწერს „ახალგაზრდა მოსკოველი კარგი ოჯახიდან“, მაგრამ მოყვანილი წერილი არის „ერმოლოველთა“ საერთო აზრისა და შეხედულებათა გამომხატველი დოკუმენტი, მიწერილი ყოფილ „ერმოლოველ“ ვან-გალენისადმი იმის შემდეგ, რაც იგი საქართველოდან ესპანეთში დაბრუნდა.

როგორც ვნახეთ, ვან-გალენისადმი მიმართულ ბარათში „ახალგაზრდა მოსკოველი კარგი ოჯახიდან“ შემდეგნაირად აქარაგმებს „ერმოლოველთა“ შესაკრებ ადგილის სახელწოდებას: „...ვეჭვობ, არსებობდეს მსოფლიოში ისეთი კუთხე, სადაც ესპანეთის ამბებს ისეთი გამომძახილი ეპოვოს მკითხველში, როგორც ჩვენს პატარა საკრებულოში პ...“

პროფ. მ. ვ. ნეჩკინა თავისი გამოკვლევის — „გრიბოედოვი და დეკაბრისტები“ პირველ (1947 წლის) გამოცემაში წერდა: «К сожалению, нельзя пока догадаться... что означает таинственная буква П. (не Палавандов ли)».⁸⁸

წიგნის მეორე (1951 წლის) გამოცემაში პროფ. ნეჩკინამ უარყო თავისი წინანდელი მოსაზრება: «К сожалению, нельзя пока догадаться... что означает таинственная буква П.»⁸⁹

რუსუდან საყვარელიძე ვარაუდობს, რომ ასო „პ“-ში დაქარაგმებულია კონსპირაციული საკრებულოს მეპატრონის გვარი და ის «Палавандов»-ი კი არ არის, არამედ „პოლია“⁹⁰.

რუსუდან საყვარელიძე წერს: „ჩვენი აზრით, ვან-გალენი-სადმი მიწერილ ბარათში დაქარაგმებული ადგილი „ერმოლო-ველთა“ „პატარა საკრებულოს“ შესახებ უნდა წავიკითხოთ ამ-გვარად: „... ვეჭვობ, არსებობდეს მსოფლიოში ისეთი კუთხე, სადაც ესპანეთის ამბავს ისეთი გამოძახილი ეპოვოს მკითხ-ველში, როგორც ჩვენს პატარა საკრებულოში პ(ოლთან)“.

ვინმე „ხ-შ“-ს ცნობით, თბილისის კლუბის წევრთა რიცხვი ორასს აღწევდა. თბილისისათვის „ორასი წევრისაგან“ შემდგარ კლუბს ვერავითარ შემთხვევაში „პატარა საკრებულოდ“ ვერ მივიჩნევთ. დასაშვებია. რომ ჟან პოლის „ტრაქტირ“-სასტუმ-როსთან მოთავსებულ ლეგალურ კლუბთან არსებულა „ერმო-ლოველთა“ „კავკასიის ფარული საზოგადოების“ „პატარა სა-კრებულოც“, რომელიც სასტიკ კონსპირაციას ექვემდებარე-ბოდა.

ვან-გალენი თვითონვე აღწერს ამ კლუბს და, რაკი იგი ამ ლეგალური კლუბის „პატარა საკრებულოს“ კონსპირაციული წრის წევრად ითვლებოდა, ადვილად მიხვდებოდა, რომ ასო „პ“-ში პოლთან არსებულ „პატარა საკრებულოზე“ მითი-თება⁸¹.

ეს ამოხსნა სრულიად დამაჯერებლად მიგვაჩნია.

„კავკასიის ფარული საზოგადოების“ არსებობის საკითხთან დაკავშირებით საჭიროდ მიგვაჩნია ორიოდ სიტყვით შევეხოთ „ოდესის დამოუკიდებელთა საზოგადოების ტაძრის“ საქმიანო-ბას.

მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისიდანვე ოდესამ ყურადღება მიიპყრო. როგორც საზღვაო და სავაჭრო ქალაქმა, სადაც სულ მალე თავი მოიყარა რადიკალურად განწყობილმა არაერთმა რაზნოჩინელმა.

ოციან წლებში აქ დაარსებული იქნა პოლიტიკური ჯგუფი — „ოდესის დამოუკიდებელთა საზოგადოების ტაძარი“, რომელშიაც შედიოდნენ: ვ. ი. სუხაჩევი, მ. კ. არისტოვი, გ. ს. რადულოვი, ს. ტ. სპასკი, ვ. კარტამიშევი, ვ. შკლიაშჩევი, მ. ნ. ლეონტიევი, ა. პროტასოვი, ლ. შაპოშნიკოვი, პ. კლადოშნიკოვი, ა. კაშკინი და სხვები.

ჯგუფს 1819 წლიდან ჰქონდა „იეროგლიფური ანბანი“, შედგენილი ბერძნული, ებრაული, არაბული, ლათინური, ჩინური, თათრული, რუსული და სხვა ენებისაგან.

საზოგადოებას ხელმძღვანელობდა მწერალი და დრამატურგი ვასილ ივანეს ძე სუხაჩევი. სუხაჩევს მეტად მდიდარი ბიბლიოთეკა ჰქონდა, სხვადასხვაგვარი არალეგალური ხელნაწერი და ნაბეჭდი წიგნებით.

წრის შეხედულებათა გასაცნობად მეტად მნიშვნელოვანია მ. კ. არისტოვის უბის წიგნაკში ჩაწერილი ცნობა: «Обществу независимых закон его — следовать природе. Монаршей власти не признавать, а быть равным признавать натуру творцом всего».⁹²

მოყვანილი ჩანაწერიდან აშკარად ჩანს წრის მატერიალისტური და რევოლუციურ-ეგალიტარული შეხედულებანი.

1822 წელს „ოდესის დამოუკიდებელთა საზოგადოების“ წევრი, გრიგოლ სტეფანეს ძე რადულოვი თბილისში გადმოვი-

და საცხოვრებლად და მუშაობა დაიწყო ერმოლოვის კორპუსის აღმასრულებელი ექსპედიციის მდივნად.

მიწერ-მოწერა რადულოვსა და ოდესის ჯგუფის წევრთა შორის „იეროგლიფური ანბანით“ წარმოებდა.

თბილისიდან საიდუმლო ასოებით დაწერილ ერთ-ერთ ბარათში რადულოვი წერდა სუხაჩევს ჩამოსულიყო თბილისში. ამ წერილთან ერთად მან ადრესატს თავისი ხელით გადაწერილი ქართული ალფაბეტიც გაუგზავნა.

რა თქმა უნდა, ქართული ანბანი იმ მიზნით იყო გაგზავნილი, რომ „იეროგლიფურ ანბანს“ ქართული ასოებიც ჩამატებოდა.

რადულოვის მოპატიჟებითი ბარათის შედეგი ის იყო, რომ ორი წლის შემდეგ თბილისში გადმოვიდნენ საცხოვრებლად და ერმოლოვის კორპუსის აღმასრულებელ ექსპედიციაში მუშაობა დაიწყეს ოდესის ჯგუფის ორმა წევრმა ვ. ი. სუხაჩევმა და მ. კ. არისტოვმა.

თბილისში მათ ჩამოიტანეს პუშკინის ხელნაწერად გავრცელებული ოდა „თავისუფლება“, ნაწყვეტი რადიშჩევის „მოგზაურობისა პეტერბურგიდან მოსკოვამდე“, „დეკლარაცია ადამიანისა და მოქალაქის უფლებებისა“ და სხვა აკრძალული ლიტერატურა. „ოდესის დამოუკიდებელთა საზოგადოების ტაძრის“ წევრთა ჩამოსვლა თბილისში დაკავშირებულია ალექსანდრე პირველზე ტერორისტული აქტის მოწყობასთან.

ეს გადაწყვეტილება მიღებულ იქნა ზანდისა და ლუველის ტერორისტულ მოქმედებათა შემდეგ.

ვინ იყო ზანდი?

1819 წლის 23 მარტს გერმანიის ქალაქ იენის უნივერსიტე-

ტის სტუდენტმა კარლ ზანდმა (1795—1820) მოჰკლა მონარქიული რუსეთის პოლიციის საიდუმლო აგენტი, გერმანელი რეაქციონერი მწერალი ავგუსტ კოცებუ (1761—1819).

ამ ტერორისტული აქტისათვის ზანდი სიკვდილით დასაჯეს. პუშკინმა მაშინვე აიტაცა კარლ ზანდის სახელი. სისხლისმსხმელ არაქჩეევზე დაწერილ ეპიგრამაში პოეტი ამბობდა:

В столице он капрал,
В Чугуеве Герон.
Кинжала Зандова,
Везде достоин он.

ეპიგრამა ხელიდან ხელში გადადიოდა.

ახლა ლუველის შესახებ:

1820 წლის 13 თებერვალს, დაახლოებით საღამოს თერთმეტ საათზე, საფრანგეთის ტახტის მემკვიდრე, იმპერატორობის უახლოესი კანდიდატი, ჰერცოგი დე-ბერი გამოვიდა პარიზის საოპერო თეატრიდან, რომ მეუღლე ჩაესვა ეტლში და კვლავ სპექტაკლზე დაბრუნებულიყო.

ამ დროს, შუახნის კარგად ჩაცმული მამაკაცი მოშორდა შენობის კედელს, ელვისებური სისწრაფით შეიჭრა ჰერცოგის თანმხლებელთა წრეში და ტახტის პრეტენდენტს მარჯვენა ფერდში ხანჯალი ჩასცა.

მკვლელი გაიქცა, მაგრამ რამდენიმე წუთის შემდეგ დაიჭირეს, ხელბორკილები დაადვეს და გამოძიება დაიწყო.

მან განაცხადა, რომ პარიზელი მუშა ლუი-პიერ ლუველია. სამართლიანი აქტი ჩაიდინა პირადი თაოსნობით, საქმეში არავინ არ დაუხმარებია. „კარგად ვიცოდი, — განაცხადა მან, — რაც მელოდა, მაგრამ ჩემი დარტყმით მრავალი ბედნებრად ვაქციე“.

1820 წლის ყველიერში, პუშკინი ლუკველის პორტრეტს თეატრში უჩვენებდა ნაცნობებს. სურათს პოეტის ხელით წარწერილი ჰქონია შემდეგი სიტყვები: „გაკვეთილი მეფეებს“.

სწორედ იმ ხანებში გავრცელდა ორსტრიქონიანი ლექსი პუშკინზე:

Гимн Занду на устах
В руке — портрет Лувеля.⁹³

მართლაც ორივე შემთხვევამ სათანადო როლი ითამაშა პუშკინის ცხოვრებაში და გამოხმაურება ჰპოვა პოეტის შემოქმედებაშიაც.

აღნიშნულმა ფაქტებმა პუშკინის ბინის გაჩხრეკა და გაუთავებელი დაკითხვები გამოიწვია.

საპასუხოდ პუშკინმა დაწერა მთელი წყება თავისუფლების მქადაგებელი ლექსებისა, რომლებიც ხელნაწერებად ვრცელდებოდნენ.

ცარიზმის რისხვას საზღვარი არ ჰქონდა. პუშკინი გადაასახლეს ექვსი წლით.

ზემოთ ნახსენები რეაქციონერი მწერლის, ავგუსტ კოცებუს ვაჟი, იმჟამად თბილისში იმყოფებოდა.

ნ. ა. კახოვსკიმ თავრიზში მყოფ გრიბოედოვს ბარათით აუწყა, რომ კოცებუს შვილი ცოლად ირთავს თბილისის სამოქალაქო გუბერნატორის — რომან ივანეს ძე ხოვენის (1775—1861) ქალიშვილს — ელენესო.

1820 წლის 19 ოქტომბერს გრიბოედოვი თავრიზიდან ირონიულად სწერდა საპასუხო ბარათში ნ. ა. კახოვსკის: „თქვენს ცნობაში იხსენიება მომავალი ქორწილის შესახებ. ვულოცავ კოცებუს და არა ელენე რომანის ასულს. გამოდის, რომ

მიცვალებული ავგუსტ ფონ კოცებუ დაუმოყვრდა რომან ივანეს-ძეს. მაშასადამე, ტფილისში აღარ იქნება შესაძლებელი გულწრფელად ილაპარაკო მის ლიტერატურულ მიზაპნელობაზე. აღარ არის არსად რუსეთის სამეფოში აზრის თავისუფლება⁹⁴.

1821 წელს უკვე გადასახლებაში მყოფმა პუშკინმა დაწერა თავისი სახელგანთქმული „ხანჯალი“, რომელიც რამდენიმე დღეში მოეფინა ყველა კუთხეს.

ამ ლექსით პუშკინი ესიტყვებოდა რუსეთის იმდროინდელ მდგომარეობას და რაზმავდა საზოგადოებრივ აზრს თვითმპყრობელური ტირანიის წინააღმდეგ.

დასახელებულმა ფაქტებმა აამოქმედეს „კავკასიის ფარული საზოგადოებისა“ და „ოდესის დამოუკიდებელთა საზოგადოების ტაძრის“ წევრები, ტაგანროგში მყოფ ალექსანდრე პირველის მოსაკლავად.

დაახლოებით ასეთი იყო პოლიტიკური ატმოსფერო საქართველოში გრიბოედოვის ჩამოსვლისას.

საქართველოში ჩამოსვლამდე, მოსკოვის ერთ-ერთ ბაღზე, გრიბოედოვი განარისხა იქ მყოფი საზოგადოების მონურმა ჰედმოხრამ ყველაფერ უცხოურისადმი და გაუთავებელმა ლაქუცმა ვილაც ფრანგ ენატარტალასადმი. მოთმინებიდან გამოსულმა მწერალმა სარკასტულ სიტყვაში მწევედ გაჰკილა ბაღზე შეკრებილნი.

ვილაცას წამოსცდენია, რომ ეს „ჭკუის კოლოფი“ ჭკუიდან გადავიდაო. იქ მყოფ „ზაგორეცკებსა“ და „ხლესტოვებს“ მთელი მოსკოვისათვის მოუფენიათ ეს ამბავი.

„მე დავუმტყიცებ მათ, — უთქვამს რამდენიმე დღის შემდეგ გრიბოედოვს, — რომ სრულ ჭკუაზე ვარ. კომედიას დავწერ მათზე, მთლიანად შევიტან იმ საღამოს, ხეირი არ დაეყრებათ. პიესის სრული გეგმა მაქვს უკვე მოფიქრებული, დარწმუნებული ვარ, კარგი გამოვა“⁹⁵.

რა გზითაც არ უნდა დაბადებულიყო იდეა „ვაი ჭკუისაგან“-ის შექმნისა, უდავოა, რომ შემოქმედებითი მუშაობა კომედიაზე განეკუთვნება მეცხრამეტე საუკუნის ოციან წლებს, როცა არსდება დეკაბრისტთა პირველი საიდუმლო წრეები.

საქართველოში ჩამოსული გრიბოედოვი განაგრძობს „ვაი ჭკუისაგან“-ზე მუშაობას.

1819 წლის დამლევს მოზდოკიდან თბილისში უკან მომავალი გრიბოედოვი დავით ბებუთაშვილს უკითხავს ადგილებს კომედიის ერთ-ერთი პირველი ვარიანტიდან. დ. ბებუთაშვილი იგონებს: „გრიბოედოვი მიკითხავდა ბევრ თავის ლექსს და სხვათა შორის წამიკითხა „ვაი ჭკუისაგან“-იდანაც, რომელიც მაშინ მას პროექტში ჰქონდა“⁹⁶.

საფუძვლიანი შემოქმედებითი მუშაობა პიესაზე განეკუთვნება 1821—1822 წლებს.

„ვაი ჭკუისაგან“-ის პირველი რედაქცია რომ დამთავრებულია თბილისში 1822 წელს, დასტურდება მთელი რიგი მასალებით.

გრიბოედოვის დალუპვისთანავე ბულგარინის მიერ გამოქვეყნებულ მოგონებებში აღნიშნულია, რომ ამ „კომედიამ

წაართვა გრიბოედოვს მთელი მისი დასვენების დრო და ავტორმა დაამთავრა იგი ტფილისში 1822 წელს⁹⁷.

გრიბოედოვის ახლო ნაცნობი, მწერალი ქსენოფონტე პოლევოი აღნიშნავდა: „ტფილისში მთლიანად დაიწერა კომედია „ვაი ჭკუისაგან“, მაგრამ დაიწერა ასე ვთქვათ, შავად“⁹⁸.

ცნობილი დეკაბრისტი მწერალი ვ. კ. კიუხელბეკერი, რომელიც თბილისში იმყოფებოდა 1821 წლის დეკემბრიდან 1822 წლის აპრილის დამდეგამდე, თავის დღიურში აღნიშნავს: „გრიბოედოვმა თავისი „ვაი ჭკუისაგან“ დაწერა თითქმის ჩემთან, ყოველ შემთხვევაში, მე პირველს მიკითხავდა ყველაფერს, რაც მის მიერ იყო დაწერილი“⁹⁹.

რომ „ვაი ჭკუისაგან“-ის აღრეული რედაქცია, მთლიანად დამთავრებულია თბილისში 1822 წელს, დასტურდება კომედიის ორი ხელნაწერი ნუსხის მინაწერებიდანაც.

მოსკოვის ბახრუშინის სახელობის თეატრალურ მუზეუმში დაცულ „ვაი ჭკუისაგან“-ის ერთ-ერთი ხელნაწერის შენიშვნა გვამცნობს, რომ კომედია «Окончена в Тифлисе, 1822 году»¹⁰⁰.

ამ ცნობას ზუსტად იმეორებს, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცული კომედიის რუსული ხელნაწერი ნუსხის ყდაზე ქართულად გაკეთებული წარწერა: „დაიწერა საქართველოში ჩყკბ“. (1822 წ.—ი. ბ.)¹⁰¹.

პროფ. მ. ვ. ნეჩკინა აღნიშნავს, რომ აღმოსავლეთში „ვაი ჭკუისაგან“-ზე მუშაობისას გრიბოედოვი მთლიანად ემიჯნებოდა „კავკასიურ ცხოვრებას“ და „მოსკოვის ყოფით“ სუნთქავდაო.

«Творческая работа над «Горем от ума» была для Грибоедова жизнью на родине и участием в ее борьбе...

Замысел развивался и ширился, вставляли образы, воспроизводившие дорогую и столь недостижимую — русскую жизнь... Иранские степи, чужие дома, плоские кровли выжженного солнцем Тавриза, Грузинские скалы и горы Кавказского хребта.

Арабат, тбилисские улицы, виноградники Цхандали и старый монастырь у Телави, раскаленный от солнца воздух иранской пустыни, духота летней грузинской ночи и томящая жара полудня — все это исчезло.

Зимнее утро смотрело в московский дворянский дом сквозь щели ставен.

Играли большие часы в столовой. По московским улицам давно валил парод, в доме поднимался шум и ходьба...

Вечером слышалась музыка, тапцевали под фортепьяно в московском барском доме. Старуха битый час ехала с Покровки — бушевала московская метель.

Старший барин, член «Английского клуба», хлопотал о выгодном для дочери женихе.

Все было по-особому мило, все это было родным, русским, московским». ¹⁰²

თითქმის ასე იყო, როგორც პროფ. ნეჩკინა წერს, მაგრამ „თითქმის“ და არა მთლიანად.

მართალია, გრიბოედოვმა თავის „ვაიჰეუსიგან“-ში აღწერა ის, რაც მოსკოვის ერთ ოჯახში მოხდა ერთი დღის მანძილზე, მაგრამ „მოსკოვის ყოფის“ აღწერისას მწერალს თავისდაუნებურად შეეპარა „კავკასიური ცხოვრების“ რამდენიმე ნიუანსი.

ასე, მაგალითად:

„ვაი ჭკუისაგან“-ის თბილისურ რედაქციის ე. წ. „მუზეუმისეულ“ ნუსხის, მეოთხე მოქმედების მეოთხე გამოსვლაში ჩააკი. — ჭორის გავრცელების სიჩქარეს — მისი ვითომდა გაგებების შესახებ, ადარებს საქართველოს ზვავების სისწრაფეს.

Я был в краях,
где с гор верхом ком снега ветер катит.
Вдруг глыба в этот снег, в паденьи все охватит,
Собой влечет, дробит, стирает камни в прах,
Гул, рокот, гром, вся в ужасе окрестность,
И что оно в сравнении с быстротой,
С которой чуть возник, уж приобрел известность
Московской фабрики слух вредный и пустой.¹⁰²

თბილისური რედაქციისავე ე. წ. „ჟანდრისეულ“ ნუსხაში შემორჩენილია ექვსი სტრიქონი სოფიოს სიზმრის აღწერიდან. შემორჩენილ ნაწყვეტში ვკითხულობთ:

С о ф и я:
В саду была, цветы безщетно там пестрели
Искала я, мне чудилось траву,
Какую-то не вспомню на яву
В ирисах, в бархатцах, в левкоях ив сипели,
Да где их всех назвать?
Из сил я выбилась, и бросила искать.¹⁰³

მოყვანილი ადგილის გადაკითხვისას, უნებურად გაგონდება თბილისში, „ნაკადულ სოლოლაკთან“ მდებარე ახვერდოვების ბაღი, რომელიც 1828 წელს საქართველოში მყოფ იონიშ მოგზაურს ასე აქვს აღწერილი:

«Около дорожек в аллеях посажены кусты роз. Сирени, Лилия, Бархатки, Пеоны... Лучший из виноградных садов почитается бызского начальника артиллерии Ахвердова».¹⁰⁵

აქ განსაკუთრებით აღსანიშნავია გრიბოედოვის მიერ, არა თუ მოსკოვისათვის, არამედ თბილისისთვისაც უცხო ყვავილის „ხავერდის“ („Бархатка“) ხსენება, რომელიც, როგორც ანონიმი მოგზაურის ზემოთმოყვანილი ცნობიდან ჩანს, ახვერდოვებს ჰქონიათ თავიანთ ბაღში დარგული.

მეცხრამეტე საუკუნის ოციან წლებში, როცა გრიბოედოვი თბილისში „ვაი ჭკუისაგან“-ის პირველ რედაქციაზე მუშაობდა და ახვერდოვების სახლში ყოველდღიურად დაჯიოდა, იქ მყოფი გოგონებიდან ყველაზე უფრო გამოირჩეოდა თედორე იესეს ძე ახვერდოვის ქალიშვილი (პირველი ცოლიდან) სოფიო (1810—1830).

დარია ახვერდოვა ასე ახასიათებს სოფიოს: „ლამაზი ქალი იყო, ეს სილამაზე დედამისისაგან თავად იუსტინიანის ასულისაგან გამოჰყვა და თანაც ისეთი ღიღებულება, რომ ძოწიმოსილს ეძახდნენ“¹⁰⁶.

სოფიო ახვერდოვას ქმრის — ნ. მურავიოვ-ყარსკის ცნობით, გრიბოედოვი, ვიდრე მას ნინო ჭავჭავაძე შეუყვარდებოდა, გატაცებული ყოფილა სოფიო თედორეს ასულ ახვერდოვათი¹⁰⁷.

უნებურად იბადება კითხვა, გრიბოედოვმა სოფიოს სიზ-

* თეიმურაზ ბატონიშვილის განმარტებით: „ხავერდი ერთგვარი ყვავილია, გრძელი და წვრილი ფურცლებიანი, შავი და სურნელი (გ. ლეონიძე „ბესიკი“, 1953 წ., გვ. 90).

მრის გადმოცემისას, ახვერდოვების ბაღნარის აღწერასთან ერთად, „ვაი ჭკუისაგანის“ პერსონაჟის სოფიოს სახელი — სოფიო ახვერდოვასაგან ხომ არ აიღო?

* * *

1823 წლის მარტია. გრიბოედოვი მოსკოვშია ჩასული და თან აქვს „ვაი ჭკუისაგან“-ის დამთავრებული ე. წ. „თბილისური რედაქცია“.

მივყვეთ მას და ქრონოლოგიას.

* * *

1823 წლის მარტში, გრიბოედოვი მოსკოვში შეხვდა თავის ძველ ნაცნობს ს. ბეგიჩევს, რომელსაც წაუკითხა ორი პირველი მოქმედება კომედიისა. ბეგიჩევისა და სხვების რჩევით, გრიბოედოვი შეუდგა „ვაი ჭკუისაგან“-ის ზოგიერთი ადგილების გადაკეთებას.

ცვლილება განიცადა სოფიოს სიზმრის აღწერამ, რომელშიაც ასახული იყო თბილისში მდებარე ახვერდოვების მდიდარი ყვავილნარი.

კომედიის ამ ადგილმა ასეთი სახე მიიღო:

С о ф и я:

Позвольте... видите ль... сначала

Цветистый луг, и я искала траву
Какую-то, не вспомню на яву.¹⁰⁸

კომედიის თბილისურ ვარიანტში, სოფიო ბაღში («В саду») ეძებს რომელიღაც ბალახს, მოსკოვში გადამუშავებულ ტექსტში კი ბალი ველით („Луг“) არის შეცვლილი. ამოღებულია ყვავილთა დასახელებაც, ალბათ რუსეთში გრიბოედოვს შენიშნეს, რომ მის თბილისურ ვარიანტში დასახელებული ყვავილები უცხოა მოსკოვისათვის.

მოსკოვში გრიბოედოვი დაუახლოვდა შემდეგში დეკაბრისტული მოძრაობის არა ერთ გამოჩენილ მონაწილეს.

1824 წლის პირველ ივნისს გრიბოედოვი პეტერბურგში ჩავიდა და ჩამოხტა თავისი ნათესავის, პოეტ ალექსანდრე ოდოევსკის ბინაზე, სადაც ცხოვრობდნენ ცნობილი მწერლები: კონდრატი რილეევი, ალექსანდრე ბესტუჟევი-მარლინსკი და ვ. კიუხელბეკერი.

ა. ოდოევსკის ბინა პეტერბურგში დეკაბრისტთა „ჩრდილოეთის საზოგადოების“ წევრთა ბუდე იყო. აქ მოდიოდნენ დეკაბრისტი მწერლები ნიკოლოზ და მიხეილ ბესტუჟეევი, დეკაბრისტი მწერალი და ისტორიკოსი ა. კორნილოვიჩი და სხვები.

აღნიშნულ წრესთან უახლოეს მიმოწერაში იმყოფებოდა გადასახლებაში მყოფი პუშკინი. აქ დადიოდა პოლონელი პოეტი-რევოლუციონერი ადამ მიცკევიჩი.

1825 წლის იანვარში კრებულ „რუსკაია ტალია“-ში გამოქვეყნდა ნაწყვეტი გრიბოედოვის „ვაი ჭკუისაგან“-იდან.

კომედიის მთლიანი გამოქვეყნება და მისი წარმოდგენა ცენზურამ აკრძალა. ა. ოდოევსკის ბინაზე გრიბოედოვის კარ-

ნახით ღეკაბრისტეებმა რამდენიმე ნუსხა გადაწერეს კომედი-ისა და გაავრცელეს ხალხში. პიესა ხელიდან ხელში გადადი-ოდა და მრავლდებოდა. მოკლე დროში მან მთელი რუსეთი მოიარა და გატანილ იქნა საზღვარგარეთაც.

პეტერბურგში გრიბოედოვი თითქმის ერთ წელს დარჩა. 1825 წლის მაისის ბოლო რიცხვებში იგი საქართველოსაკენ წამოვიდა შემდეგი გზით: კიევი და ყირიმი, ყირიმში შეჩერდა სამი თვე. ფეოლოსია, ქერჩი, ტამანი, ყუბანი, გარიაჩიე ვოდი.

1825 წლის ნოემბერში ეკატერინოგრადში ჩასული გრიბო-ედოვი ერმოლოვსა და რამდენიმე „ერმოლოველს“ უკითხავს ადგილებს „ვაი ჭკუისაგან“-იდან. ნიკოლოზ შიმანოვსკი გვიამ-ბობს:

„1825 წლის ნოემბერში ჩვენ მთიდან დავბრუნდით. ჯარი დაბანაკდა ყაზახთა სადგომებში დასასვენებლად და ამუნიცი-ის შესავსებად. მთავარი ბინა იყო ჩერვლენოში. აქედან ჩვენ მალე გადავედით ეკატერინოგრადში. ალექსი პეტრეს-ძე ერმოლოვმა აქ შეხვედრა დაუნიშნა თავისი შტაბის გენერალ მაიორს ალექსი ალექსანდრეს-ძე ველიამინოვს, იმერეთის მმართველს პეტრე დიმიტრის-ძე გორჩაკოვს და ჩვენს ელჩს სპარსეთში სიმონ ივანეს-ძე მაზაროვიჩს, რომელიც რუსეთ-სპარსეთის დამოუკიდებულების გამწვავების გამო ტფილისში ცხოვრობდა.

აქ ვნახეთ გრიბოედოვი, რომელიც ხანგრძლივ შვებულება-ში მყოფი, პეტერბურგიდან უკან ბრუნდებოდა კავკასიაში. ყოველდღე, სადილობისას, ჩვენ თავს ვიყრიდით ალექსი ალექ-სანდრეს ძე ველიამინოვთან. გასტრონომიული სადილის შემ-დეგ გრიბოედოვი გვიკითხავდა ხოლმე რამდენიმე სცენას მის

მიერ ახლახან დასრულებული „ვაი ჭკუისაგან“-იდან საოქმოს დასასრულს ვთამაშობდით ვისტს“¹⁰⁹.

1825 წლის 19 ნოემბერს ტაგანროგში გარდაიცვალა იმპერატორი ალექსანდრე პირველი. ცნობა იმპერატორის სიკვდილს შესახებ სამი დღის შემდეგ მიღებულ იქნა ეკატერინოგრადში.

საგულისხმოა, რომ სწორედ 1825 წ. 22 ნოემბერსვე გრიბოედოვი ეკატერინოგრადიდან (შემდეგში დეკაბრისტ) ა. ბეს-ტუჟევს წერს აღფრთოვანებულ საპასუხო ბარათს და სთხოვს „რესპუბლიკანულად“ გადაეხვიოს კონდრატი რილევეს¹¹⁰.

ეკატერინოგრადში გრიბოედოვი გაეცნო და დაუახლოვდა პოეტ მირზაჩანა მადათოვს.

მის გვარს, მამის სახელს, ვინაობას არავინ კითხულობდა. იცოდნენ მირზაჩანა ერქვა, რომ სახელოვანი მოლექსე, უბადლო სუფრაჯია და მეჭლისპურობას უმისთამადლობოდ ფასი არა აქვს. ტყუილად კი არ წერდა მასზე გრიგოლ ორბელიანი:

ლზინის პაპა სახით არაბისტნელი,
ღვინისა და ეშხისათვის შექმნილი
ტოლუმბაშად დასვით ქუდნაყეცილი.

მირზაჩანას თბილისში ყოფნის დროს, მის მეგობარ-ამხანაგ-თა სუფრა ისე არ გაიშლებოდა, რომ ის თამადად არ ყოფი-ლიყო.

წარმოშობით სომეხი, აზერბაიჯანში დაბადებული და საქართველოში საკმაო ხანს ნაცხოვრები მირზაჩანა მადათოვა

ამიერკავკასიის ერთა პოეტია. საათნავას მსგავსად იგი წერდა სამ ენაზე: სომხურად, აზერბაიჯანულად და ქართულად.

მირზაჯანას სამშობლო ყარაბაღია, სოფელი ჩანახჩი. აქ მეთვრამეტე საუკუნის დამლევს, სომეხი მებატონის მადათოვის ოჯახში დაიბადა მომავალი პოეტი.

მდიდარი მამის წყალობით მირზაჯანამ საკმაოდ კარგი განათლება მიიღო.

მირზაჯანა რამდენიმე ენის მცოდნე, თან ჩინებული მთხრობელი ყოფილა. ალ. ორბელიანი გადმოგვცემს:

„მირზაჯანა მადათოვი ტფილისში ჩვენზე მოახლოდ იდგა, ყაზარ სახლში. წავედი, დავსხედით სადილათ... მოჰყვა და ბევრი სპარსელების ამბავი გვიამბო, რომელიც კარგად იყო დახელოვნებული სპარსულს და თათრულს ენაში, რუსულში და ქართულშიაც კარგად, მაგრამ მომეტებულად სომხური იმისი იყო.“¹¹

მირზაჯანა სრულიად ახალგაზრდა შევიდა სამხედრო სამსახურში. თავისი ნიჭით და მხიარული ხასიათით მაშინვე მიიპყრო საქართველოს მთავარმართებლის ა. პ. ერმოლოვის ყურადღება. „კავკასიის გამგებელი“ გვერდიდან არ იშორებდა მირზაჯანას.

1817 წელს მირზაჯანა სპარსეთში გაჰყვა ერმოლოვს, როგორც რუსეთის მისიის ერთ-ერთი წევრი.

1825 წლის ოქტომბერში, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მირზაჯანა ქალაქ ეკატერინოგრადში შეხვდა რუსეთიდან საქართველოში მომავალ ალექსანდრე სერგის ძე გრიბოედოვს და რამდენიმე საღამო გაატარა მასთან ერთად.

1825 წლის 18 დეკემბერს გრიბოედოვი ეკატერინოგრადიდან წერდა ა. ა. ჟანდრს და ვ. ს. მიკლაშევიჩის ქალს: „გართო-

ბის მიზნით საღამოობით ვიმყოფები მეგობრულ აზიურ საუბრებში მირზაჯანასთან. მას ჰყავს მომღერალი ალაიერი, რომელიც თათრულ სიმღერებს მღერის¹¹².

ერმოლოვის შემდეგ საქართველოს მთავარმართებლად დანიშნულმა ი. ფ. პასკევიჩმა დევნა დაუწყო ყველას, ვინც ერმოლოვს უყვარდა.

ახალი მთავარმართებლის რისხვას ვერც მირზაჯანა ასცდა.

1829 წელს, თურქეთთან ომის დროს, მირზაჯანა ცხენოსანთა სათადარიგო ნაწილებთან ერთად კახეთში, ყარაღაჯში, ცხოვრობდა.

1829 წლის ივნისის პირველ რიცხვებში, მირზაჯანა ყარაღაჯში გაეცნო გენიალურ რუს პოეტს ა. ს. პუშკინს. პუშკინთან ერთად იგი სეკუნდანტი იყო ორი ოფიცრის დუელისა. დუელიანტები პუშკინსა და მირზაჯანას მეცადინეობით ორთაბრძოლის ადგილზე შეარიგეს¹¹³.

პასკევიჩის შემცვლელმა მთავარმართებელმა გ. ვ. როზენმა, ერმოლოვის რეკომენდაციით 1831 წელს მაიორი მირზაჯანა ამიერკავკასიის ცხენოსანთა პირველი პოლკის უფროსად დანიშნა. ეს პოლკი შესდგებოდა ამიერკავკასიაში მცხოვრები მუსულმანებისა და სომხებისაგან.

1832 წლის ივნისის დამლევს, მირზაჯანა თბილისიდან გავიდა თავისი პოლკით საჩეჩნეთის წინააღმდეგ მოწყობილ კომპანიაში მონაწილეობის მისაღებად.

პირველი შესვენება ცხენოსანთა პოლკმა მოაწყო ფასანაურში, მდინარე არაგვის პირას. პოლკის უფროსს მაშინვე აღმოსავლური ყაიდის ძვირფასი კარავი დაუდგეს. თედორე ტორნაუ გვიამბობს: „ქრელი აბრეშუმებით აკრული, მწვანე კარავი

მირზაჯანასათვის, ყველაზე თვალსაჩინო ადგილზე მოათავსეს. იატაკი ხალიჩებითა და ბალიშებით მოფინეს, ხოლო კერზე სხედასხვა ფერებიანი ფარნები ჩამოჰკიდეს“¹¹⁴.

სპარსული ლავაშების დასაცხოზად საგზაო ღუმელები აანთეს. მზადდებოდა ფლავი. შიშხინებდა მწვადი, ცხვებოდა ნამცხვარი, დუღდებოდა ყავა. კახურით ავსებული აზარფეშა, ხელიდან ხელში გადადიოდა.

მირზაჯანას თან ახლდა ახალგაზრდა აზერბაიჯანელი მომღერალი ბადამი, რომელიც თავისი „ბატონის“ ლექსებს მღეროდა.

მრავალნაირი ინტრიგების მიუხედავად, მირზაჯანამ წარმატებით ჩაატარა საჩიჩნოში 1832 წლის კომპანია.

ავენიანმა მოქიშპეებმა 1832 წელს ხმა დაჰყარეს, თითქოს მირზაჯანა მოკვდა.

როცა ეს ამბავი, პეტერბურგში მყოფმა გრიგოლ ორბელიანმა გაიგო, მან მაშინვე დასწერა ლექსი მეგობრის გარდაცვალებაზე. ლექსის შენიშვნაში გრ. ორბელიანი წერს: „რა მესმა მისი სიკვდილი, მასვე წამსა ცრემლით ავსილმა ვსთქვი ესე“¹¹⁵.

ლექსი დათარიღებულია 1832 წლის 2 ოქტომბრით. დაწერის ადგილად ნაჩვენებია პეტერბურგი.

მირზაჯანას ეპიტაფია

მუხთალს ამ სოფელს გსურს ვისაცა იყო ბედნიერი.
სიყვარულითა და ღვინითა ჩემებრ დაითევრ!
დალუბე ეშუში და ღვინოში ყოვლი სიმწარე,
რომ გზა ცხოვრების განვლო ლხინით, ვით მე ვიარე,
რომ შავბედის წინ შეუპოვრად ხმამალლივ დაჰმღერ!
თორემ გონებით გინდ ცა განვლო, ჩემებრ იქმნა მტვერ!

გრიგოლ ორბელიანის სიხარულს საზღვარი არ ჰქონდა, როცა გაიგო, რომ მირზაჯანას სიკვდილის ამბავი ტყუილი იყო.

აზერბაიჯანელი პოეტი ქალი აშილ-ფერი სრულიად ახალგაზრდა დაუახლოვდა მირზაჯანას. აშილ-ფერი მირზაჯანასავით ყარაბაღიდან იყო.

აშილ-ფერსა და მირზაჯანას, ლექსებითა და პროზით სასიყვარულო მიმოწერამ, აზერბაიჯანულ ლიტერატურაში საკმაოდ საფუძვლიანი ადგილი დაუმკვიდრა.

ქორწინება აშილ-ფერისა მირზაჯანასთან რელიგიურ სხვაობათა გამო არ მოხერხდა. 1833 წელს ისინი სამუდამოდ დაშორდნენ ერთმანეთს.

მირზაჯანა გადაგებული იყო თბილისზე სიყვარულით. დავით ყორღანაშვილი სწერდა გრიგოლ ორბელიანს:

„გუშინწინ მოველ ქალაქს. სამოთხეა აპრილი და საქართველო. ქალაქს რომ მივახლოვდი, ვნახე შორით ორი ტროიკა, როდესაც დამიახლოვდა, ვნახე მირზაჯან კუპრივით გაშავებული ნაბდის პირისახით მიდიოდა დაღესტანს, სადაც არის პახოდები. სამი საათი მეტი ვიყავით ერთად გზაში და მომიყვა თავისებურად, რომ დამწვარი სიყვარულით შორდება ქალაქს და ამის მიზეზით კიდევცა უსვამს, როგორც იცი!“¹¹⁶

მირზაჯანას უახლოესი ქართველი მეგობრები იყვნენ: ალექსანდრე და გრიგოლ ორბელიანები, გიორგი ერისთავი, დავით ყორღანაშვილი და სხვები.

განსაკუთრებით მოსიყვარულე და პატივისმცემელი იყო მირზაჯანა გრიგოლ ორბელიანისა. 1834 წლის 2 მარტს დავით ყორღანაშვილი თბილისიდან სწერდა გრ. ორბელიანს: „მე და

მირზაჩანა ყოველთვის ერთად ვართ, ყოველდღე გიგონებს, გაქებს და შენი დიდი სიყვარული აქვს, რომ ლაზათიანი კაცი ხარ“¹¹⁷.

ამიტომ გრ. ორბელიანთან მიწერილ ბარათებში დ. ყორღანაშვილი ყოველთვის მირზაჩანას ამბავსაც აუწყებდა ხოლმე.

როცა თბილისის ცნობილმა საზანდარმა პეტრუსამ ჯვარი დაიწერა, მისი ქორწილი, რომელსაც მირზაჩანაც ესწრებოდა, ოც დღეს გაგრძელდა. დ. ყორღანაშვილი სწერდა გრიგოლ ორბელიანს:

„გუშინ დასრულდა მეოცე ღამე ქორწილში ყოფნისა. უკანასკნელი ღამე იყო მეტად სამაგალითო. აგიწერ, მაგრამ საღერდელი არ აგეშალოს ლხინისა. ბილეთებით ვიყავით მიწვეულები საზანდარის ქორწილში. დანიშნულს საათს ღამისაჲს მირზაჩან, იაგორ სტეფანიჩი, მელიქზად, მე, იერუსალიმსკი, იოსებ ექიმოვი და სხვანი ათამდე ოთხის ფარნით მივედით სახლთან, შევედით დარბაზში, თეჯირებით და მაყლებით გამართულში, სადაც დაგვხვდნენ, დასტადასტად კარგნი კამპანიანი“¹¹⁸.

დავით ყორღანაშვილის ამ წერილმა მართლაც რომ „საღერდელი აუშალა ლხინისა“ გრიგოლ ორბელიანს. საპასუხო ბარათში პოეტი წერდა: „შენმა ქორწილებში ლხინებმა მართლა საღერდელი ამიშალა, ბიჭო, ეგ ხომ გაცოფებულხარ მეტის ლხინისაგან. ოცი ღამე რა ამბავია. ახ! ნეტავი როდის ვიქნები მეც თქვენთან“¹¹⁹.

თბილისის ნადიმებს მოშორებული გრ. ორბელიანი ნაცნობ მეგობრებისადმი მიწერილ ბარათებში იხვეწებოდა „ესა და ეს დააკვრევინეთ და მე მომიგონეთო“.

ერთი ასეთი თხოვნის საპასუხოდ დ. ყორღანაშვილი ატყო-

ბინებდა გ. ორბელიანს: „შენ მოგიწერია, რომ საზანდარს ქორწილში ჩარგა დავაკრევეინო და შენ მოგიგონო, როგორ არ იცი, რომ ყოველ ჟამს ჩემის ფიქრიდამ განუშორებელი და დაუვიწყარი ხარ, არამცთუ საზანდართან და მათ სიმღერასთან, ღვდლების გალობაშიაც შენ მაგონდები. მაგრამ ამაღამ ერთს კარგს ალაგასა ვართ და მე და მირზაჯანა შენის გულისთვის სულ ჩარგავს ვაკრევეინებთ გათენებამდინ“¹²⁰.

1824 წლის ივნისი მირზაჯანამ ყარაბაღში გაატარა. დასახელებული წლის 25 ივნისს დ. ყორღანაშვილი გრ. ორბელიანს სწერდა: „მირზაჯანა ყარაბაღშია ერისთვით“¹²¹.

ყარაბაღიდან ჩამოსული მირზაჯანა დაღესტანს გამწესდა სამსახურში, მაგრამ იქ დიდხანს არ გაჩერდა და 1835 წლის თებერვლის დამდეგს თბილისში ჩამოვიდა.

1835 წელს მირზაჯანა რამდენიმე ხნით პეტერბურგში ჩავიდა. საინტერესოა, ხომ არ მოინახულა პეტერბურგში მირზაჯანამ ყარაღაჯში გაცნობილი ა. ს. პუშკინი?

1835 წლის ბოლოს მირზაჯანა დაბრუნდა რუსეთიდან.

იმავე ხანებში თბილისიდან გრიგოლ ორბელიანისადმი გაგზავნილ ბარათში დავით ყორღანაშვილი მირზაჯანას შესახებ სწერდა პოეტს:

„ყოველს საგანში ცხადად გამოსახულს გხედავ ჩემო საყვარელო და სანატრელო გრიგოლჯანი გუშინ წინ ვიყავით დასაფლავებად უენჭობისათვის სიონში, მაგონდებოდა შენი წარსულის უენჭობის ცერემონიებისტერობა და „კახელებო დასხედით“.

ამ დროს მამცა ერთმან კაცმან შენი წიგნი... მაშინვე მთელი სიონი დავივიწყე, გავხსენ შენი წიგნი და ლექსებითურთ წარვიკითხე, ბარაქალა...“

ახ! რა სიზმარია და ამო მოჩუენება სიცოცხლე ჩუენი. სად არი წასული დროები ჩუენით ერთად გატარებული უზრუნველობით ბედნიერება, გრაფ სიმონიჩი კარავს რომ შორს დაადგმევინებდა ჩვენგან, რომ ქართულის ყალმაყალით არ შევაბეზროთ და სხუანი მსგავსნი ამისნი...

მეტად ბევრი ვიცინეთ მე, იაგორ სტეფანიჩმა, და მირზაჯანამ, რომელნიც ერთად დგანან. ესენი შენზედ ლაპარაკობდნენ, მეტად აქებდენ შენს მკვეთრობასა და ნიჭებსა. მეც ვიბერებოდი რომ ვარ ქართველი პუშკინის მეგობარი.

თუმცა საწყენო იქნება შენთვის, მაგრამ რადგანაც იყო მოხუცებული ეკაალასი ასლან დღეს დავმარხეთ ტახტრევანდით. მე და მირზაჯანა წასვლის დროს ქაშუეთიდამ მოვედით ტრაქტირში ზაკუსკის საჭმელად, სადაც მოგვიგვიანდა. იქილამ დროშკით მოვრბოდით, რომ არ დავიგვიანოდ საყდრიდამ სხეულია წარსუენებაზედ, მაგრამ შევცდით, დაემარხნათ და მგლოვიარე დასტა ქალებში, რომლებიც დაბრუნებულიყვნენ შეერივა დროშკა ჩუენი და შევრცხვით, ამაგიც დაიკარგა. რა იცოდნენ რომ სახლიდამ საყდრამდე გაგვიცილებია, აი ლოვკოსტობა, მიზეზი კი მე ვიყავი, რომ ველარ გავძელ საყდარში კუდართან და მირზაჯანაც разным уществиям წავიყვანე ტრაქტირში... ის კაცი მამკუდარა, დამარხეს და მე რეებსა გწერ...¹²²

დავით ყორღანაშვილის ჩვენამდე მოსულ წერილებში მირზაჯანა, უკანასკნელად მოხსენებულია, გრიგოლ ორბელიანი-სადმი თბილისიდან 1836 წლის 26 იანვარს გაგზავნილ ბარათში:

„... ქორწილებში დავიარებით ერთმანეთის შესაფერნი კაც-

ნი, მე, მირზაჯან, ონიკოვი, იოსებ აქიმოვი. იაგორ სტეფანიჩი და სხუა და სხუა ახალნი კარგნი მეგობარნი ჩუენის გულისანი.

ამასწინათ ვიყავით ჰავლაბარს მიკიტნის ქორწილში, ძუ-ელეებურში თეჯირებით, და ყოველივე ძუელეებურად. იქ წავიყვანეთ, კარგნი, მეტად კარგნი რუსნი კარის კაცნი, რომელთაც ძალიან მოეწონათ. მეტადრე იანშადას შვილის ღორტოს მკვრელის მუშაობა, თავზედ საღვინე თამაშობით და საზანდრების ხორო... ზურნები ფორმით, დუდუკები და ღორტო. მოკლედ გითხრა ლაზათიანად გავათენეთ.

წუხელის ვიყავით ერთის მოქალაქის ქორწილში, სამთლებით, საზანდრებით და ტაშით წავიყვანეთ საყდარში ნეფე დედოფალი. იქილამაც ამგვარად დაებრუნდით, მეტად კარგად გავათენეთ¹²³.

1837 წლის 8 აპრილს მირზაჯანა თბილისიდან გავიდა მთიელებთან საბრძოლველად.

ამის შემდეგ იგი თბილისში აღარ ჩამოსულა.

მირზაჯანას ქართული ლექსები შეკრებილნი და დადგენილნი არ არიან. გამოირკვა, რომ მას ეკუთვნის ლექსი „გამტყორცნა სოფელმან“.

„გამტყორცნა სოფელმან“ ბესარიონ გაბაშვილს მიეწერებოდა. ბესიკის თხზულებათა 1932 წლის რედაქტორებმა იგი „სადაო განყოფილებაში“ გადაიტანეს.

„გამტყორცნა სოფელმან“ — წერდა ლექსის შენიშვნაში პროფ. ალ. ბარამიძე, — მხოლოდ მეორე ხარისხიდან ხელნაწერებით არის ცნობილი, რედაქციულად მეტად ნარევი, სტილი-

სტიკურად კი უნდო. ამ მოსაზრებით სახიფათოდ ჩავთვალეთ ლექსის ძირითად ნაწილში დატოვება“¹²¹.

ლენინგრადის სააზიო მუზეუმის ხელნაწერი E №—134 „გამტყორცნა სოფელმან“-ის ავტორად მირზაჯანას სთვლის: „მირზაჯანასაგან თქმული“.

ამ ხელნაწერს მხარს უჭერს საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცული გრიგოლ ბატონიშვილის ლექსთა კრებული H № — 2130. ლექსს სათაურად აქვს: „მირზაჯანასაგან თქმული თვისსა საყვარელსა ზედა“.

ამიერიდან ეს ლექსი ბესიკის სადაოდ გამოცხადებული ლექსებიდანაც ამოღებულ უნდა იქნას და მის ავტორად დადგინდეს მირზაჯანა.

იმის გამო, რომ ეს ლექსი დღემდე მხოლოდ „მეორე ხარისხოვან ხელნაწერებით იყო ცნობილი“, ნებას ვაძლევ თავს, მოვიყვანო. იგი გრიგოლ ბატონიშვილისეული კრებულის მიხედვით:

მირზაჯანასაგან თქმული

თვისსა საყვარელსა ზედა

გამტყორცნა სოფელმან, მოეშორდი მზესა,

დღენი ჩემნი წარკლენ ბნელად და ბნელად;

რაყიფად შემქნია ბედივე ჩემი

სიცოცხლეს ვერ ვპოვებ, ძნელად და ძნელად.

ვინ ჰპოვა სოფლისგან ბედნიერება?

ვინცა ჰსცნობს წყეულსა, დაეკრძალება,

უნუგეშოს მართებს მართლად ვაება—

სტიროდეს და რბოდეს ველად და ველად.

მიჯნურთათვის რა გსურს წუთო სოფელო?
ყოველთ მოლექსეთ დამდუმებელო,
ჩემებრ ბედ-წასულო, გინდ ისახელო
დამსვი გულმდულრად, მწველად და მწველად.

1837 წლის 12 აგვისტოს პოდპოლკოვნიკის წოდება მიღებული მირზაჩანა მიიცვალა. მას დარჩა სრულიად უსახსროდ დედა, ცოლი და ქალიშვილი.

აზერბაიჯანელმა პოეტმა ქალმა აშილ-ფერიმ მგრძნობიერი ლექსი უძღვნა მის ხსოვნას.

* * *

1825 წლის 22 დეკემბერს გრიბოედოვი, ა. პ. ერმოლოვი და რამდენიმე „ერმოლოველი“ ჩერვლენოში გადავიდნენ.

1825 წლის 25 დეკემბერს ჩერვლენოში მოვიდა ცნობა დეკაბრისტთა ამბოხების შესახებ. ნიკოლოზ შიმანოვსკი გადმოგვცემს:

„25 დეკემბერს დილით მთავარ შტაბთან მყოფი ჩინოვნიკები და ოფიცრები შეიკრიბნენ, რომ შობის დღესასწაული მიელოცნათ ალექსი პეტრეს ძე ერმოლოვისათვის. სახლი, რომელშიც ცხოვრობდა ერმოლოვი, იდგა რუსეთიდან მომავალი გზის პირას.

მშვენიერი დილა იყო. საკმაოდ თბილოდა. ზოგი სახლის წინ მიწაყრილზე იჯდა. ზოგი მახლობლად დასეირნობდა. ვმსჯელობდით რა ჩეჩნებზე მომავალი ლაშქრობის გამო, შევაჩინეთ, რომ ვიღაც მკდომი ტროიკაში, გენერლის ბინისაკენ

მოემართებოდა. ის მაშინვე მიიყვანეს გენერალთან. მოსულმა გადასცა ერმოლოვს საკმაოდ სქელი კონვერტი, რომელშიაც იყო მანიფესტი ნიკოლოზის საიმპერატორო ტახტზე ასვლის შესახებ.

ალექსი პეტრეს ძემ მოგვილოცა ახალი მეფე და იქვე მყოფ მორიგეს უბრძანა, გაეცა სათანადო განკარგულება ხელმწიფისადმი ფიცის მიღების თადარიგის თაობაზე... როცა ალექსი პეტრეს ძემ დაასრულა განკარგულების გაცემა, ფელდეგერმა დამიშმა დაიწყო მოყოლა 14 დეკემბრის ამბებისა. გრიბოდოვმა ხან ხელების დამუშტვით, ხან ქნევით, ღიმილით თქვა: „პეტერბურგში მიდის ალიაქოთი, რაიმეთი დასრულდება“¹²⁵.

1826 წლის იანვრის 22-ს გრიბოდოვი ერმოლოვთან ერთად გროზნოში იმყოფებოდა. აქ 22 იანვარსვე რუსეთიდან მოსული განკარგულებით გრიბოდოვი დააპატიმრეს დეკაბრისტთა საქმეზე.

ალექსანდრე ტურგენევმა პუშკინის ნათქვამი 1837 წელს, ასე ჩაიწერა თავის დღიურში: „ერმოლოვმა, ორლოვმა, კისილიოვმა იცოდნენ და ელოდნენ. უჩვენოთ საქმე არ ჩაივლისო. ერმოლოვს თავი რომ გადაერჩინა, გადაარჩინა გრიბოდოვი, იცოდა და ორი საათით ადრე გაათრთხილა“¹²⁶.

ერმოლოვის მიერ „ორი საათით ადრე“ გათრთხილებულმა გრიბოდოვმა მოსპო მამხილებელი ქაღალდები.

ამის შემდეგ ერმოლოვი სრულიად დამშვიდებული იყო.

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის რუსულ ხელნაწერთა ფონდში ინახება მეტად საინტერესო საქმე გრიბოდოვის გაჩხრეკისა და დაპატიმრების შესახებ.

საქმეში არის ა. პ. ერმოლოვის მიწერილობა პეტერბურგიდან გამოგზავნილ ფელდეგერისადმი, რომელსაც დავალებული ჰქონდა დაპატიმრებული გრიბოედოვის რუსეთში ჩაყვანა.

აღნიშნული მიმართვა ერმოლოვის მიერ სრული დამშვიდებით არის შედგენილი, რადგან, როგორც უკვე ვთქვით, „მამხილებელი საბუთები“ წინასწარვე იქნა მოსპობილი.

ერმოლოვი სწერდა ფელდეგერს:

უმალღესი ბრძანებით მე გამოცხადებული მქონდა კოლეესკი ასესორი ა. გრიბოედოვი დაპატიმრებული წარმედგინა პეტერბურგს მასთან აღმოჩენილ ქაღალდებთან ერთად.

ჩემი ბრძანების თანახმად, არტილერიის პოლკოვნიკის მიშჩენკოსა და პორუჩიკის ტალიზინის თანდასწრებით, ა. გრიბოედოვი გაჩხრიკეს და დაპატიმრებულს, ჩამორთმეულ ქაღალდებთან ერთად ვგზავნი.

როდესაც ეკატერინოგრადში მიხვიდეთ, ინებეთ და მოიცადეთ სანამ ვლადიკავკიდან მიიღებდეთ კიდევ ორ დაბეჭდილ ჩემოდანს, რომელიც ინახება მაიორ ოგარევთან და ეკუთვნის ა. გრიბოედოვს.

ჩემოდნები გაჩხრიკეთ ოფიცრების თანდასწრებით, მასში აღმოჩენილი ქაღალდები დაბეჭდეთ პეტერბურგში წასაღებად. გზაზე ინებეთ და გამოიჩინეთ სიფხიზლე“¹²⁷.

ფელდეგერმა უკლონსკიმ 1826 წლის 23 იანვარს პეტერბურგისაკენ წაიყვანა გრიბოედოვი. ეკატერინოგრადში ისინი შეეჩერდნენ. 30 იანვარს მოიტანეს ჩემოდნები. მათში „აღმოჩე-

ნილი“ ქალაქები შეკრეს, დაბეჭდეს და წაიღეს პეტერბურგში.

1826 წლის 11 თებერვალს გრიბოედოვი პეტერბურგში ჩაიყვანეს და მოათავსეს მთავარ შტაბის ჰაუდვასტში. ამის გამო მან დაწერა მახვილგონიერი სტრიქონები:

По духу времени и вкусу
Он невиндел слово «раб».
За то попался в главный штаб
И был притянут к Иисусу.¹²⁸

როგორც ვთქვით, „მამხილებელი ქალაქები“ წინასწარვე იქნა მოსპობილი, რადგანაც დეკაბრისტებმაც დაფარეს გენი-ალური მწერლის სიახლოვე საიდუმლო საზოგადოებასთან, 1826 წლის 22 ივლისს, გრიბოედოვი გაანთავისუფლეს პატიმრობიდან.

გრიბოედოვზე მაშინვე სასტიკი საიდუმლო მეთვალყურეობა იქნა დაწესებული.

1826 წლის სამ სექტემბერს, გრიბოედოვი პოეტ დენის დავიდოვთან ერთად ჩამოვიდა თბილისში.

თბილისში ძალიან კარგად იცოდნენ დეკაბრისტების პროგრამის, მათი გამოსვლისა და მარცხის შესახებ.

გასაგებია, თუ რა სიხარულით შეხვდებოდა თბილისის მოწინავე საზოგადოება სასჯელს გადარჩენილ გრიბოედოვის საქართველოში დაბრუნებას.

თბილისში დაბრუნებულმა გრიბოედოვმა თან ჩამოიტანა თავისი კომედიის „ვაი ჭკუისაგან“-ის გადამუშავებული რედაქცია, რომელიც უმაღვე გავრცელდა საქართველოში.

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტში ინახება რუსი სამხედრო პირის,—ალექსი პეტრეს ძე ოპოჩინინის (ცოლად ჰყავდა იაკობ ორბელიანის ასული ბარბარე) მოგონება. იქვე დაცულია მისი რუსული ლექსები დაწერილი 1828—1872 წლებში. ამ ლექსებში არის ქართველ სამხედრო პირებისადმი და მათ შორის გრიგოლ ორბელიანისადმი მიძღვნილი ლექსიც.

ა. ოპოჩინინის მოგონება მეტად საინტერესო ცნობებს შეიცავს „ვაი ჭკუისაგან“-ის საქართველოში გავრცელების შესახებ. მოგვყავს ნაწყვეტი ამ მოგონებიდან:

„1826 წლის შემოდგომაზე ჩამოვედი საქართველოში, სამსახურში, პირდაპირ კადეტთა კორპუსიდან. მაშინ ა. გრიბოედოვი იმყოფებოდა საქართველოში. ამ დროს სწრაფად გავრცელდა ხმა ავტორის მიერ კომედიის—„ვაი ჭკუისაგან“ დამთავრების შესახებ, ისე, რომ მაშინ ეს საექვოდ არავის მიაჩნდა.

გადაწერილი კომედიის ხელნაწერები მალე გამოჩნდა საზოგადოებაში, ავტორის ნაცნობებს შორის. იმ ბატარეაში, რომელშიაც მე ვმსახურობდი, აგრეთვე მსახურობდა ა. გრიბოედოვის მეგობარი შტაბს-კაპიტანი რიუმინი.

ერთხელ, როდესაც მასთან ვიყავი, დავინახე მის მაგიდაზე ლურჯი რვეული, რომლის ყდაზედაც ეწერა: „ვაი ჭკუისაგან“, კომედია ა. ს. გრიბოედოვისა“. რიუმინს ვთხოვე და მან მათხოვა ეს რვეული.

ძნელია იმ გრძნობების გადმოცემა, რომელიც აღმეძრა ამ კომედიის კითხვისას. მთელი რვეული წავიკითხე რამდენჯერ-

მე და ზოგიერთი ადგილი უკვე ვიცოდი ზეპირად ჩემი კარგი მეხსიერების გამო, რომელიც მე მქონდა ახალგაზრდობაში.

ჩვეული დავუბრუნე რიუმინს, მაგრამ იგი მისგან შემდეგაც მიმქონდა ხოლმე. ყველგან, სადაც კი შეიძლებოდა, მე ამ კომედიიდან ვკითხულობდი მონოლოგებს.

შემდეგ რიუმინი უფრო ახლოს გამეცნო, როგორც უახლოეს თანამშრომელს. მან ჩემში დაინახა მხურვალე პატივისცემელი ამ კომედიისა და სპარსეთის ლაშქრობის დაწყებისას იგი მაჩუქა. თანაც ამიხსნა, რომ კომედია დედნიდან გადმოვიწერე და შესწორებები კი გაკეთებულია თვით გრიბოედოვის ხელით¹²⁹.

ა. ოპოჩინინი გულისტკივილით აღნიშნავს, რომ 1840 წელს, მისი სხვა ადგილზე გადაყვანისას, სხვა ნივთთა შორის დაკარგა გრიბოედოვის ხელით ნასწორები ეს ხელნაწერიც.

თბილისში დაბრუნებული გრიბოედოვი განაგრძობდა ლიტერატურულ საქმიანობას და უამრავს კითხულობდა.

ნაცნობ მეგობრებს წერილებით სთხოვდა ხელნაწერი და ნაბეჭდი ლიტერატურის გამოგზავნას.

1826 წლის 9 დეკემბერს ს. ნ. ბეგიჩევისადმი თბილისიდან გაგზავნილ ბარათში გრიბოედოვი წერდა: „როცა მოსკოვში იქნები, სთხოვე ჩაადაეცსა და კავერინს გამომიგზავნონ პუშკინის ტრალედია „ბორის გოდუნოვი“¹³⁰.

იმავე წლის 11 დეკემბერს გრიბოედოვი სთხოვდა „სევერ-ნაია პჩელა“-ს რედაქტორს: „გახსოვარ თუ არა, თუ გახსოვარ გამომიგზავნე უფასოდ შენი „პჩელა“, რადგანაც ერთი კაპიკი არა მაქვს... აქ შენი ფურცლები ისე ფისობენ, რომ მათ ნაკუწებად ხევენ და ჩემამდე ერთი სტრიქონი არ აღწევს, თუმცა იმ კლუბის წევრი ვარ, რომელიც ყოველგვარ გაზეთებს იწერს“¹³¹.

მსგავსი თხოვნით მიმართავდა პოეტი რუსეთში მყოფ სხვა თავის ნაცნობ მწერლებს, ლიტერატორებსა და გამომცემლებს.

1825 წლის 14 დეკემბერს სენატის მოედანზე აჯანყებულთა შორის იმყოფებოდა ა. ს. პუშკინის უმცროსი ძმა ლევ სერგის ძე პუშკინი (1805—1850), რომელიც ნიკოლოზ პირველმა იპატიო და არ დასაჯა.

1827 წლის 2 მარტს პუშკინი მოსკოვიდან სწერდა ა. ა. დელვინგს: „ლევო იყო აქ... მიდის საქართველოში“¹³².

იმავე წლის მარტის დასაწყისში ლევ სერგის ძე პუშკინი თბილისში ჩამოვიდა.

გენიალური პოეტი ა. ს. პუშკინი ძალიან აფასებდა თავისი უმცროსი ძმის ლიტერატურულ უნარს და ჭკუას. ლევ სერგის ძე თვითონაც წერდა ლექსებს და იყო ძმის ნაწერების უბადლო დეკლამატორ-იმიტატორი.

ბრწყინვალე მეხსიერების მქონე ლევ სერგის ძემ ზეპირად იცოდა ძმის თითქმის მთელი პოეტური თხზულებანი.

თბილისში ჩამოსვლისთანავე ლევ სერგის ძე პუშკინმა მოინახულა ა. ს. გრიბოედოვი.

1827 წლის 16 აპრილს გრიბოედოვი თბილისიდან სწერდა „სევერნაია პჩელას“ რედაქტორს: „მინდა რომ მქონდეს მთლიანი „გოდუნოვი“. ლევ პუშკინი აქაა, მაგრამ არ ჩამომიტანა ძმის ბარათი“¹³³.

1827 წლის 14 მარტიდან ლევ სერგის ძე პუშკინი ჩაირიცხა ნიჟეგოროდის დრაგუნთა პოლკში იუნკრად. 12 მაისს პოლკი ლაშქრად წავიდა და სულ მალე მონაწილეობა მიიღო აბას-აბადის გარშემორტყმაში. 5 ივლისს ლ. ს. პუშკინმა პირველი საბრძოლო ნათლობა მიიღო სპარსელების წინააღმდეგ ლაშქრობაში.

1827 წლის 2 ოქტომბერს მას მიეკუთვნა პრაპორჩიკის წოდება. კავკასიაში ლ. ს. პუშკინი იმყოფებოდა 1829 წლის 14 დეკემბრამდე, რის შემდეგ შვებულებით წავიდა პეტერბურგში.

1827 წლის 22 მაისს გრიბოედოვი თბილისიდან გაემგზავრა ერევნის ექსპედიციაში მონაწილეობის მისაღებად.

1827 წლის 28 ივნისს გრიბოედოვი ნახჩევნიდან თბილისში სწერდა პრასკოვია ახვერდოვას:

„.... უკვე ოთხი კვირაა, რაც ჩვენ ფოსტას არ ვღებუ-

ლობთ და არაფერი ვიციოთ იმის შესახებ, თუ რა ხდება ჩვენი ნამდვილი ჰორიზონტის გარეთ.... არ არის არც საკითხავი, არც ფორტეპიანო....

ნაზად აკოცეთ ჩემს მაგიერ დაშენკას და პატარა სონია ორბელიანს... მეგობრულად მომწერეთ ერთი-ორი გვერდი ყველაფრის შესახებ, რაც კეთდება თქვენთან ტფილისში, რისთვისაც თქვენი მეტისმეტად მაღლიერი ვიქნები.

მოიგონეთ ხოლმე ზოგჯერ ის, ვინც ასე გულწრფელად და უკვე რამდენიმე წელიწადი თქვენი ერთგულია... გადაეცით ჩემგან მოკითხვებისა და მისალმებათა მთელი აკათისტი ნაღვე-და ათანასეს ასულს, ანა ანდრიას ასულს, სოფიო თედორეს ასულს, მარიამ ივანეს ასულს, ეკატერინე აკაკის ასულს და ყველა ჩემს ნაცნობ პრინცესებს¹³⁴.

1827 წლის 3 ივლისს თბილისში ახვერდოვასადმი გამოგზავნილ ბარათში ვკითხულობთ: „სალამი გადაეცით მთელ თქვენს ოჯახს, ჭავჭავაძეებს და მადამ კასტელოს“¹³⁵.

იმავე აღრესატს გრიბოედოვი 1827 წლის 15-19 ივლისის თარიღით სწერდა: „ჩემი სალამი თქვენ, ყველა თქვენებს, ლამაზ ოჯახს. დავითს (ალექსანდრეს ძე ჭავჭავაძეს — ი. ბ.). თავზე ხელი გადაუსვით. წარმოიდგინეთ გუშინ წავიკითხე ლორდ ლურსელის წერილი ვარშავიდან. მასში ლაპარაკია მადამ მურავიოვაზე, როცა ის ჯერ კიდევ სონია იყო, ნინოზე (ალექსანდრეს ასულ ჭავჭავაძეზე — ი. ბ.), ერთი სიტყვით მთელი კამპანიის, ცეკვების, საზეიმო სიტყვებისა და აღსარებათა შესახებ“¹³⁶.

გრიბოედოვის უშუალო თაოსნობით 1828 წლის 10 თებერ-

ვალს სოფელ თურქმენჩაიში დაიდო რუსეთსა და სპარსეთს შორის საზავო ხელშეკრულება.

ხელშეკრულების თანახმად სპარსეთს რუსეთისათვის უნდა დაეთმო ერევან-ნახჭევანის სახანოები და კასპიის ზღვის სანაპირო მდინარე ასტარამდე. ამასთანავე იღებდა ვალდებულებას კონტრიბუციის სახით გადაეხადა ოცი მილიონი მანეთი.

საქართველოს ცენტრალური არქივის ერთი ხელნაწერის მიხედვით ჩანს, რომ გრიბოედოვთან „თურქმენჩაის ზავის“ დადების საქმეში მონაწილეობდა ქართველი დიპლომატი იასე იოსების ძე ანდრონიკაშვილი. ხელნაწერი იუწყება, რომ „თურქმენჩაის ხელშეკრულების“ „მახარობლად მოვიდა კალესკი სოვეტნიკი ღრიბაიდოვი და თანა მოჰყვა ამასვე თავადი ენდრონიკაშვილი იესე, ძე იოსებისა ქისიყის მოურავისა, პასკევიჩისაგან წარმოვლენილი“¹³⁷.

1828 წლის 14 მარტს გრიბოედოვმა ხელშეკრულების ტექსტი პეტერბურგში ჩაიტანა. 1828 წლის მარტსა და აპრილში გრიბოედოვი პეტერბურგში რამდენჯერმე შეხვდა ა. პუშკინს, ა. ვიაზემსკის, ი. კრილოვს და ითათბირა მათთან ერთად საზღვარგარეთ წასვლაზე.

თავის ნაცნობებს გრიბოედოვი უკითხავდა ადგილებს ტრაგედიიდან „ქართული ღამე“.

აღნიშნულ პერიოდში პეტერბურგში იმყოფებოდა სახელოვანი ქართველი პოეტის გრიგოლ ორბელიანის ძმა ზაქარია ორბელიანი (1806—1847), რომელსაც უნახავს იასე ანდრონიკაშვილი და რამდენჯერმე სტუმრად სწევია ა. ს. გრიბოედოვს.

ჩვენს მიერ მიკვლეულ, 1828 წლის 23 აპრილით დათა-

ჩილებულ ბარათში ზაქარია ორბელიანი პეტერბურგიდან თბილისში სწერდა თავის უფროს ძმას გრიგოლს: «Андроников рассказал мне все новости уже и старины персидские, поймауи́ста, примите, сго хорошо. Он славный малый. Я видел Грибоедова и был несколько раз у него. Како́й прекрасный человек! Удивляюсь, как он узнал меня с первого взгляда».¹³⁸

Я видел Грибоедова и был несколько раз у него. Како́й прекрасный человек! Удивляюсь, как он узнал меня с первого взгляда».¹³⁸

1828 წლის 15 აპრილის ბრძანებულებით გრიბოედოვი დანიშნულ იქნა მინისტრ რეზიდენტად ირანში.

1828 წლის 16 მაისს პუშკინმა გრიბოედოვისა და ადამ მიცკევიჩის თანდასწრებით, მეგობარ-ნაცნობთა წრეში წაიკითხა თავისი „ბორის გოდუნოვი“.

1828 წლის 6 ივნისს გრიბოედოვი პეტერბურგიდან გამოემართა.

1828 წლის 3 ივლისს დილის ათ საათზე გრიბოედოვი მხლებლებითურთ ს. ყაზბეგში მოვიდა.

იმავე დღეს ს. კობში გრიბოედოვის შესახვედრად გამოვიდა ბორის (ბაბანა) ჭილაშვილი (1798—1850), რომელიც პეტერბურგიდან იცნობდა გრიბოედოვს, ბესტუჟეე-მარლინსკის, პუშკინს და სხვა რუსს მწერლებსა და საზოგადო მოღვაწეებს. გრიბოედოვის თანამგზავრი, დიპლომატიური მისიის მდივანი კ. ადელუნგი წერს:

„სოფელ კობში ჩვენ შეგვხვდა მაიორი ჩელიაევი, რომელსაც ათი ქართველისა და კაზაკისაგან შემდგარი აჰალა ახლდა.

ის აღრევე იცნობდა გრიბოედოვს და ახლა, როცა გაიგო გრიბოედოვის ჩამოსვლა, მოვიდა, რათა მას მისალმებოდა...

აქ ისეთი სადილით გაგვიმასპინძლდნენ, რომ სულ დაგვა-ვიწყდა გზაში ყოფნა; მაგიდას შვიდნი ვუსხედით: გრიბოედო-ვი, ორი ქართველი ოფიცერი, ჩელიაევი, კობის სიმაგრის უფ-როსი და ჩვენ, მისიის ორი მდივანი¹³⁹.

დღეშეთში ვინმე ქართველმა თავადმა „მიართვა გრიბოე-დოვს ყვავილებითა და კიტრებით სავსე კალათა“¹⁴⁰.

1828 წლის 5 ივლისს საღამოს 9 საათზე ერთი თვის მოგ-ზაურობის შემდეგ გრიბოედოვი თბილისში მოვიდა.

გრიბოედოვისათვის წინასწარვე განკუთვნილი იყო ოთახე-ბი პასკევიჩის სახლში და პოეტი იქ დაბინავდა. მისიის წევრები სადილობდნენ გრიბოედოვთან. კ. ადლუნგი წერს, რომ გრი-ბოედოვი ცხოვრობდა ისე, როგორც შეეფერებოდა მინისტრს. „შამპანური, ანანასი, ნაყინი და სხვა მოჰქონდათ ყოველთ-ვის“¹⁴¹.

პეტერბურგიდან ჩამოსულმა გრიბოედოვმა გადასწყვი-ტა გაეცხადებინა ნინო ჭავჭავაძისათვის ფარულად ნატარები გრძნობა და ეთხოვა მისი ხელი.

• • •

„ტფილისის კეთილშობილთა სასწავლებლის“ „საქარო აქ-ტების“ წაბადვით 1828 წლის ივლისში პ. ნ. ახვერდოვას ყო-ფილი პანსიონერების—ნინო ჭავჭავაძისა და მარიამ ორბელია-

ნის თაოსნობით, უკანასკნელის ბინაზე მოწყობილ იქნა შინაური „აქტისნაირი“ წარმოდგენა.

„აქტისნაირ“ წარმოდგენაში მონაწილეობის შემდეგ წინა პავეჟავაძეს. არაერთხელ მოუხდა შინაურ სცენაზე გამოსვლა.

* * *

ცნობილმა ქართველმა საზოგადო მოღვაწემ და ფილოსოფოსმა სოლომონ ივანეს ძე დოდაშვილმა (1805—1836) 1827 წელს დაასრულა პეტერბურგის უნივერსიტეტის ფილოსოფიურ-იურიდიული ფაკულტეტი.

1827 წელსვე ქ. პეტერბურგში ალექსანდრე სმირდინის სტამბაში მან რუსულ ენაზე დაბეჭდა „ფილოსოფიის კურსის“ პირველი ნაწილი „ლოლიკა“, რომელმაც მაშინვე მიიპყრო სამეცნიერო წრეებისა და პრესის ყურადღება.

1827 წლის ივლისის დამდეგს ს. დოდაშვილი თბილისში ჩამოვიდა.

თბილისში ჩამოსვლისთანავე ს. დოდაშვილი შეყვანილ იქნა გაზეთის კომიტეტში, რომელიც უნდა გამოსულიყო რუსულ, ქართულ და ფარსულ ენებზე.

1828 წლის 6 ივლისს ს. დოდაშვილი ამის გამო თბილისიდან იონა ხელაშვილს სწერდა:

„დროსა მოსვლისა ჩემისასა ტფილისსა დამნიშნა ლუბერ-ნატორმან კომიტეტსა შინა გამოსაცემად ვედომოსტებისა ანუ გაზეთებისა, სადაც იქმნებიან სხვადასხვაგვარნი თხზულებათა წარმოებათანი, რომელნიცა შემთხვეულან ანუ შემთხვე-

ულ იქნებიან. ჩვენ ვიწყეთ გამოცემა ამ ივლისის თვეში... გარნა რომელიმე ძველნი თავნი იმყოფებიან კომიტეტსა შინა და ვერა რაი შემისმენია ქართულისა ფრაზისათვის“¹⁴².

ცნობილია, რომ ამ კომიტეტის მუშაობაში აქტიურ მონაწილეობასღებულობდა გრიბოედოვიც.

მაშასადამე ა. ს. გრიბოედოვისა და ს. ი. დოდაშვილის ნაცნობობა ექვმიუტანელი ხდება 1828 წლის ივნისიდან, უკანასკნელის თბილისში ჩამოსვლის და გაზეთის კომიტეტში მუშაობის დაწყების დღიდან.

ნინო ჭავჭავაძე ადრიდანვე მშვენივრად დაეუფლა ცხენოსნობას. დარია ახვერდოვა პრასკოვია ახვერდოვას „პანსიონის“ მოზრდილთა შესახებ წერს:

„ცხენოსნობას მთელი უფროსი ასაკი მისდევდა: თუ ცხენზე ნინო ჭავჭავაძე იჯდა და გრიბოედოვი ტფილისში იმყოფებოდა, იგი მისი თანმხლები იყო. ჩვენი, პატარების განკარგულებაში ცხენები მხოლოდ კავალკადის დაბრუნების შემდეგ გადმოდიოდა, ცოტა ხნით ეზოში გასასეირნებლად“¹⁴³.

პრასკოვია ახვერდოვასთან ხშირად ეწყობოდა მასკარადები. დარია ახვერდოვა იგონებს:

„მახსოვს ერთი მასკარადიც. ამ მასკარადზე ნინო ჭავჭავაძე მოვიდა ძველ ქართულ კაბაში გამოწყობილი, კაბა მის ბეზიას, მარიამ ივანეს ასულს შემორჩენოდა. ეს ძველი ქართული კაბა, ახალი ყაიდის სამოსზე ბევრად უფრო ლამაზი იყო და

ნინოსაც ისე უხდებოდა, რომ თვალი იმასზე უკეთესს ვერას ნახავდა. არ მახსოვს იყო თუ არა ამ სადამოზე გრიბოდოვი¹⁴⁴.

პრასკოვია ახვერდოვას ჰყავდა ლაქია ეგორ ტიტოვი, რომელიც სადამოებისა და ბალებისათვის რთავდა თბილისის ლამაზმანებს.

დარია ახვერდოვა გადმოგვცემს:

„არ შემიძლია არ აღვნიშნო რაოდენ მიყრუებული იყო იმ დროს ტფილისი. ქალის ფეხსაცმლის ხეირიან მკერავსაც კი ვერ იპოვნიდით, მის როლს დედაჩემის ლაქია ეგორ ტიტოვი ასრულებდა.

როცა რომელიმე ბალი ან ქორწილი იყო მოსალოდნელი, მას რასაკვირველია, ყველა შინაურის, მათ შორის ჰავჭავაძიანთ და ორბელიანთ ქალების გამოწყობა უხდებოდა.

მაგრამ უცხო თავადის მეუღლენიც მოდიოდნენ ჩვენსა, მოჰქონდათ რა გინდ რა ამბავი და დედაჩემს სთხოვდნენ, ნება მოგვეცით ეგორ ტიტოვს ჩვენი ქალებისათვის ფეხსაცმელები შეეუკვეთათ.

უარის თქმა დედას არ ეხერხებოდა და ისე გამოდიოდა, რომ მისი ლაქია მთელ ტფილისს უწევდა მომსახურებას, ხოლო მას კი სამსახურს აკლებდა.

დღევანდელ დღესავით მახსოვს ის წითელი ატლასის ფეხსაცმელები, რომელიც ეგორმა მე და კატინკას (ნინო ჰავჭავაძის და—ი. ბ.) შეგვიკერა გრიბოდოვის ქორწილის დღისათვის¹⁴⁵.

ნინო ჰავჭავაძისთან ერთად, იმ დროს მეტად მოწონებაში იყო, პრასკოვია ახვერდოვას გერი—სოფიო თედორეს ასულა, რომელიც ნ. მურავიოვ-ყარსკის მისთხოვდა 1827 წელს.

1828 წლის 16 ივლისს ახვერდოვებთან სადილად მყოფმა გრიბოედოვმა სიყვარული გამოუმჟღავნა ნინო ალექსანდრეს ასულ ქავჭავაძეს.

რვა დღის შემდეგ ნაცნობისადმი გაგზავნილ ბარათში გრიბოედოვი ასე აღწერდა ამ ამბავს:

„ეს იყო 16-ს. ამ დღეს მე ვსადილობდი ჩემს ძველ მეგობარ ქალთან (ახვერდოვასთან), მაგიდასთან ვიჯექი ნინო ქავჭავაძის პირდაპირ... სულ მას შეეცურებდი, ჩავფიქრდი, გული ამიკანკალდა, არ ვიცი, არაჩვეულებრივად მნიშვნელოვანი სამსახურით სხვაგვარმა მოუსვენრობამ თუ სხვა რამემ მომცა მე უჩვეულო გამბედაობა, — მაგიდიდან ადგომისას მე მას ხელზე ხელი მოვკიდე და ვუთხარი:

„Venes aves moi, J'ai guetgac chos â voias dups“*.

მან მე გამიგონა, ისე როგორც ყოველთვის. ალბათ, ფიქრობდა, რომ მე მას დავსვამდი ფორტეპიანოსთან; სხვა რამ კი გამოვიდა: მახლობლად მისი დედის სახლია, ჩვენ იქით მივაშურეთ, შევედით ოთახში, მე ლოყები გამიხურდა, სუნთქვა შემეკრა, აღარ მახსოვს, რაზე დავუწყე მას ბუტბუტი, და სულ უფრო ცხარედ და ცხარედ, ის ატირდა, გაიცინა, მე მას ვაკოცე, შემდეგ წავედით დედამისთან, ბებიასთან. მის მეორე დედასთან პრასკოვია ნიკოლოზის ასულ ახვერდოვასთან, ჩვენ

* თარგმანი ფრანგულიდან: „წამოდით ჩემთან, მე მინდა რაღაც გითხრათ თქვენ“ — ი. ბ.

დაგვლოცეს, გავგზავნე შიკრიკი მამამისთან ერევანში წერილებით ჩვენგან ორივესაგან და ნათესავებისაგან...

მეორე ღამეს უგონო ყოველივე იმისაგან რაც მე დამემართა, უკან მიუხედავად გავემართე ისევ რაზმში... გუმბრშივე დამეწია მე პასუხი თავად ჭავჭავაძე—მამისაგან, ერევნიდან. ის გვლოცავს მე და ნინოს, და გახარებულია ჩვენი სიყვარულით¹⁴⁶.

25 ივლისს გრიბოედოვი ჩავიდა მოქმედ არმიაში, აქ მან რამდენიმე დღე გაატარა პასკევიჩთან სპარსეთის საქმეებზე თათბირში.

1828 წლის 29 ივლისს გრიბოედოვი გუმბრიდან სწერდა პრასკოვია ახვერდოვას:

„წარმოიდგინეთ ჩემი გულის გატეხა! მიდიან ახალქალაქზე და ყარსთან მიმოსულა აღარ არის. მე მიყვები საერთო ნაკადს და ალბათ, უკვე მეასედ ვტოვებ მთელ ჩემს ბარგს. ეს მეტის-მეტად სამძიმოა, მეტად გამანადგურებელია! და რისთვისაა საჭირო მთელი ეს სისწრაფე.

უთხარით ნინოს, რომ ასე არ გაგრძელდება, რომ მალე, არა უგვიანეს 2 წლისა, მე გავხდები განდევნილი წინანდალში... ჩემო კეთილო მეგობარო, რაც შეიძლება მეტი ებაასეთ ნინოს ჩემს შესახებ ყოველთვის, როცა თქვენ უკეთესი არაფერია გექნებათ გასაკეთებელი. გახსოვდეთ, რომ ჩვენ ორივეს დედა-შვილური სინაზით მიყვარხართ. მე და ეგ, თქვენი. შვილობილები, თქვენი ზავშეები ვართ¹⁴⁷.

1828 წლის 4 აგვისტოს გრიბოედოვი თბილისში დაბრუნდა. ორი დღის შემდეგ იგი ავად გახდა ჭინჭოის ციებით. 7-ში,

სუთშაბათი საღამო.—ნინო ჭავჭავაძესთან ერთად გაატარა ზოგენთან. კ. ადელუნგი წერს:

„ზოგენებთან ჩაიზე მოვიდა გრიბოედოვი საცოლითურთ. მე მომეცა საშუალება კარგად დაგვეჩვენებოდა მას; ის არაჩვეულებრივად კარგია, მას შეგვიძლია ვუწოდოთ მზეთუნახავი. ის, როგორც დედამისი, ევროპულადაა ჩაცმული. ძალიან კარგად აღზრდილია, ლაპარაკობს რუსულად, ფრანგულად და გართულია მუსიკით“¹⁴⁸.

სახლში მისვლისთანავე გრიბოედოვი რამდენიმე დღით ჩაწვა ლოგინში.

ნინო ჭავჭავაძემ არაფერი იცოდა საქმროს ავადმყოფობაზე და უკვირდა გრიბოედოვის გაუჩინარება.

კ. ადელუნგი, რომელმაც 1828 წლის 10 აგვისტოს მოინახულა ავადმყოფი გრიბოედოვი, წერს ამის გამო: „გრიბოედოვი მე ვნახე ავადმყოფი, ის ებრძოდა ტკივილებს და არ იცოდა რა ექნა სიცხისაგან; მაგრამ როგორც კი თავს უკეთ იგრძნობდა, მოუჭდებოდა ფორტეპიანოს და ისე კარგად უკრავდა, რომ უკეთესი იშვიათად თუ მომისმენია“¹⁴⁹.

ოდნავ მოკეთებულმა გრიბოედოვმა წერილით შემდეგი აუწყა პრასკოვია ახვერდოვას:

„ძვირფასო მეგობარო! თქვენ მე მნახეთ ჩემი გვემულების დაწყებისთანავე. ეს იყო ერთი ყველაზე უფრო მძლავრთაგანი და დღევანდლამდე გაგრძელდა. პრიბილმა მომცა წამალი, რომელმაც სრულიად არ მარგო.

რადგან შეუძლებელია, რომ ნინოს ამდენ ხანს სჯეროდეს იმ არასწორი დებულებებისა, რომელსაც მე ვუდგენდი ჩემს

გაუჩინარების მიზეზად, ამიტომ გთხოვთ უოხრათ მას რომ მე სინამდვილეში ავად ვიყავი, რომ ახლა გაცილებით კარგად ვარ, თუმცა ჯერ კიდევ არ გამოვდივარ ოთახიდან და აკოცეთ მას ძლიერ ნაზად¹⁵⁰.

ამ ამბის გაგებისთანავე ნინო ჭავჭავაძე გაეშურა ავადმყოფთან და მოვლა დაუწყო“. „ნინო არ მომშორებია სასთუშალიდან“¹⁵¹. სწერდა გრიბოედოვი ერთ მის ნაცნობს ლოგინიდან ადგომის შემდეგ.

ავადმყოფობისაგან მომჯობინებული პოეტი ჯვრის წერის დაჩქარებას შეუდგა და ქორწილის დღედ დანიშნა ოცდაორი აგვისტო.

თუ რაოდენ დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ამ შეუღლებას ქართველი საზოგადოება, კარგად ჩანს ალექსანდრე ორბელიანის მოგონებიდან. იგი წერს:

„დავით ორბელიანი (ივანე სარდლის შვილი) იყო დიდი გონიერი კაცი, საქართველოს საზოგადოებაზედ დიდი გავლესა ჰქონდა და რუსეთშიაც მახლობელი იყო. ბოლოს გრიბოედოვიც იმის სიძე რომ შეიქნა, იმის დისწული შეირთო ცოლად (დავითის და იყო სალომე, ალექსანდრეს ცოლი), ყოვლისფრით საუცხოვო ნინო, მაშინ ხომ ფრთები შეისხა და მე მითხრა: —ძმავ ალექსანდრე, კარგი ამხანაგი გეყოლები საქართველოსათვის.

მაგრამ ჩუენის ქვეყნის საუბედუროდ, 1829 წელსა თუ 30 წლის დამდეგს მოკვდა და მისი გონიერი ცოლი, მეტად მშვენიერი, ნარნარი ნინო დიდი გულშემტკივნეული დარჩა“¹⁵².

1828 წლის 22 აგვისტოს, ოთხშაბათს, სიპიაგინთან იყო

დიდი სადილი. რომელსაც ესწრებოდა გრიბოედოვი საცოლოთურთ.

სალამოთი სიონის ეკლესიაში შესდგა ჯვრის წერა.

სიონის სობორის საეკლესიო „ჩანაწერების წიგნი“ გვაუწყებს:

«Часть вторая о бракосочетавшихся 1828 года № 3 число? Августа 22. Кто с кем венчался первым, вторым и третьим браком и кто венчал их?

Полномочный Министр в Персии его императорского величества статский советник Кавалер Александр Сергеевич Грибоедов вступил в законный брак с девицею Ниною дочерью Генерал-майора князя Александра Чавчавадзе оба первым браком.

Кто были поручители?

Причем были свидетелями коллежский советник Завиленский и титулярный советник Мальцев. Иерей Иоанн Беляев».¹⁵³

შეუღლების ცერემონიალის მთელ მანძილზე ციების გვრეშა მოსვენებას არ აძლევდა გრიბოედოვს. ქორწინების მეორე დღეს პააკევიჩისადმი გაგზავნილ ბარათში პოეტი წერდა:

„გუშინ მე ვფიქრობდი, რომ ორი პაროქსიზმის შუალედებში მოვახერხებდი დაქორწინებას ავადმყოფობის შეტევის გარეშე. მაგრამ შევცდი: სწორედ იმ დროს, როცა მე უნდა შემოესილიყავ გვირგვინისათვის, ისეთი სიცხე მომცა, რომ ლამის სრულიად უარი ვთქვი ქორწინებაზე. როცა ჯვარს გვწერდნენ მე ძლივ-ძლივობით ვიდექი ფეხზე“¹⁵⁴.

ბეჭდების შეცვლისას ალექსანდრე სერგის ძეს დაუვარდა ბეჭედი. ამან უაღრესად შეაკრთო იქ მყოფნი და თვითონ გრიბოედოვიც.

ჯვარდაწერილები, ნათესავებთან და ნაცნობებთან ერთად, რომელთა რიცხვი ორმოცდაათამდე იყო, გაემგზავრნენ ახლად დაქირავებულ ბინაზე, სადაც გადაიხადეს ქორწილი.

ალექსანდრე ჭავჭავაძე იმჟამად ბაიაზეთში იმყოფებოდა, მაგრამ მისი მითითების თანახმად ნინოს დაბადების დღეს ქვევრში ქორწინების დღისათვის ჩასხმული ღვინო „ქორწინების დღეს მოხადეს და ჩინებული ღვინო შეიქნა“¹⁵⁵.

გრიბოედოვის ქორწილზე დასასწრებლად საგანგებოდ ჩამოვიდა თბილისში პოეტი ვ. გ. ტეპლიაკოვი, რომელმაც ამ შეუღლებას მგრძნობიერი ლექსი მიუძღვნა¹⁵⁶.

გრიბოედოვის დაქორწინებისა და ნინო ჭავჭავაძის გათხოვების ამბავი უმაღვე მოედო ქალაქს.

კ. ადელუნგი 1828 წლის 31 აგვისტოს გრიბოედოვის ჯვრისწერის გამო თბილისიდან სწერდა თავის მამას: „მთელი ტფილისი ავლენს ცხოველ თანაგრძნობას ამ შეუღლებისადმი; გრიბოედოვი განუზრახვლად ყველასთვის სასიყვარულო და პატივსაცემია; მეუღლე მეტად ტურფა, კეთილი ქმნილებათა, თითქმის ბავშვი, რადგან მას ეხლახან შეუსრულდა 16 წელი“¹⁵⁷.

პარასკევს, 24 აგვისტოს ალექსანდრე სერგის ძესთან იყო საქორწილო სადილი, რომელსაც ესწრებოდა ას სულზე მეტი. სადილის დამთავრებისთანავე დაიწყო ცეკვა. მხიარულობდნენ ღამის 11 საათამდე.

კვირას, 26 აგვისტოს თბილისის სამხედრო გუბერნატორმა ნიკოლოზ მარტიანის ძე სიპიაგინმა (1785—1828) ახლად შეუღლებულების პატივსაცემად გამართა დიდი ბალი.

ბალის დამსწრე კ. ადელუნგი სწერდა თბილისიდან მამას:

„რვა საათისათვის როცა ყველანი შეიკრიბნენ, სახლის წინ ანთეს მშვენიერი ფეიერვერკი. ფეიერვერკის შემდეგ სიპია-გინმა მაღამ გრიბოედოვასთან ერთად გახსნა ბალი პოლონე-ზით. რამდენიმე ცეკვის შემდეგ შესრულებული იქნა კვარტე-ტი... ცეკვავდნენ ღამის პირველ საათამდე. მე განსაკუთრებით მომეწონა ქართული ცეკვა. ვახშამი იყო ბრწყინვალე. სიპია-გინი არ დამჯდარა, რომ უკეთ მიეხედნა წვეულებისათვის; ვახშამი შამპანურით დასრულდა“¹⁵⁸.

სტუმრები ღრმად ნასიამოვნები დაბრუნდნენ წვეულებიდან.

გრიბოედოვი ჩვიდმეტი წლით უფროსი იყო თავის ცოლზე, რომელიც გაგიჟებამდე უყვარდა. კ. ბოროზდინი გადმოგვ-ცემს:

„ნინო გრიბოედოვისა მეტის-მეტი ტანადი იყო, შავგვრე-მანი და მშვენიერ თვალებიანი. ქმარს მისთხოვდა, როცა მისი მშვენიერება სავსებით იყო გადაშლილი. გრიბოედოვს უზო-მოდ უყვარდა თავისი ახალგაზრდა ცოლი, რომელსაც „მური-ლიოს მადონას“ ეძახდა. ამ საყვარელ არსებას ქმარი ისე უყურებდა, როგორც ბავშვს“¹⁵⁹.

გრიბოედოვი უნაზესი სიყვარულით იყო გამსჭვალუ-ლი მეუღლისადმი. 1828 წლის 6 სექტემბერს იგი თბი-ლისიდან სწერდა ი. ფ. პასკევიჩს: „თქვენ ამბობთ, რომ მე მეტის-მეტი საზრუნავი გავიჩინე ჩემი ქორწინებით. მომიტევეთ დიდსულოვნად, ნინო, ჩემი ყარსი და ახალციხეა

და მე დავეშურე დამეპყრო იგი ისევე სწრაფად, როგორც თქვენმა ბრწყინვალეობამ დაიპყრო ამდენი ციხე-სიმაგრე“¹⁶

ცხრა სექტემბერს გრიბოედოვი მეუღლით, ხელქვეითებით, მსახურებით, კანოით, რომელსაც ერევნამდე მიჰყვებოდა სიდდერი — სალომე ჭავჭავაძე და ეჭიმი უმისსა, დაიძრნენ თბილისიდან. გასაცილებლად უამრავი ხალხი შეიყარა. უკრავდა ლეგიონის სამხედრო ორკესტრი.

რეადლიანი მგზავრობის შემდეგ გრიბოედოვი მეუღლითა და გამცილებლებით ეჩმიაძინში მივიდა. აქ მას ბრწყინვალე შეხვედრა მოუწყვეს.

მწერალ ქალს ვარვარა სიმონის ასულ მიკლაშევიჩს გრიბოედოვი 1828 წლის 17 სექტემბერს ქ. ეჩმიაძინიდან სწერდა:

„ჩემი ცოლი ჩვეულებრივად თვალებში შემყურებს და მიშლის წერას. იცის, რომ ქალთან ვწერ და ეჭვიანობს... ცოლიანი ვარ, ვმოგზაურობ უზარმაზარი ქარავნით, 110 ცხენით და ჯორით. ღამეებს ვათევთ კარვების ქვეშ მთის მწვერვალებზე, სადაც ზამთრის სიცივეა. ჩემი ნინუშა არა სჩივის, ყველაფრით კმაყოფილია, გიჟმაჟი, მხიარული.

სიახლინათვის გვაქვს ხოლმე ბრწყინვალე შეხვედრები, ცხენოსანი ჯარი გაქანებული კენებით მოჰქრის, მტვერს აყენებს; ცხენიდან გადმოდიან და გვილოცავენ ჩვენ ბედნიერად მისვლას იქ, სადაც სრულიადაც არ მსურს ყოფნა. ახლა ჩვენ

მიგვიღო მონასტრის მთელმა კრებულმა ეჩმიაძინში, ჯვრებით, ხატებით, ბაირალებით, გალობით¹⁸¹.

ერევნიდან გრიბოედოვის შესახვედრად გამოემართა ხუთასამდე მხედარი, რომელთა შორისაც იყო რამდენიმე ხანი და ერევნის პლაც-ადიუტანტი.

19 სექტემბერს ახმედ-ხანმა გრიბოედოვის პატივსაცემად მოაწყო ოცდაათკერძიანი სადილი.

21 სექტემბერს გამოთენიისას ზაიაზეთიდან ჩამოვიდა გრიბოედოვის სიმამრი, პოეტი ალექსანდრე ჭავჭავაძე, რომელიც სამსახურებრივ საქმეთა გამო ვერ დაესწრო თავის ქალიშვილის ქორწინებას.

25 სექტემბერს დილის 10 საათისათვის ალექსანდრე ჭავჭავაძესთან იყო გამოსამშვიდობებელი საუბრე, რის შემდეგ გრიბოედოვმა მეუღლესთან ერთად დასტოვა ერევანი. ერევნის გამოსასვლელთან ჭავჭავაძენი გამოემშვიდობნენ სიძესა და ქალიშვილს.

სოფელ საღარაკესთან მინისტრ-რეზიდენტის ქარავანს წამოეწია ექიმი მალბერგი, რომ გაეცილებია მისია თავრიზამდე.

7 ოქტომბერს მისია ჩავიდა თავრიზში. აქ მინისტრ რეზიდენტს შეეგება აბას-მირზა, რომელსაც გრიბოედოვმა გადასცა ნიკოლოზ პავლეს ძის რატიფიცირებული ტრაქტატი.

თავრიზში ყოფნის ორი თვის განმავლობაში გრიბოედოვი გართული იყო დიპლომატიური საქმეებით და მხოლოდ საღამოთი იცლიდა ოჯახისათვის. მიკლაშევიჩის ქალისადმი გაგზავნილ ბარათში ალექსანდრე სერგის ძე წერდა:

„დამქანცველი სამუშაო დღის დასრულების შემდეგ გავმართოვდები ხოლმე ჩემს ბინაში. იქ მყავს ერთ ძვირფას სახეობა-

ში გაერთიანებული დაი, მეუღლე და ქალიშვილი. ვუამბობ სხვადასხვა ამბებს, ვაცნობ ყველა იმათ. რომელნიც მან ახლო ხანში პირადად უნდა ნახოს და გულწრფელად შეიყვაროს.

ჩვენ საუბრებში თქვენი სახელი ხშირად იხსენიება. შეიყვარეთ ჩემი ნინიკო. გინდათ იცნობდეთ მას? მალმეზონის გრძელ-ტაქში შესვლისთანავე მარჯვენა მხარეს დგას მურილიოს მწყემსი ქალის მაგვარი ღვთისმშობლის ქანდაკება — აი იგი“¹⁸².

იგონებდნენ სხვებსაც.

1828 წლის ნოემბერში გრიბოედოვი თავრიზიდან სწერდა პ. ნ. ახვერდოვას:

„...აკოცეთ დაშენკას ნაზად, ნაზად. მე და ჩემს მეუღლეს ძლიერ გვიყვარს იგი. დავდებ ნიძლავს, რომ ის ვერ ხვდება ჩვენს საუბარს, რომელიც თავრიზში გვაქვს. ვმსჯელობთ მასზე და კატინკაზე (ალექსანდრეს ასული ჭავჭავაძე — ნინოს და. ი. ბ.); როგორ დავგვხვდებიან ისინი, როცა დავბრუნდებით; ვიზე გაათხოვებენ მათ კეკლუცობებზე კლუბში და ა. შ.“¹⁸³.

გრიბოედოვისათვის აუცილებელი იყო თეირანში წასვლა. ნინოს კი აწუხებდა ფეხმძიმობა. ავადმყოფი მეუღლის დატოვება მეტისმეტად ეძნელებოდა პოეტს.

მაგრამ სხვა გზა არ იყო და ალექსანდრე სერგის ძე დამორჩილდა ბედს. ნინო სანდო ქალს ჩააბარა, უზრუნველყო საექიმო დახმარებით და ცხრა დეკემბერს თავრიზიდან თეირანს გაემგზავრა.

საყვარელ მეუღლეზე ფიქრი მოსვენებას არ აძლევდა გრიბოდოვს. გზიდან თითქმის ყოველდღე აგზავნიდა ბარათებს ნინოსადმი.

შენახულია ერთი ასეთი წერილი ნინო ალექსანდრეს ასულისადმი, ყაზვინიდან 1828 წლის 24 დეკემბრის თარიღით გამოგზავნილი:

„სულიკო, ხვალ ჩვენ მივემგზავრებით თეირანს, სადამდეც აქედან ოთხი დღის სავალია. გუშინ შენთან წერილს ვგზავნიდი ჩვენი ერთი ქვეშევრდომის ხელით, მაგრამ შემდეგ გავიანგარიშე, რომ ის ვერ მოაღწევდა შენამდე თორმეტ დღეზე ადრე, ისე როგორც მაღამ მაგდონალთან, თქვენ ერთად მიიღებთ ჩემს კონვერტებს. ჩემო დაუფასებელო მეგობარო, მებრალები, დანაღვლიანებული ვარ უშენოთ ისე. რომ მეტი აღარ შეიძლება. ასლა მე ჭეშმარიტად ვგრძნობ, თუ რას ნიშნავს სიყვარული.

წინათ ბევრ ვისმეს დავშორებივარ, რომლებთანაც ძალზე ვიყავი შეთვისებული, მაგრამ დღე, ორი დღე, ერთი კვირა და კაეშანი ჰქრება, ახლა კი, რაც უფრო შორსა ვარ შენგან, იმდენად უარესია. მოვითმინოთ კიდევ რამდენიმე ხანს, ჩემო ანგელოზო, და დმერთს ვევედროთ, რომ ამის შემდეგ მეტად აღარასოდეს დავშორდეთ.

ტყვეებმა აქ ჭკუიდან შემშალეს, ზოგიერთს არ უშვებენ, სხვებს თვითონვე არ უნდათ დაბრუნება. მათთვის მე აქ ტყუილად ვიცხოვრე, დიად, სრულიად ტყუილად.

ჩვენი სახლი საუცხოო და ცივია, ბუხრები არ არის და მაყლებისაგან ჩვენებს, სუყველას თავი ასტკივდათ.

გუშინ მე გამიმასპინძლდა აქაური ვეზირი, მირზა ნები. მისი ძმა დაქორწინდა აქაურ შაჰზადის ქალზე და საქორწინო ნადიმი 14 დღეს გრძელდებოდა; უზარმაზარ ეზოში რამდენიმე ოთახია, რომლებშიც არის ხორაგი, ტკბილეული, ვახშამი. მთელი ეზო დაფარულია ტილოს ვრცელი ჩარდახით, კარავის მსგავსად და მდიდრად არის განათებული. შუაში თეატრია, სხვადასხვა წარმოდგენები, ისეთივე, რომლებიც მე და შენ ვინახულეთ თავრიზში. გარშემო სტუმრებია ხუთას კაცამდე. თვითონ ნეფე ჩემთან გამოცხადდა მდიდარი მორთულობით.

მაგრამ, სულიყო, ჩვენი ქორწილი უფრო მხიარული იყო, თუმცა შენ შაჰზადის ქალი არა ხარ, და არც მე დიდგვაროვანი კაცი. გახსოვს, ჩემო დაუფასებელო მეგობარო, როგორ გითხოვე ცოლად, უშუაეცოდ, ჩვენ შორის მესამე არ ყოფილა.

გახსოვს, პირველად როგორ გაეოცე, ჩვენ სწრაფად და გულწრფელად შევეთვისეთ ერთმანეთს და სამარადქამოდ. გახსოვს პირველი საღამო, შენი დედიკო, ბებია და პრასკოვია ნიკოლაევნა როგორ ისხდნენ პარმალზე, მე და შენ კი ფანჯრის სიღრმეში, გულში როგორ გიკრავდი, შენ კი, სულიყო, გაწითლდი, მე გასწავლიდი როგორ უნდა ერთმანეთის კოცნა უფრო მაგრად და მაგრად. შემდეგ როგორ დავბრუნდი ბანაკიდან, ავად გავხდი და შენ ჩემთან იყავი. სასურველო!...

როდის დავბრუნდები შენთან! იცი, როგორ მაშინებს შენი მდგომარეობა! მე სულ მგონია, რომ შენ იგივე დაგემართება, როგორც ჩემი გამგზავრების ორი კვირის წინ მოხდა. მხოლოდ დარეჯანის იმედო მაქვს, მას ღამდამობით ფხიზლად სძი-

ნავს და შენ არ მოგცილდება, აკოცე მას, სულიკო, და ფილიპესა და ზაქარიას უთხარი, რომ შენი წერილის მიხედვით მათ მადლობას ვუხდით. თუ კი შენ მათი კმაყოფილი იქნები, მაშინ მეც შევძლებ ისინი კმაყოფილი გაგხადო.

ამას წინათ მე აქაურ ქალაქს ვათვალიერებდი, მდიდარი მეჩეთები, ბაზარი, ქარვასლა, მაგრამ ყველაფერი ნანგრევებშია, როგორც საერთოდ აქაური სახელმწიფო. მომავალ წელს ანუ ადგილებს ჩვენ, ალბათ, ერთად გავივლით და მაშინ მე ყოველივე უკეთესად მომეჩვენება.

მშვიდობით, ნინიკო, ჩემო ანგელოსო, ახლა სალამოს 9 საათია, შენ ალბათ, დასაძინებლად წვები, მე კი უკვე მეხუთე ღამეა, რაც სრული უძილობა დამჩემდა. ექიმები ამბობენ—ყავისაგან არისო, მე კი ვფიქრობ—სრულიად სხვა მიზეზისაგან.

ეზო, სადაც ქორწილია მოწყობილი, ახლოა ჩემს მოსასვენებელ ოთახთან, მღერიან, ხმაურობენ და მე არამცთუ არ მაბრაზებს, პირიქით მართობს კიდევ, ყოველ შემთხვევაში თავს არა ვგრძნობ სრულიად განმარტოებულად. მშვიდობით, ჩემო დაუფასებლო მეგობარო, კიდევ ერთხელ მიესალმე ადამიანებს, მონტინს და სხვებს. გოცნი ტუჩებში, მკერდში, ხელებზე, ფეხებზე და სულმთლად თავიდან ფეხებამდე. ნალვლიანად ვარ...

ხვალ შობაა, გილოცავ, ჩემო ტურფავ, სულიკო. მე დამნაშავე ვარ, რომ შენ ამ დიდ დღესასწაულს ატარებ ასე მოწყენით. ტფილისში შენ გამხიარულდებოდი. მშვიდობით, ჩემები ყველანი სალამს გიგზავნიან.

თუ კი შემთხვევა გექნება მისწერო მამიკოს და ტფილისში

ბეზიას და დედოკოს, მათ ყველას ჩემგან მოკითხვა შეუთვალე, კატინკასაც და დავითჩიკსაც, მალე მე თვითონ მათ ყველას მივწერ¹⁸⁴.

1828 წლის 28 თუ 29 დეკემბერს გრიბოედოვი მდივნების, მთარგმნელების, ექიმის და კაზაკთა კანვოის თანხლებით თეირანში ჩავიდა.

თავდაპირველად ყველაფერი თითქმის რიგზე იყო. შაჰი თავაზიანად ეპყრობოდა გრიბოედოვს. მართავდა მის პატივსაცემად ლხინს, უგზავნიდა საჩუქრებს და უბოძა ლომისა და მზის პირველი ხარისხის ორდენი. მაგრამ როცა საქმეზე გადავიდნენ, ყველაფერი აირია, და ურთიერთობა სპარსელებთან დღითიდღე გაუარესდა.

გრიბოედოვი თითქოს წინასწარვე გრძნობდა ტრადიკულ დასასრულს. 1829 წლის 15 იანვარს მან მეუღლეს თავისი საყვარელი, ძვირფასი სამელნე* გაუგზავნა ფრანგულ ენაზე შემდეგი წარწერით: „მომწერე ხშირად ჩემო ანგელოზო ნინო, მარად შენი ა. გ. 15 იანვარი, 1829 წელი, თეირანი“.

ვინ იცის, მიხვდა თუ არა, ამ სამელნეს მიღებისას ნინო ალექსანდრეს ასული, რომ ეს იყო უკანასკნელი საჩუქარი ქმრისაგან.

29 იანვარს სადამოთი გრიბოედოვმა მალცევს უკარნახა მირზააბულ-ჰასან-ხანისადმი მიმართული ნოტა, რომელშიაც

* ეს სამელნე ამჟამად საქართველოს სახელმწიფო ლიტერატურულ მუზეუმში ინახება. — ი. ბ.

გამოთქვა თავისი გადაწყვეტილება სპარსეთიდან წასვლის შესახებ. ამ გადაწყვეტილების შესრულება მას არ დასცალდა

30 იანვარს გრიბოედოვი რუსეთის საელჩოს სხვა წევრებთან ერთად ვერაგულად იქნა მოკლული თეირანში.

ეს კატასტროფა მოაწყვეს. სპარსეთის სამეფო კარის რუსეთისადმი არაკეთილსაიმედოდ განწყობილმა ხელმძღვანელმა წრეებმა, ინგლისელების დახმარებით.

ვიდრე თეირანში ის საშინელი ჟლეტა მომზადდებოდა და მოხდებოდა, ნინო კვლავ თავრიზში იყო.

ამავე ხანებში ალექსანდრე ჭავჭავაძემ ფეხმძიმე ქალიშვილის მეთვალყურედ თავისი ბიძაშვილი, რომან ჭავჭავაძე გაგზავნა.

როცა თავრიზში რუსეთის მისიის დაღუპვის ამბავი მოვიდა, გადასწყვიტეს ნინოსათვის დაემალათ გრიბოედოვის სიკვდილი.

კეთილისმდომნი ყოველნაირად ცდილობდნენ რუსეთის მინისტრ-რეზიდენტის ცოლი დაეთანხმებინათ თბილისში წასვლაზე. არწმუნებდნენ, თავრიზში გინეკოლოგი არ არის და მშობიარობისათვის თბილისში გამგზავრება აუცილებელიაო.

ამავე ხანებში თავრიზში ჩავიდა თბილისელი ვაჭარი იაგორ ბეჟოშვილი, რომელმაც ნინო ალექსანდრეს ასულს მისი დედის — სალომე ჭავჭავაძის ბარათი გადასცა.

„როცა მე,—გვიაშბობს იაგორ ბეჟოშვილი,—გრიბოედოვის მეუღლეს კნეინას წერილი ჩავაბარე, მან სიხარულით მიიღო

იგი და მაშინვე დაუწყო კითხვა. ბარათში ეწერა, რომ ნინომ გამოსთხოვოს ნება ალექსანდრე სერგის-ძე გრიბოედოვს და რამდენიმე ხნით ჩამოვიდეს ტფილისში. ამ სიტყვების წაკითხვისას გრიბოედოვის ცოლმა ტირილი დაიწყო, თუმცა მეუღლის დალუპვაზე არაფერი იცოდა“¹⁶⁵.

ბარგს გასაგზავნად ამზადებდნენ, მაგრამ ნინომ განაცხადა, ვიდრე ქმრისაგან ნებართვას არ მივიღებ, ადგილიდან არ დავიძვრებიო.

ჯერ უთხრეს, გრიბოედოვი შაჰთან ერთად ხორასანში წავიდაო. მერე დაარწმუნეს გრიბოედოვისაგან წერილი მოვიდა ოდნავ ავად ყოფილა, შემოგიტვალათ ტფილისში დაბრუნდი დედასთან და მეც მალე იქ ჩამოვალო.

ნინო მიხვდა, რაღაც არასასიკეთოს უმაღავდნენ, წუხდა, შფოთავდა და მალულად ტიროდა.

ამავე ხანებში მამისაგან, ალექსანდრე ჭავჭავაძისაგანაც მოვიდა წერილი, რომელიც იმასვე ატყობინებდა და თან დასძენდა, შენ შესახვედრად ჯულფაში წამოვედი და იქ გელოდებიო.

სხვა რა გზა იყო და ნინო ალექსანდრეს ასული დათანხმდა თბილისში წასვლაზე.

1829 წლის 13 თებერვალს დღის 12 საათისათვის გრიბოედოვის ცოლი ამალის თანხლებით გამოვიდა თავრიზიდან.

თბილისში ნინო ალექსანდრეს ასულმა შემთხვევით გაიგო ქმრის ტრადიკული დალუპვა. მას იმ წამსვე საშინელი კრუნჩხვა მოუვიდა, მეორე დღეს დაებადა დღენაკლული ვაჟი, რომელმაც რამდენიმე საათს იცოცხლა.

ცნობა გრიბოედოვის დაღუპვისა ელვის სისწრაფით გავრცელდა ყველგან.

ჭავჭავაძიანთ სახლში მწუხარების გასაზიარებლად მოსულთ სათვალავი არ უჩნდათ.

პოეტის ქვრივს და სიმამრს—ალექსანდრე ჭავჭავაძეს სხვადასხვა მხარეებიდან უამრავი სამძიმრის ბარათები მოსდიოდათ.

თეირანში კი გრიბოედოვის აჩეხილი გვამი უპატრონოდ ეგდო. საჭირო იყო სპარსელებისაგან ცხედრის გამოთხოვა და წამოსვენება.

დაიწყო მოლაპარაკება.

ნებართვის მიღებისთანავე გრიბოედოვის გვამი წამოიღეს თეირანიდან.

1829 წლის 27 მაისს თბილისში ჩამოვიდა გრიბოედოვის მეგობარი პოეტი ა. ს. პუშკინი, რომელიც რადენიმე დღის შემდეგ პასკევიჩის მოქმედ არმიაში უნდა გამგზავრებულყო.

გრიბოედოვის მოსახსენებელი პანაშვიდები კვლავ გრძელდებოდა. უამრავი სამძიმრის ბარათები მოდიოდა.

იმხანად უკვე თბილისში მყოფი ალექსანდრე ჭავჭავაძე წერილებით მადლობას უხდიდა მათ, რომლებიც ეხმაურებოდნენ მისი სიძის, გამოჩენილი დრამატურგის ვერაგულ სიკვდილს.

შენახულია ერთი ასეთი ბარათი, ალექსანდრე ჭავჭავაძის მიერ სომხეთის კათალიკოზისადმი მიწერილი:

„თქვენო უწმინდესობავ
მოწყალეო მწყემსმთავარო!

თქვენი უწმინდესობის 10 მაისს დაწერილ უპატივცემულეს

წერილში, რითაც მოუწოდებთ ღვთის ღოცვა კურთხევასა და ნუგეშის ცემას ჩემზე და მთელს ჩემს ოჯახზე გვაუწყებთ იმ პატივისცემაზე, რომელიც მიაგეს პირველს სატახტო ეჩმიაძინის მონასტერში ჩემი დაუვიწყარი სიძის, სპარსეთში ყოფილი სრულუფლებიანი მინისტრის, ალექსანდრე სერგის-ძე გრიბოედოვის ნეშტს.

ვერ გამომინახავს რა საკმაო სიტყვები, გამოვთქვა თქვენი უწმინდესობისადმი ჩემი უგულთადესი პატივისცემა, ჩემი უსაყვარლესი სიძის სულის მოხსენებისა და პატივისცემისათვის.

ფრიად ვწუხვარ მხოლოდ იმაზე, რომ დაგტოვე რა სამსახური სომხეთის ოლქში, პირადად არ ძალმიძს დაგიმოწმით თქვენს უწმინდესობას ჩემი უგულთადესი მადლობა, რომელ გრძნობითაც დავშთები მარად.

თქვენი უწმინდესი მოწყალების მორჩილი მონა თავადი
ალექსანდრე ჭავჭავაძე
მაისის 31 დღისა 1829 წ. ქ. ტფილისი¹⁶⁶.

ბუნებრივად იბადება კითხვა, შეხვდა თუ არა თბილისში 1829 წლის მაისის 27-ს ჩამოსული პუშკინი თავისი მეგობრის ქვრივს — ნინო ალექსანდრეს ასულს და სიძამრს პოეტ ალექსანდრე ჭავჭავაძეს.

რა თქმა უნდა, რომ შეხვდა.

მიზეზი, რაც აიძულებდა პუშკინს მისულიყო გრიბოედოვის ქვრივთან და ალექსანდრე ჭავჭავაძესთან, ეს იყო ერთგვარი ზნეობრივი ვალდებულება პირადად ენახა ტრადიციულად მოკლული მეგობრის ჭირისუფალნი (პუშკინი ხომ გრი-

ბოდროვის გლოვის პირველ დღეებში ჩამოვიდა თბილისში) და სამძიმარი გადაეცა მათთვის.

ვთქვათ, პუშკინი არ მივიდა ალექსანდრე ჭავჭავაძესთან, როგორ შეიძლება დაიჯეროს კაცმა, რომ ალექსანდრე ჭავჭავაძემ არ ინახულა თავისი ახლო მცნობეების — ნ. რაევსკის, პ. კავერინის, პ. ჩაადაევის უახლოესი მეგობარი — „რუსული პოეზიის მზე“ — ა. ს. პუშკინი.

ჭავჭავაძეს პუშკინის საქართველოში ჩამოსვლის პერიოდში უკვე ნათარგმნი ჰქონდა მისი რამდენიმე ლექსი, რომლებიც მაშინ რომანსებად იმღერებოდნენ.

თანამედროვე ამის გამო შენიშნავს; „ქართველი ასულნი მღერიან პუშკინის რომანსებს, რომლებიც ალექსანდრე ჭავჭავაძემ ქართულად სთარგმნა“¹⁶⁷.

პუშკინი თავად ამბობს „არზრუმში გამგზავრება“-ში: — „ტფილისში ორ კვირამდე დავყავი და იქაური საზოგადოება გავიცანი“-ო¹⁶⁸.

„ტფილისის საზოგადოების“ თვალისჩინს წარმოადგენდა სახელოვანი ქართველი პოეტი ალექსანდრე ჭავჭავაძის ოჯახი და პუშკინი ამ ოჯახს ვერავითარ შემთხვევაში ვერ ასცდებოდა.

არსებობს ერთი დოკუმენტი, რომელიც მოგვითხრობს პუშკინისა და ჭავჭავაძის ნაცნობობაზე.

ამ დოკუმენტს თავდაპირველად პოეტ-აკადემიკოსმა გიორგი ლეონიძემ მიაქცია ყურადღება.

„პუშკინს ტფილისში, — წერს გ. ლეონიძე, — მართლაც რომ უნდა გაეცნო ჭავჭავაძე, ამას ერთი პატარა დეტალიც გვაფიქრებინებს, როცა ფრანგმა მოგზაურმა ვიქტორ ფონტა-

ნიემ ჩვენი პოეტის გვარი არასწორი ტრასკრიპციით დასწერა: Wistsevae „ჭიჭევადე“. პუშკინმა მას შეუსწორა Чавчавадзе (იხ. „არზრუმში გამგზავრების“ წინასიტყვაობის პროექტი).

თვით ეს პატარა ფაქტი პუშკინის მიერ კორექტივის შეტანისა ჭავჭავაძის გვარის სწორ დაწერილობაში, საბუთს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ პუშკინი მართლაც იცნობდა ჭავჭავაძეს, იცოდა, თუ როგორ უნდა წარმოთქმულიყო მისი გვარი და დაწერილიყო. წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი არ გამოედავებოდა ფონტანიეს ამ წვრილმანში¹⁶⁹.

1953 წელს გამოქვეყნდა ერთი მეტად საინტერესო ცნობა, რომელიც კიდევ ერთხელ მიუთითებს პუშკინისა და ალ. ჭავჭავაძის პირად ნაცნობობაზე.

ვიღრე ამ ცნობას მოვიყვანდეთ, საჭიროა აღვნიშნოთ შემდეგი:

დარია ახვერდოვა გადმოგვცემს, რომ გრიბოედოვის მოკვლის შემდეგ მათ „სახლსაც მძიმე ნალველი აწვა“¹⁷⁰.

ა. ჭავჭავაძის სახლობა ნინო ალექსანდრეს ასულის თავრიზიდან ჩამოსვლისთანავე ახვერდოვების „ფლიგელიდან“ გადავიდა ქალაქის ცენტრალურ ნაწილში.

დარია ახვერდოვა წერს: „თავრიზიდან ჩამოსული ნინო ჭავჭავაძე თავისიანებითურთ ჩვენს ფლიგელში კი არ დასახლდა, არამედ ქალაქში“¹⁷¹.

მიუხედავად იმისა, რომ პრასკოვია ახვერდოვას საზეიმო გული არ ჰქონდა, მან მაინც მოუწყო თურმე სადილი პუშკინს. არ შევცდები თუ ვიტყვი, რომ ეს სადილი გრიბოედოვის მოსახსენებელი პურობა იყო.

დაჩია ახვერდოვა გადმოგვცემს: „1829 წელს ჩვენ სადილად გვეწვია ალექსანდრე სერგის ძე პუშკინი. მე იგი ძალიან კარგად მახსოვს, ეს იყო გრიბოედოვის სიკვდილის შემდეგ“¹⁷².

მკითხველისათვის ამის შემდეგ საეჭვო აღარ უნდა იყოს, რომ პუშკინი შეხვდა ალექსანდრე ჭავჭავაძესა და მის სახლობას.

ზედმეტად მიმაჩნია ვილაპარაკო იმაზე, რომ პრასკოვია ახვერდოვასთან სადილზე, რომელიც პუშკინის საპატივცემოდ იქნა მოწყობილი, იქნებოდნენ ჭავჭავაძეებიც.

10 ივნისს თბილისიდან არზრუმისაკენ გამგზავრებულ პუშკინს, ორი დღის შემდეგ გერგერის ციხესთან შემოეყარა საქართველოში მომავალი ურემი, რომელზედაც გრიბოედოვის ცხედარი ესვენა.

თვითონ პუშკინი ასე აღწერს ამ ამბავს:

„...მდინარის მაღალ ნაპირზე, ჩემს პირდაპირ, გერგერის ციხე დავინახე. სამი აქაფებული ნაკადი ხმაურით ეშვებოდა მაღალი ნაპირიდან. გადავედი მდინარეზე, ურემში შებმული უღელი ხარი ციცაბო აღმართზე აღიოდა. ურემს რამდენივე ქართველი მისდევდა. საიდან?—გკითხე მათ.—თეირანიდან.—რა მოგაქვთ? — გრიბოედი. ეს იყო მოკლული გრიბოედოვის გვამი, რომელსაც ტფილისში მიასვენებდნენ.

არ მეგონა, თუ ოდესმე კიდევ შევხვდებოდი ჩვენს გრიბოედოვს! დავშორდით შარშან, პეტერბურგში, სპარსეთს მისი გამგზავრების წინ. მწუხარე იყო და უცნაური წინაგრძნობით შეპყრობილი, მითხრა: თქვენ არ იცნობთ ამ ხალხს. ნახავთ, რომ საქმე დანებამდე მივა...“

გრიბოედოვის წინასწარმეტყველური სიტყვები ასრულდა. იგი დაიღუპა სპარსელთა ხანჯლებით განგმირული, უმეცრება-სა და ვერაგობის მსხვერპლად შეწირული. მისი დასახიჩრებუ-ლი გვამი, სამ დღეს თეირანის ბრბოს სათამაშო საგნად ქცეუ-ლი, იცნეს მხოლოდ ოდესღაც დამბაჩის ტყვიით გახვრეტილი ხელით.

გრიბოედოვი გავიცანი 1817 წელს... მან იგრძნო თავის ახალგაზრდობასთან ერთხელ და სამუდამოდ ანგარიშის გასწო-რებისა და თავისი ცხოვრების მკვეთრად შეტრიალების აუცი-ლებლობა. იგი გამოეთხოვა პეტერბურგს და ლალი და დაუ-ღეგარი გამოემართა საქართველოში, სადაც რვა წელიწადს განმარტოებულ, დაუცხრომელ მეცადინეობაში დაყო.

გრიბოედოვის მოსკოვში დაბრუნება 1824 წელს, იყო გად-ატრიალება მის ბედში და განუწყვეტელი წარმატების დასაწყი-სი. მისმა ხელნაწერმა კომედიამ—„ვაი ჭკუისაგან“,—აუწერლად იმოქმედა, და იგი ერთბაშად გვერდში ამოუყენა ჩვენს პირ-ველ პოეტებს.

რამდენიმე ხნის შემდეგ იმ მხარის უნაკლოდ ცოდნაჲ, სადაც ომი იწყებოდა, ახალი ასპარეზი გადაუშალა გრიბო-ედოვს. საქართველოში ჩამოსვლისას შეირთო ის, ვინც უყვა-რდა.

არ ვიცი მისი მძაფრი ცხოვრების უკანასკნელ წლებზე უფრო შესაშური რამ. თვით სიკვდილი, რომელიც გაბედულ უთანასწორო ბრძოლაში ეწვია, არ წარმოადგენდა გრიბოედო-ვისათვის რაიმე შესაზარს, რაიმე სამძიმოს, იგი წუთიერი და მშვენიერი იყო¹⁷³.

17 ივნისს გრიბოედოვის ცხედარი თბილისს მოუახლოვეს და ჟამიანობის გამო რამდენიმე საათით კარანტინში დაასვენეს. იმავე დღეს საღამოთი მოხდა გრიბოედოვის გვამის თბილისში გადმოსვენება. მემკვიდრე მოგვითხრობს:

„სამგლოვიარო სვლაში რაღაც სიდიადე გამოკრთოდა და გულს უსერავდა ყველას. საღამოს ბინდი, მაშხალებით გაჩირალდნებული გარემო, გალავნის თავზე თეთრი ჩადრებით შემოსილი მოტირალი ქართველი ქალები, ცხედრის ეტლის უკან მომავალი ხალხი, დაღუპული გრიბოედოვის საშინელი ბედი გულს უკლავდა ყველას, ვინაც კი იცნობდა და ვისაც კი უყვარდა.

განსვენებულის ქვრივი, რომელსაც მშვენიერ ახალგაზრდობისას წილად ხვდა განეცადა დიდი უბედურება, ტფილისის კარიბჭესთან დამწუხრებული იდგა თავის ოჯახთან ერთად. მაშხალის პირველმა შუქმა ამცნო მას ძვირფასი ცხედრის მოახლოება — ის გულწასული დაეცა და დიდხანს ვერ მოიყვანეს გონზე“¹⁷⁴.

გვიან ღამით ცხედარი დაასვენეს სიონის კათედრალურ სობოროში, მეორე დღეს თბილისის სამხედრო გუბერნატორ გენერალ ადიუტანტ სტრეკალოვის და მთელი თბილისის სამხედრო და სამოქალაქო უწყების წარმომადგენელთა თანდასწრებით მიტროპოლიტ იოანეს მიერ გადახდილ იქნა წირვა. მან ეკლესიაშივე თითქმის ჭეშთინით წარმოთქვა გულისამაჩუყებელი სიტყვა, რომელმაც აატირა დამსწრენი.

შემდეგ გრიბოედოვის ცხედარი აიტანეს მთაწმინდაზე და მიაბარეს მიწას.

ამგვარად ასრულდა გრიბოედოვის მიერ თეირანში წასვლის წინ მეუღლესათვის ნათქვამი სიტყვები: „თუ სპარსეთში მო-

ვკვდე, ნუ დასტოვებ იქ ჩემს ძელებს, ტფილისში მამადავითის მონასტერში დამკრძალეო“¹⁷⁵.

გრიბოედოვის თბილისში დასაფლავების თარიღს სხვადასხვანაირად უჩვენებენ. ასე, მაგალითად, 1874 წლის ჟურნალ „რუსკი არხივში“ ვკითხულობთ: «Согласно желанию покойного бранные его останки были погребены в Тифлиссе (2-го мая 1829) в склепе при Монастыре св. Давида».¹⁷⁶

ჰუმბარიტების დასადგენად მივმართე საქართველოს მოქალაქეობრივი მდგომარეობის აღრიცხვის სამმართველოს ცენტრალურ არქივს.

საკმაო ხნის ძიების შემდეგ ვნახე 1829 წლის „სიონის ეკლესიის ჩანაწერების“ წიგნი, რომელიც საბოლოოდ ადგენს გრიბოედოლოგთა შორის საცილობლად გადაქცეულ საკითხს.

აი, თვით ჩანაწერი:

«Часть третья о умерших в 1829-м году Тифлисского кафедрального успенского собора.

Мужского пола?

2*

Число смерти?

Генварь 30.

Кто имспно помер и кем погребен?

Министр его императорского величества Александр Сергеевич Грибоедов. Погребение отпевал его высокопреосвященство Иоанн экзарх Грузии с свитою.

Число погребения?

Июль 18.

Кто какою болезнью помер?

Убит персианами в Тегеране».

* თანრიგის ნომერი—ი. ბ.

ამ ჩანაწერის მიხედვით ირკვევა, რომ თეირანში 1829 წლის 30 იანვარს ვერაგულად მოკლული ალექსანდრე სერგის ძე გრიბოედოვი თბილისში, მთაწმინდის ეკლესიის გალავანში, დაუკრძალა 1829 წლის 18 ივლისს.

• • •

1825 წლის 14 დეკემბერს დილით, პეტერბურგში დაიწყო დეკაბრისტთა გამოსვლა და იმავე საღამოს დამარცხებით დასრულდა.

ვ. ი. ლენინმა თავის სტატიაში „გერცენის ხსოვნას“, ასე განსაზღვრა დეკაბრისტთა როლი ისტორიაში:

„აღვნიშნავთ რა გერცენის ხსოვნას, ჩვენ ნათლად ვხედავთ სამ თაობას, სამ კლასს, რომლებიც რუსეთის რევოლუციაში მოქმედებდნენ. თავდაპირველად—თავად-აზნაურები და მემამულეები, დეკაბრისტები და გერცენი. ვიწროა ამ რევოლუციონერთა წრე. საშინლად შორს არიან ისინი ხალხისაგან. მაგრამ მათ საქმეს ამაოდ არ ჩაუვლია. დეკაბრისტებმა გამოაღვიძეს გერცენი. გერცენმა გააჩაღა რევოლუციური აგიტაცია“¹⁷⁷.

მონაწილეები და ეჭვმიტანილები მოაგროვეს პეტერბურგში და უსასტიკეს პირობებში აწარმოებდნენ მათ დაკითხვას.

გამოძიების დასრულებისთანავე პასუხისგებაში მიცემული პირნი, ხუთი კაცის გამოკლებით, რომლებიც ჩამოახრჩვეს, დანაშაულისა და მსჯავრის მიხედვით სხვადასხვა წყებად დაჰყვეს.

ფელდეგერებისა და ჟანდარმთა თანხლებით დეკაბრისტთა გადასახლება და გაგზავნა ქ. პეტერბურგიდან დაიწყო 1826 წლის 21 ივნისს.

თავდაპირველად საქართველოში გამოგზავნილ იქნენ ბორის ბოდისკო და ნიკოლოზ ორეიცი.

1826 წლის დეკემბრის უკანასკნელ რიცხვებში ორენბურგის გარნიზონებიდან საქართველოში ჩამოვიდნენ: პეტრე ბესტუჟევი, ალექსი ვედენიანინი, თედორე ვიშნევსკი და ნილ კოჟევნიკოვი.

შემდეგი წლის იანვარში ციმბირის გარნიზონებიდან მოვიდნენ: ნიკოლოზ აკულოვი, პეტრე კონოვიცინი, მატევი ლაპა, მიხეილ პუშჩინი, ალექსანდრე ფოკი და ნიკოლოზ ცებრიკოვი. 1827 წლის აპრილში ჩამოვიდა ეპაფროდიტ მუსინ-პუშკინი, მერე ივანე ცველოვსკი, ე. ლაჩინოვი. 1828—1829 წლებში ალექსანდრე ბესტუჟევი-მარლინსკი, ვ. ტოლსტოი, ვალერიან გალიცინი, ზ. ჩერნიშევი. უფრო გვიან ა. კორნილოვიჩი, ს. კრივცოვი, ვ. დივოვი, ა. ვეგელინი, ი. ზაგორეცკი, კ. ეგელსტრომი, ვ. ლიხარევი, ნ. ლორელი, მ. ნაზიმოვი, მ. ნარიშკინი, ა. ოდოევსკი, ა. როზენი, ა. ჩერკასოვი, ა. ბელიაევი, პ. ბელიაევი და სხვანი.

საქართველოში გადმოსახლეს აგრეთვე 27 კაცი, ეგრეთ წოდებული „ჩარეულნი“, რომელთაც ბრალი ედებოდათ დეკაბრისტებისადმი თანაგრძნობაში, ანდა რომელიმე ფარულ საზოგადოებას ეკუთვნოდნენ.

გადმოსახლებულ იქნა ჩერნიგოვის პოლკი, რომელმაც დეკაბრისტების თაოსნობით აჯანყება მოაწყო უკრაინაში, და

გვარდიელთა ნაკრები პოლკი, რომელმაც მონაწილეობა მიიღო 1825 წლის 14 დეკემბრის გამოსვლაში.

დეკაბრისტები ჩამოქვეითებული იყვნენ რიგოსნებად და დანაწილებულნი კავკასიაში მდგარ სამხედრო პოლკებში.

ისინი ცხოვრობდნენ საერთო სადგომებში, ატარებდნენ საგანგებოდ მათთვის დაწესებულ ტანსაცმელს. იძულებული იყვნენ აეტანათ უთვალავი გულშემაწუხებელი ფორმალობა, უფროსთა შარი და დაუმსახურებელი შევიწროვება.

კავკასიაში გამოგზავნილ დეკაბრისტთა შორის იყვნენ პოეტები, მწერლები, სწავლულები, რომლებიც ტონს აძლევდნენ იმდროინდელ რუსეთის კულტურას.

„რუსეთის პირველ რევოლუციონერთა“ ერთი ნაწილის ყოფნამ საქართველოში მეტად კეთილშობილური ცივილიზატორული როლი შეასრულა.

ნიკოლოზ პირველი ყოველ ღონეს ხმარობდა, რათა კავკასიაში დეკაბრისტებს არ ჰქონოდათ ურთიერთშორის კავშირის გაბმისა და „თავიანთი აზრების გავრცელების“ საშუალება.

ამის საწინააღმდეგოდ დეკაბრისტებს ერთმანეთთან შეუწყვეტელი კავშირი ჰქონდათ დამყარებული და სარგებლობდნენ ადგილობრივი მოსახლეობის საერთო პატივისცემით, ყურადღებათა და სიყვარულით.

საქართველოში გადმოსახლებული დეკაბრისტებიდან გრიბოდოვი ზოგიერთს პირადად იცნობდა. ის ყოველნაირად ცდილობდა შეემსუბუქებინა მათი მძიმე ხვედრი.

დეკაბრისტი პეტრე ბესტუჟევი ამის გამო წერს:

„საბედისწერო შემთხვევამდე (იგულისხმება დეკაბრისტთა გამოსვლა—ი. ბ.) მე მასში ვიცნობდი მხოლოდ თანამედროვე ყოფითი სურათების მშვენიერ შემოქმედს, პატივს ვცემდი პატრიოტიზმისა და პოეტური ნიჭისათვის.

გაიგო თუ არა ჩემი ჩამოსვლა, ის ძმური თანაგრძნობის სურვილით ცდილობდა ჩემთან დაახლოებას. სინანულისა და წუხილის ცრემლები უბრწყინავდა თვალებში კეთილშობილს. გული არაჩვეულებრივად უძგერდა როგორც კი მოაგონდებოდა მარცხი და ტანჯვა სულიერად მისთვის ახლობელი ადამიანებისა. როგორც პატრიოტი და მამა სწუხდა ჩვენს მდგომარეობაზე.

ანგარიშს არ უწევდა რა საფრთხეს დევნილებთან ნაცნობობისას, ის ცდილობდა აშკარად და ფარულად ყოფილიყო სასარგებლო.

კეთილშობილება და მაღალსულოვნება მისი ხასიათისა, განსაკუთრებით გამოჩნდა მაშინ, როცა მეფესთან შეხვედრისას, მან გაბედა იმ ადამიანების სასარგებლოდ საუბარი, რომელთა მხოლოდ სახელის გაგონებაზე ფითრდებოდა შეურაცხყოფილი ხელისუფალი“¹⁷⁸.

გრიბოედოვის მეცადინეობით არა ერთ გადმოსახლებულ დეკაბრისტს შეუმსუბუქდა ცხოვრება საქართველოში. „ვაიკკუისაგან“-ის ავტორის მეცადინეობითვე გამომწესებული დეკაბრისტები უახლოვდებოდნენ თბილისის ადგილობრივ მცხოვრებთა ოჯახებს.

იმის ნათელსაყოფად, რომ საქართველოში გადმოსახლებული დეკაბრისტები უქმად არ ისხდნენ, მე ერთ ფაქტს დავასახელებ.

გრიბოედოვისა და თბილისში მყოფ დეკაბრისტების უშუა-

ლო თაოსნობით მოეწყო ღია, აშკარა პოლიტიკური ხასიათის მატარებელი ბოიკოტი, რომელშიაც მონაწილეობა მიიღო ქალაქის მოწინავე ადგილობრივმა საზოგადოებრიობამაც.

საქმე ასე იყო:

კარლ ზანდის მიერ მოკლულ კოცებუს შვილი, რომელიც ჩვენ ზემოთ უკვე ვახსენეთ, 1828 წლის 10 აგვისტოს თბილისში თავის დაბადების დღეს იხდიდა და უამრავი სტუმრები ჰყავდა დაპატიჟებული.

ცარიზმის საიდუმლო აგენტის შვილს და თვითონაც საეჭვო პიროვნებას,—ბოიკოტი გამოუცხადეს და საზეიმო სადილზე არავინ არ მოვიდა.

1828 წლის 16 აგვისტოს კ. ადელუნგი თბილისიდან სწერდა თავის მამას: „10 აგვისტოს იყო კოცებუს დაბადების დღე. ჩვენ ველოდით სადილზე ძალიან ბევრ სტუმრებს, მაგრამ რენენკამფის გარდა არავინ არ მოვიდა. რენენკამფმაც მოსვლისას გადმომცა, რომ გრიბოედოვი გეძახის“¹⁷⁹.

ძნელი არ არის ამ ბოიკოტში ამოვიცნოთ გადმოსახლებულ დეკაბრისტთა და ქართველ საზოგადოების გაერთიანებული პროტესტი იმ რეპრესიების საპასუხოდ, რომელიც ცარიზმმა მიაყენა ალექსანდრე სერგის ძე პუშკინს ლექსის „ხანჯალი“-ს დაწერისათვის. ამ ლექსში პოეტმა ქება-დიდება მიუძღვნა რეაქციონერ კოცებუს მკვლელს კარლ ზანდს.

საქართველოში გადმოსახლებული დეკაბრისტები ინიციალებითა და სხვადასხვა ფსევდონიმებით გაზეთ „ტიფლისკი ვედომოსტში“ ათავსებდნენ ლექსებს, მოთხრობებს, ნარკვევებს, კრიტიკულ წერილებს.

1828 წელს ახალციხეში დეკაბრისტებმა: პეტრე ბესტუჟევ-მა, ლანკევიჩმა, ზუბოვმა და სხვებმა გამოსცეს რუსული ხელნაწერი გაზეთი „ახალციხიე მერკურია“.

„ახალციხიე მერკურია“-ს გამოსვლამ დიდი მითქმა-მოთქმა გამოიწვია. მეორე ნომრის შემდეგ გაზეთის მონაწილე დეკაბრისტები იძულებულნი გახდნენ დაეხურათ თავიანთი ორგანო.

დეკაბრისტთა ხელნაწერი გაზეთის გამოსვლამ კიდევ უფრო გაამახვილა ჟანდარმერიის ყურადღება, მაგრამ დევნილები და მათთან ერთად გრიბოედოვიც სულიერად არ დაეცნენ.

გრიბოედოვის სოციალ-პოლიტიკურ შეხედულებათა გასაცნობად განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს 1946 წელს „ლიტერატურნოე ნასლედსტვოში“ გამოქვეყნებული ერთი დაქარაგმებული ჩანაწერი.

რუსეთის დიპლომატიური მისიის მდივანს კარლ ადენლუნგს 1828 წლის 5 სექტემბერს ჩანიშნული აქვს: „ოთხშაბათს, სამუშაოს შემდეგ, სადილად წაველ გრიბოედოვთან; მოჰქონდათ შამპანური, შევსვით პეტერბურგელებისა და რეველელთა სადღეგრძელო“¹⁸⁰.

ეს დაქარაგმებული ჩანაწერი უკანასკნელ დრომდე ამოუხსნელი იყო.

მეცნიერი მუშაკი ლეილა ბერძენიშვილი, რომელმაც ამოხსნა ეს დაქარაგმებული ჩანაწერი, შემდეგს წერს ამ საკითხზე:

„ცხადია, პეტერბურგელებში 1825 წლის დეკემბრის აჯანყების მონაწილენი იგულისხმებიან, რომელთაგან მრავალი გრიბოედოვის პირადი ნაცნობი და მეგობარი იყო.

რამდენადაც სჯამაოდ ადვილად ამოიქარაგმა გრიბოედოვთან მოწყობილ სადილზე შესმული დაშიფრული სადღეგრძე-

ლოს პირველი ნაწილი „პეტერბურგელთა“ შესახებ, იმდენად ძნელი ამოსახსნელი გახდა თუ ვის გულისხმობდნენ „რეველულებად“, მაგრამ საკითხი მაინც არ დარჩა ღიად.

ამ საკითხს ნათელი მოჰყვინა პროფ. მ. ნ. ვერნეტის შრომამ „მეფის ციხის ისტორია“. აქედან ვგებულობთ, რომ „რეველულებად“ იწოდებოდა პეტრე პავლეს (პეტერბურგის) ციხის 22 პოლიტიკური პატიმარი, რომლებიც სამხედრო გემ „რეველზე“ მოწყობილი აჯანყების გამო, იქ 1717 წლის 19 სექტემბერს მიიყვანეს. წიგნში მოთავსებულია მათი სიაც¹⁸¹.

ამ ამოხსნის შემდეგ სავსებით ნათელია, თუ რისთვის მოუხსენებიათ გრიბოედოვთან მოწყობილ ნადიმზე „პეტერბურგელებთან“ (დეკაბრისტებთან) ერთად „რეველელებიც“.

უკანასკნელ ხანებში გამოირკვა მეტად საყურადღებო ამბავიც, რომელიც ახალ შუქს ფენს „ვაი ჰკუისაგან“-ის ავტორის პოლიტიკურ მრწამსს.

გრიბოედოვთან ერთად თბილისიდან ერევანში გამგზავრებული კარლ ადელუნგი 1828 წლის 22 სექტემბერს სწერდა მამას: „18 სექტემბერს სადილის შემდეგ მე დიდ ხანს ვესაუბრებოდი გრიბოედოვს. მან ძალიან ბევრი რამ მიაშრო საჭართველოში არსებული მდგომარეობის შესახებ. მე გაკვირვებით ვუსმენდი მას. სამწუხაროდ არ შემიძლია გაგიზიარო შენ ეს ამბები, რადგანაც რაც შეიძლება ფრთხილად უნდა ვიყო“¹⁸².

ამიტომ იყო, რომ ნიკოლოზ პირველმა 1826 წლიდან, დეკაბრისტების საქმეზე პატიმრობიდან განთავისუფლებულ გრიბოედოვზე სასტიკი საიდუმლო მეთვალყურეობა დააწესა. ჯაშუშ ა. ს. მენშიკოვს, რომელიც ფეხდაფეხ მიჰყვებოდა გრიბოედოვს, ჩაუნიშნია:

«Кто такой Грибоедов, какого он поведения и что об нем говорят: Беречься Грибоедова и собрать о нем сведения».¹⁸³

მსტოვრები გრიბოედოვზე საიდუმლო დასმენებს აგზავნიდნენ, «ვაი ჭკუისაგანის» ავტორი კი, გადმოსახლებულ დეკაბრისტებთან ერთად იბრძოდა ბატონყმობისა და ცარიზმის წინააღმდეგაც.

როგორც გრიბოედოვი, ისე საქართველოში გადმოსახლებული დეკაბრისტები, იღწვოდნენ კავკასიის კეთილდღეობისათვისაც.

სამართლიანად შენიშნავს პროფ. ვ. ბაზანოვი: «Кроме России официальной, России Николая I и Паскевичей, была еще Россия Пушкина и декабристов. И эта вторая Россия желала Кавказу всяческих благ и была готова вместе бороться с самодержавием».¹⁸⁴

ქართველებიდან გრიბოედოვმა უწინარეს ყოვლისა თავისი სიამამრი პოეტი ალექსანდრე ჭავჭავაძე ამოიყენა გვერდით.

საქართველოს მთავარმართებელი ბარონი როზენი სამხედრო მინისტრს ჩერნიშოვს საიდუმლოდ მოახსენებდა: «Чавчавадзе — образован в пажеском корпусе, потом служба у нас, принял всю европейскую образованность и дочь его была замужем за Грибоедовым и будучи тестем покойного Грибоедова, имел в нем средство усовершенствоваться в правах вольнодумства».¹⁸⁵

ყველაფერ ამისთვის გრიბოედოვი ცარიზმს კარგა ხნის წინათ განწირული ჰყავდა და აშკარა სასაქლაოზე — სპარსეთში გაგზავნა იგი.

სწორედ ამას გულისხმობდა მწერალი ლეონიდ ლეონოვი, რომელიც 1845 წელს გაზეთ „პრავდა“-ში წერდა: „ხუთი კი არა ექვსი ცარისტული მარყუევი გამოინასკვა 1826 წლის 13 ივ-

ლისის განთიადზე და მეექვსეთი წააღრჩევს გრიბოდოვის მუ-
ზა.¹⁸⁶

თეირანის 1829 წლის 30 იანვრის კატასტროფა ცარიზმის
ზეიმი იყო.

დეკაბრისტები ორმაგად დააობლა ამ კატასტროფამ. გრი-
ბოდოვის სახით დაკარგეს ტიტანი თანამოაზრე და მათზე და-
უცხრომელი მზრუნველი.

პეტრე ბესტუჟევი 1829 წლის 17 აპრილს ქ. ახალციხიდან
სწერდა ირკუტსკში თავის ძმას—ალექსანდრე ბესტუჟევს (მა-
რლინსკის): „არასასიამოვნოა გადმოგცე სამწუხარო ამბავი,
მაგრამ არ შემიძლია ვდუმდე: ჩვენი საერთო მეგობარი და მწყა-
ლობელი სრულუფლებიანი მინისტრი სპარსეთში, ა. ს. გრიბო-
დოვი მუხანათურად მოკლულია თეირანში თავის მისიასთან
ერთად“¹⁸⁷.

გრიბოდოვის დაღუპვის ცნობა ირკუტსკში ალექსანდრე
ბესტუჟევთან საკმაოდ მოგვიანებით მივიდა. 1829 წლის 25 აპ-
რილს დედისადმი გაგზავნილ ბარათში ის წერდა, რომ მდინა-
რე ლენის გახსნასთან ერთად მიიღო ფოსტა, საიდანაც გაიგო
„თავზარდამცემი ცნობა სპარსეთის კარზე ელჩის მოკვლისა“¹⁸⁸.

შორეულ გადასახლებაში მყოფმა დეკაბრისტმა პოეტმა
ალექსანდრე ოდოევსკიმ მგრძნობიერი ლექსით გამოიტირა
თავისი ნათესავი, უახლოესი მეგობარი და თანამოკალმე.

1829 წლის აგვისტოს პირველ რიცხვებში ალექსანდრე
ბესტუჟევ-მარლინსკი საქართველოში იქნა გადმოყვანილი,
მან მაშინვე ინახულა ა. ს. გრიბოდოვის საფლავი.

თვითონ ა. ბესტუჟევ-მარლინსკი ამის გამო წერს: „1829

წელს მე ვიყავი ჩვენი დაუვიწყარი გრიბოედოვის საფლავზე და ბავშვივით ვტიროდი, მე ვიყავი მარტო“¹⁸⁹.

გრიბოედოვის სიკვდილს გამოეხმაურენ სხვა ღეკაბრისტე-ბიც.

* * *

1829 წლის აგვისტოში არზრუმიდან თბილისში დაბრუნებული პუშკინმა მოინახულა გრიბოედოვის საფლავი. ნ. პოტოვსკი გადმოგვცემს: „...კვლავ შევხვდი პუშკინს და სანკოვსკის. ერთად რამდენჯერმე ვისეირნეთ ქალაქში, ვიყავით ახლად დამარხულ გრიბოედოვის საფლავზე, რომლის წინაშეც ალექსანდრე სერგის-ძემ მუხლი მოიდრია და დიდხანს იყო თავდახრილი. როდესაც წამოდგა, თვალზე ცრემლები ემჩნეოდა“¹⁹⁰.

გრიბოედოვის და ოცნებობდა, რომ ჰქონოდა სახლში საყვარელი ძმის საფლავის მიწა. ამასთან დაკავშირებით ი. ფალავანდიშვილი გადმოგვცემს: „გრიბოედოვის დის სურვილი იყო ჰქონოდა მიწა ძმის საფლავიდან. მე პატარა პარკით ჩავუტანე იგი მას მოსკოვში“¹⁹¹.

საქართველოში გამომწესებული ღეკაბრისტეები სისტემატურად დადიოდნენ „ვაი კეუისაგან“-ის ავტორის საფლავის სანახავად.

დეკაბრისტთა შეკრებებმა თბილისში თანდათანობით მტკიცედ ჩამოყალიბებული წრის სახე მიიღო.

ალექსანდრე გამგებლიძე (გამგებლოვი) წერს, რომ დეკაბრისტთა წრის „საღამოები ემსგავსებოდნენ ისკრიცკის „სამშაბათებს“ პეტერბურგში“¹⁸².

თბილისში დეკაბრისტებს რამდენიმე თავშესაკრები ადგილი ჰქონდათ. ალექსანდრე გამგებლიძე გადმოგვცემს:

„1830 წლის ზამთარში ისე მოხდა, რომ რამდენიმე დეკაბრისტი, რომლებიც ტფილისის გარნიზონს არ ეკუთვნოდნენ, ტფილისში ცხოვრობდნენ სხვადასხვა კანონიერი თუ უკანონო საბაბით.

იმ დროს ა. ა. ბესტუჟევი ახლად განკურნებული იყო საშიში და ხანგრძლივი ავადმყოფობისაგან. ბესტუჟევთან ცხოვრობდნენ პუშკინი, ორჟიეცკი ეპიფროდიტი, სტეფანე მუსინ-პუშკინი (მეზღვაური), გრაფი მუსინ-პუშკინი, ნილ პავლ. კოჟენიკოვი (იზმაილოვის ოფიცერი), თავად საკენის ყოფილი აღიუტანტი ვიშნევსკი, და კიდევ ვიღაცები (ეს ორი უკანასკნელი მე მივიღე ჩემს ბინაში).

ჩვენ თავს ვიყრიდით საღამოობით ხან ერთთან, ხან მეორესთან, უფრო ხშირად ჩემთან, ზოგჯერ ორჯერ და მეტჯერაც კვირაში. ვისტი და ჭადრაკი, სხვადასხვა სახის საუბარი, ანეგდოტებისა და სახუმრო ამბების თხრობა არ ნელდებოდა მთელი საღამოს მანძილზე“¹⁸³.

ყველაზე ხშირად დეკაბრისტები იკრიბებოდნენ პატიებუ-

ლი დეკაბრისტის გენერალ ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძე რაევსკინთან. მიხეილ ბესტუჟევი წერს: „ტფილისში მცხოვრებმა გენერალმა რაევსკიმ გაავსო თავისი შტაბი უმთავრესად დეკაბრისტებისა და გადმოსახლებული ოფიცრებისაგან; ყველა მათ და იმათაც, რომლებიც მის შტაბში არ იმყოფებოდნენ, ის ალერსიანად ლებულობდა თავის ბინაზე“¹⁸⁴.

კიდევ ერთი ადგილი, სადაც თავს იყრიდნენ დეკაბრისტები თბილისში, იყო ბინა—პუშკინისა და გრიბოედოვის უახლოესი მეგობრის — დეკაბრისტ ვლადიმერ ვოლხოვსკისა.

ვოლხოვსკისთან შეკრებებს ლიტერატურული სადილების ხასიათი ჰქონდა. რიჩარდ უილბრეჰემი გადმოგვცემს:

„გენერალ ვოლხოვსკის სახლი და სადილი წარმოადგენს უმაღლესი კლასების ცხოვრების სტილის ბრწყინვალე ნიმუშს. აქაური კომფორტი არის სრულიად უპრეტენზიო და სუფრა გაშლილია ოჯახის წევრთა რიცხვზე მეტისათვის, რადგან სტუმართ მიპატიჟება წინასწარ ხდება ხოლმე.

კერძის დარიგების ფრანგული წესი მაგიდაზე უნივერსალურად დაცულია და სუფრაზე მხოლოდ ჩაროზი დევს. კერძის განაწილება აქ ოდნავ შეცვლილია ჩვენი ერის ჩვეულების მიხედვით, რადგან თევზი შემოაქვთ შუა სადილის დროს.

ჩვეულებრივ ბოლო კერძი აქ არის შემწვარი ხორცი, ისე, რასაც ჩვენ მეორე კერძს ვეძახით, იშვიათად წარმოადგენს მათი სადილის ნაწილს“¹⁸⁵.

თედორე ტორნაუ აღფრთოვანებით ლაპარაკობს საქართველოში გადმოსახლებულ დეკაბრისტთა შესახებ.

„ტფილისის საზოგადოება საერთოდ ძალიან გამდიდრდა ადამიანებით, რომლებთანაც ცხოვრება სასიამოვნო იყო.

იმ პირთა რიცხვს, რომლებიც ამრავალფეროვანებდნენ ჩვენი წრის ინტერესს, უდაოდ მიეკუთვნებოდა მრავალი შეწყნარებული დეკაბრისტთაგან, ვინც სამშობლოსაგან თავისი ჩამოშორების უკანასკნელ წლებს კავკასიაში ატარებდა.

ესენი იყვნენ ადამიანები, რომელთაც მეტწილად კარგი აღზრდა ჰქონდათ მიღებული, ზოგიერთი მათგანი შესანიშნავი სულიერი თვისებებით იყო დაჯილდოებული.

გეკითხებით, განა შეიძლებოდა გაგეცნო და არ შეგყვარებოდა წყნარი და ღიწიკი კორნილოვიჩი, „ანდრეი ბეზიმიანი“-ს ავტორი, მოკრძალებული ნარიშკინი, კონოვიცინი, გონებაბახვილი ოდოევსკი და უადრესად გულკეთილი ვალერიან გალიცინი. მე მქონდა შემთხვევა ხშირად შევხვედროდი ალექსანდრე ბესტუჟევს (მარლინსკის) მის ძმა პავლესთან¹⁹⁶.

საქართველოში გამომწესებული დეკაბრისტები ა. ს. გრიბოედოვის, ნ. ნ. რაევსკისა და ვ. ვოლხოვსკის მეშვეობით სასურველი სტუმრები იყვნენ ჭავჭავაძიანთ ოჯახისა.

გრიბოედოვის მთაწმინდაზე დაკრძალვისთანავე ნინო ჭავჭავაძე ლოგინად ჩავარდა. დარია ახვერდოვა წერს, რომ მას შემდეგ, რაც „ნინო ჭავჭავაძეს გრიბოედოვის შესახებ სიმართლე უთხრეს, იგი ავად გახდა“¹⁹⁷.

რამდენიმე წლის წინ, საქართველოს სახელმწიფო ლიტერატურულ მუზეუმს გადაეცა ნინო ჭავჭავაძის მიერ

ავადმყოფობის უკანასკნელ ხანებში „დიმიტრი დავითის ძეს-
თან“ მიწერილი ლექსი და ბარათი.

ნინო ჭავჭავაძის პოეტური ცდები ცნობილი არ იყო. ეს ლექ-
სი, იქნება პირველი და უკანასკნელი კალმის ნავარჯიშებია მწუ-
ხარებაში მყოფი ავადმყოფი ქალისა:

„ბრწყინვალეო ანიაჲო

დიმიტრი დავითის ძეო

თვრამეტის თვისა სნეულს,
თქვენგან წყალობისა ჩეუელს.
მაღირსეთ მოგონება
მესამედ გაგონება.
ვგდივარ ცუდსა საკანსა,
ხელთ ვერ ვიღებ კალამსა.
ძველ მონად მომიკითხე,
მცირედით განმიკითხე.
მეც ვყო ღვთისა გალობა,
და თქვენთვის შევედრება.

წმინდა სახარება ჰსწერს: „მრავალნი არიან ჩინებულ და-
მცირედნი რჩეულ“. მეც ბევრნი მიცნობენ და ვცნობ, მაგრამ
ჩემს თავს ღმერთმან მწუხარების ნუგეშად თქვენ გამოგარჩიათ.

თუ ამ გაზაფხულზედ აღვსდევ და პირად მადლობა მოგახსე-
ნეთ, ხომ კარგი და თუ მოვკვდი და, მეც შემაერთეთ იმ არსთა..
რომელნიც თქვენის შრომის წყალობით ჰსარგებლობდნენ.

მარადის ერთგული მონა თქვენი სიკვდილამდე

ნ ი ნ ო გ რ ი ბ ო ე დ ო ვ ა

20 მარტს“.

წელიწადზე მეტი ხნის ავადმყოფობის შემდეგ, ნინო ჭავჭავაძე ლოგინიდან წამოდგა.

გრიბოედოვის დაღუპვისთანავე ნინო ალექსანდრეს ასულს დაენიშნა პენსია და მიენიჭა ქმრის ნაწერთა საავტორო უფლება ოცდახუთი წლის განმავლობაში.

ზემოთ ჩვენ მოვიყვანეთ დარია ახვერდოვას ცნობა იმის შესახებ, რომ თავრიზიდან ჩამოსული ნინო ჭავჭავაძე ახვერდოვების ფილგელში კი აღარ დასახლდა, არამედ ქალაქში.

დავადგინოთ ჭავჭავაძეთა ეს ახალი საცხოვრებელი.

თედორეს ტორნაუ თავის მოგონებებში წერს, რომ ბარონ როზენის საქართველოში ყოფნისას, ჭავჭავაძეებმა თბილისში მხოლოდ 1831—1832 წლების ზამთარი გაატარეს და „იდგნენ ექიმ დეპნერის სახლში“¹⁹⁸.

„კავკაზსკი კალენდრის“ ცნობით, ექიმ ივანე კარლის ძე დეპნერის სახლი იდგა „На кухнечной площади“¹⁹⁹.

„მჭედლების მოედანი (ქუჩასაც ეძახდნენ) ახლანდელი პუშკინის ქუჩის გაგრძელებას შეადგენდა მუხრანის (ამჟამად ბართაშვილის) ქუჩის კუთხიდან—ახლანდელი საკოლმეურნეო სკვერის პირდაპირ.

რუსი მოხელე ა. ა. ხარიტონოვი დეპნერის სახლის შესახებ წერს: „ტფილისში მე ჩამოვედი 1847 წლის 6 მაისს და რამდენიმე დღის შემდეგ, თვეში ხუთას მანეთად დავიქირავე ოთხი ოთახი დეპნერის სახლში (მერე მეაფთიაქე შმიდტის ხელში რომ

გადავიდა), რომელიც მოთავსებული იყო ნაფოსტო მოედანზე, სახაზინო პალატის მახლობლად²⁰⁰.

ექიმ დეპნერის სახლი ორსართულიანი, დიდი შენობა ყოფილა²⁰¹.

საექიმო სამმართველოს შტაბ-მკურნალს ი. კ. დეპნერს ცოლად ჰყავდა სალომე დიმიტრის ასული თარხნიშვილისა. დეპნერი გარდაიცვალა 1844 წლის ზაფხულში. იმავე წლის აგვისტოში ნ. ბარათაშვილი სწერდა თავის ბიძას ზაქარია ორბელიანს: „ივან კარლიჩი გარდაიცვალა. სალომე კარგი ქვრივი დარჩა. სულ ყოველი თავის საცხოვრებელი იმას უანდერძა *законным актом*“²⁰².

მიუხედავად იმისა, რომ ი. კ. დეპნერმა თავისი ქონება „კანონიერი აქტით“ ცოლს უანდერძა, მისმა ძმამ ეს ანდერძი მაინც სადაოდ გამოაცხადა, 1845 წელს ამ საქმეზე ოფიციალური მიწერ-მოწერა წარმოებდა²⁰³.

დეპნერის სახლში ბინადრობისას ა. ჭავჭავაძე საკუთარი სახლის მშენებლობას აწარმოებდა თბილისში.

ერთი დოკუმენტით ირკვევა, რომ ა. ჭავჭავაძეს ჯერ კიდევ რტიშჩევის მთავარმართებლობის დროს*, ავლაბრის ხიდის მახლობლად, რიყის მიდამოებში, მტკვრის მარცხენა მხარეს გამოყოფილი ჰქონია საცხოვრებელი ბინის ასაშენებელი ადგილი და დაუწყია კიდევ მშენებლობა.

საბუთი გვაუწყებს, რომ 1831 წლის 19 სექტემბერს „სასამართლოსა და განჩინების ექსპედიციამ“ დაამტკიცა მშენებლობაში მყოფი ა. ჭავჭავაძის სახლის გეგმა²⁰⁴.

მშენებლობა, რომელიც ნელი ტემპით მიმდინარეობდა, გა-

* რტიშჩევი საქართველოს მთავარმართებლად იყო 1812—1816 წ. წ.—ი. ბ.

ჩერებულ იქნა 1833 წლის ოქტომბერში, თბილისის საქალაქო პოლიციის განკარგულებით ყორღანაშვილის მიერ მიწის თაობაზე აღძრული საჩივრის საფუძველზე²⁰⁵.

1833 წლის 19 ოქტომბრის თარიღით გენერალ მაიორ ვოლხოვსკისადმი მიმართულ თხოვნაში ა. ჭავჭავაძე აღნიშნავს, რომ თბილისის საქალაქო პოლიციის მიერ სრულიად უკანონოდ გაჩერებულია მისი სახლის მშენებლობა და საშენი მასალა კი, მოუხმარებლობის გამო დღითი დღე ფუჭდება²⁰⁶.

ჩვენ არ ვიცით რა პასუხი მიიღო განმცხადებელმა. ა. ჭავჭავაძე სულ მალე ტამბოვს გადაასახლეს.

ზაფხულს ჭავჭავაძენი უმეტესად წინანდალში ატარებდნენ და ლოგინიდან წამომდგარი ნინო ჭავჭავაძეც წინანდალში წაიყვანეს.

წინანდალში ალექსანდრე ჭავჭავაძეს შესანიშნავად მოწყობილი მამული ჰქონდა. ესპანელი რევოლუციონერი ხუან ვანგალენი წინანდალის ჭავჭავაძისეულ ყურძენს მალაგის ყველაზე საუკეთესო ვაზზე მაღლა აყენებდა²⁰⁷.

ცნობილი ფრანგი მოგზაური გამბა აღფრთოვანებული იყო წინანდალის ჭავჭავაძისეული სახლითა და მამულით²⁰⁸.

წინანდალის ჭავჭავაძისეული ბაღის ხილვით აღტაცებული ფრანგი ქალი დრანსე წერდა: „კნეინამ წამიყვანა თავის საუცხოვო ბაღში. შესანიშნავი ვაზის შუაგებს, უცვეთელას ფანჩატუ-

რებს და ძვირფას ხეხილებს აღტაცებაში მოგყავდი. მე როგორც ბავშვი მივრბოდი ვარდიდან ბროწეულთან, ბროწეულიდან ლიმონთან, ფორთოხალთან და სხვა ნარგავებთან, რომელიც დამატრობელ სურნელებას აფრქვევდნენ ჰაერში“²⁰⁹.

წინანდალი უსაყვარლესი ადგილი ყოფილა გრიბოედოვისა. პოეტი ოცნებობდა დასახლებულიყო წინანდალში. 1828 წლის 29 ივლისს გრიბოედოვი ლაშქრობიდან სწერდა პ. ახვერდოვას: „...უთხარით ნინოს, რომ ასე არ გაგრძელდება, რომ მალე, არა უგვიანეს 2 წლისა, მე გავხდები განდევნილი წინანდალში“²¹⁰.

ამ განძრახვის განხორციელება გრიბოედოვს არ დასცალდა. გრიბოედოვი ხშირი სტუმარი ყოფილა წინანდალისა. ი. ენიკოლოფოვი წერს:

„ნინო ჭავჭავაძის ძმისწულს—თამარ ჭავჭავაძე-გრუზინსკაიას, არა ერთხელ გადმოუცია ჩემთვის თავისი მამის დავითის — გრიბოედოვის საყვარელი მეგობრის ნაამბობი: „პოეტი არა ერთხელ ყოფილა ჩვენთან წინანდალში, რომელიც მასზე დიდ შთაბეჭდილებას ახდენდაო. ის დიდხანს გაჰყურებდა ალაზანს და ალაზნის ველს, რომელიც ძალიან კარგად სჩანს წინანდლის სასახლის აივნიდანო“.

ბევრი რამ წინანდალში ახლაც დაკავშირებულია გრიბოედოვის სახელთან. აქ გვიჩვენებენ ხოლმე ფანჩატურს, სადაც გრიბოედოვს უყვარდა დასვენება, სამლოცველოს ნანგრევებს და დიდ განტოტებულ მუხას“²¹¹.

წინანდალისა და ალაზნის ზღაპრულმა სანახებმა შთააგონეს გრიბოედოვს საუცხოო ლექსი:

იქ. სადაც რბის ალაზანი

იქ, სადაც რბის ალაზანი,
მსუბუქ ნიავეს მოაქვს შვება,
სად ბალებში მეწამული
ყურძნის ხარკი იკრიფება.

სადაც სხივი ბრწყინავს შზისა,
სწევავთ მეგობრის სიყვარული...
იცნობ მხარეს, სადაც გუთნით
არ იხვენება მიწის გული,

მარად ნორჩი ელავს იგი
ყვავილებით მოფენილი
და დამწერგველს ახალისებს
უტკბილესი, ოქროს ხილით?

მგზავრო, იცნობ სიყვარულსა,
არა მშვიდი ძილის დარსა,
ცხელი ცის ქვეშ ძარღვებში რომ
დააქანებს ცეცხლის ღვარსა?

მით ცხოვრობენ, მით სუნთქავენ
და იბრძვიან მისთვის მძაფრად,
იგი მუდამ სულში უზით,
ბაგეზედაც იგი აკრავთ,

ამნაირად სამხრეთიდან
მონაბერი ქარტახილი
სწევავს, ტრამალებს... რაა ბედი,
განშორება და სიყვდილი.

წინანდლიდან სულ ახლო — სოფელ ყარაღაჯში, დაბანაკებული იყო ნიჟეგოროდის დრაგუნთა პოლკი, რომელშიაც 1818 წლის 18 თებერვლიდან დროგამოშვებით რამდენიმე წელი მსახურობდა ალექსანდრე ჭავჭავაძე.

ა. ჭავჭავაძის ყოფნამ ნიჟეგოროდის დრაგუნთა პოლკში დიდი კეთილისმყოფელი გავლენა მოახდინა რუსი და ქართველი საზოგადოების დაახლოების საქმეში. ნიჟეგოროდის დრაგუნთა პოლკის მეისტორიე ვ. პოტტო წერდა:

„ნიჟეგოროდელთა შორის გამოჩნდა ალექსანდრე ჭავჭავაძე და თან მოიტანა ქართულ საზოგადოებასთან დაახლოების შესაძლებლობა. ჭავჭავაძის პოლკში ჩამოსვლასთან ერთად სტუმარმოყვარე ქართულ საზოგადოებაში გულდია ლხინებზე ჩვენმა ნიჟეგოროდელებმაც იწყეს გამოჩენა.

მათ შორის შემაკავშირებელი რგოლი იყო ქართველი კაცი და იმავე დროს ნიჟეგოროდის პოლკელი. ეს იყო სწორედ ის ჭავჭავაძე, მთელი საქართველო რომ პატივსა სცემდა, როგორც წარჩინებული გვარის შვილს, როგორც ერთ-ერთ უმაღლეს მეომარს და, რაც მთავარია, როგორც უდიდეს პოეტს.

ბუნებრივია, რომ დაახლოებების პირველი ნაბიჯები იმავე ჭავჭავაძის სახლში იქნა გადადგმული, მის ცნობილ მამულ წინანდალში“²¹².

ყარაღაჯში მდგარ ნიჟეგოროდის დრაგუნთა პოლკის პროგრესულად განწყობილ ოფიცრობას თავისი წრე ჰქონდა, რომლისთვისაც უცხო არ იყო ლიტერატურული ინტერესები.

1829 წლის 15 მაისს ა ჭავჭავაძე დაინიშნა კახეთის სამხედრო-სასაზღვრო ხაზის უფროსად. გრიგოლ ორბელიანი მასთან გაგზავნილ იქნა. როგორც საგანგებო მინდობილობათა ოფიცერი.

მთელ თავისუფალ დროს ისინი წინანდალში ატარებდნენ. წინანდალთან — ჭავჭავაძიანთ სახლთან დაკავშირებულია გრიგოლ ორბელიანის არაერთი მოგონება.

ეკატერინე ჭავჭავაძე-დადიანისას გრ. ორბელიანი სწერდა: „გახსოვთ, ჩვენი წინანდალში ყოფნა, როგორ გვეშინოდა მე და დავითს გრძელი მებალისა“²¹³.

როცა დრო გავიდა და წინანდალი დაცარიელდა, გრიგოლ ორბელიანი მწუხარებით იგონებდა წალკოტოვან მხარეში გაატარებულ სიჭაბუკის წლებს.

ბაბაღე საგინაშვილისადმი მიმართულ ბარათში ვკითხულობთ: „წინანდალში აღარავინ არის, რომ გავსულიყავ: დაობლდა ის მშვენიერი ადგილი, სადაცა სიყმაწვილე ჩემი მიდიოდა უზრუნველად, დაუდევნელობით: სადაც ერთხელ შენც გიპოვეთ ბუჩქში შვინდით შეღებილი, დაყრუვდა ყოველივე იგი არე სამოთხის მსგავსი: ეჰ, ასეა ამ სოფლის ამბავი“²¹⁴.

ჭავჭავაძიანთ ქალებიც თავიანთ ბარათებში მოაგონებდნენ გრიგოლ ორბელიანს წინანდალში მასთან ერთად გატარებულ დროს.

გრიბოედოვს დიდი დამსახურება მიუძღვის ქართული დრამატული ხელოვნების წინ წაწევის საქმეში.

ცნობილი ბიოგრაფი იონა მეუნარგია წერდა: „იმ დროს, როდესაც გრიბოედოვი ქალაქში იყო, გ. ერისთავი წარუდგინეს იმას, როგორც კომედიის მწერალი, და შესანიშნავმა კაცმა, განზრახვა უქო ჩვენს პოეტს“²¹⁵.

ეს ამბავი უნდა ეკუთვნოდეს 1828 წლის ზაფხულის ბოლოს თუ შემოდგომის დამდეგს, რადგან, როგორც ვიცით, გრიბოედოვმა თბილისი უკანასკნელად დასტოვა 1828 წლის 9 სექტემბერს და სპარსეთს გაემგზავრა, სადაც 1829 წლის 30 იანვარს ტრადიკულად მოკლეს.

ამ ცნობიდან ირკვევა, რომ სრულიად ახალგაზრდა გ. ერისთავს 1828 წლის სექტემბერის დასაწყისამდე უკვე ჰქონია დაწერილი რამდენიმე ქართული პიესა.

გ. ერისთავს ოცდაათიან წლებში შეუდგენია სცენისმოყვარეთა პატარა წრე და შინაური სპექტაკლები მოუწყვია.

წრეში შედიოდნენ: გიორგი ერისთავი, ვახტანგ ორბელიანი, ალექსანდრე ორბელიანი, დიმიტრი ყიფიანი, მიხეილ ღამაზოვი, ზაალ ავთანდილაშვილი, დავით ყორღანაშვილი, ილია ორბელიანი და სხვები.

წარმოდგენები ეწყობოდა ვახტანგ და ალექსანდრე ორბელიანების სახლში, რომლებიც ანჩისხატის (დღევანდელ ერეკლეს სახელობის) მოედანზე ცხოვრობდნენ.

ნ. ბარათაშვილის თანაკლასელი და ბიძა, ილია ორბელიანი

1831 წლის 5 ნოემბერს თბილისიდან სწერდა თავის უფროს ძმას გრიგოლს: „თქვენი კარგი მეგობარი დავით ყორღანოვი ჩემი კარგი მეგობარიცაა და ხშირად მივყავარ კამედიანზე“²¹⁶.

სამი თვის შემდეგ ილია ორბელიანი სწერდა იმავე ადრესატს, რომ წრემ რამდენიმე რუსული პიესა დადგა და ახლა ქართულად თარგმნილ პიესებს ამზადებენო. 1832 წლის 4 თებერვალს თბილისიდან გაგზავნილ ბარათში ვკითხულობთ:

«Тут часто бывает театры. Георгий Еристов, Вахтанг Орбелианов и многие другие в том числе и я. Скоро будут представлять Грузинский театр, они перевели из русского на грузинскую».²¹⁷

ერთ-ერთი პირველი პიესათაგანი, რომელიც ქართულად უთარგმნიათ და წარმოუდგენიათ, ყოფილა ა. ს. გრიბოედოვის „ვაი ჭკუისაგან“. ალექსანდრე ერისთავი გვიამბობს: „დაიწყეს უმაწვილმა კაცებმა თარგმნა კამედიების და რამოდენიმე კიდეც წარმოადგინეს ალექსანდრე ორბელიანის სახლში, სხვათა შორის „გორე ოტ უმა“ გრიბოედოვისა“²¹⁸.

პროფ. დ. გამეზარდაშვილი წერს, რომ „1830 წელს ქართულად უთარგმნიათ პიესა „რკინის მასკა“ და შესდგომიან მის წარმოსადგენად მზადებას“²¹⁹.

ცნობაში იგულისხმება ა. დიუმას და არნულტის პიესა „რკინის ნილაბი“, რომელიც მაშინ რუსულად იყო თარგმნილი ფ. ა. ბურუინის მიერ («Железная маска», драма в пяти действиях, семи картинах, перевод Ф. А. Буруина).

ამ შინაური სპექტაკლებისათვის დიმიტრი ყიფიანსა და გიორგი ერისთავს ქართულად უთარგმნიათ მიხეილ ღამაზოვის ვოდევილი «Грузины 19-го века, или удачное сватовство»,

ვახტანგ ორბელიანს კი — პ. კარატიგინის «Знакомые незнакомцы». დ. ყიფიანი გვიამბობს:

„1831 წლის ნოემბერში... მესანგრე ბათალიონის პრაპორ-ჩიკმა გამაზოვმა მთხოვა გადამეთარგმნა ქართულ ენაზე მის მიერ შეთხზული ვოდევილი:

ამ შემთხვევამ მე გამაცნო გიორგი ერისთავი, რომელიც სთარგმნიდა ლექსებს იმ კომედიიდან. ორი კვირის შემდეგ ავ-თანდილოვმა წამიყვანა მე ალექსანდრე ორბელიანის სახლში და გამაცნო როგორც ის, ისე მისი ძმა ვახტანგიც.

ამრიგათ ნოემბრის დამლევამდე მე გავეცანი დასახელე-ბულ სამ პირს, რომელთაც განიზრახეს ყველიერში ეთამაშათ კომედია „ვოდევილი: «Знакомые незнакомцы» — ქართულ ენაზე გადმოთარგმნილი ვახტანგ ორბელიანის მიერ“²²⁰.

წრეს ჰქონდა სხვა თარგმნილი და ორიგინალური პიესებიც, მაგრამ მათი სათაურები ჩვენ არ ვიცით.

თეატრალური წრე ვახტანგ და ალექსანდრე ორბელიანის ბინაზე დაიშალა 1832 წლის დეკემბრის დასაწყისში გამო-მქლავნებულ შეთქმულების გამო.

* * *

გრიბოედოვის სიცოცხლეში რამდენჯერმე სცადეს „ვაი ჰკუისაგან“-ის წარმოდგენა.

პ. ა. კარატიგინი გადმოგვცემს, რომ თეატრალური სასწავ-ლებლის მსმენელები, მისი და ა. გრიბოედოვის თაოსნობითა და თანდასწრებით, ამზადებდნენ დასადგმელად „ვაი ჰკუისაგანს“,

მაგრამ პეტერბურგის გენერალ-გუბერნატორის კომედიის ინსცენირების ნება არ დაუბრუნებია²²¹.

ერთი ცნობის მიხედვით, „ვაი ჰკუისაგან“ თითქოს წარმოდგენილი იქნა ერევანში ავტორის თანდასწრებით 1827 წელს²²².

ნ. დრიზენი თავის წიგნში „მასალები რუსული თეატრის ისტორიისათვის“ წერს, რომ ერევანში 1827 წელს კი არა, არამედ 1828 წელს უნდა დაედგათ „ვაი ჰკუისაგან“, მაგრამ ხელისუფლებამ, გაიგო რა სპექტაკლის მზადების შესახებ, აკრძალა მისი ინსცენირება²²³.

„ვაი ჰკუისაგან“ პეტერბურგში პირველად გრიბოედოვის სიკვდილის მერე დაიდგა 1829 წლის 2 დეკემბერს. შესრულებულ იქნა პირველი მოქმედების ნაწყვეტი.

1830 წლის 30 იანვარს იგივე ადგილი წარმოადგინეს მოსკოვის დიდი თეატრის სცენაზედაც.

შემდეგ დგამდნენ ნაწყვეტებს სხვა მოქმედებებიდანაც.

სრული სახით „ვაი ჰკუისაგან“ პეტერბურგში დადგეს 1831 წლის 26 იანვარს და მოსკოვში კი, იმავე წლის 27 ნოემბერს.

ამავე ხანებში „ვაი ჰკუისაგან“ იდგმებოდა შინაური სპექტაკლების სახითაც.

ჩვენ ამჟამად შევჩერდებით პეტერბურგის სცენის მოყვარეთა ერთ-ერთ წრეზე, რომელშიაც ირიცხებოდა მიხეილ ლამაზოვი. თავის მოგონებებში მ. ლამაზოვი წერს:

„1829 წელს, როცა მე გადმომიყვანეს პეტერბურგის მთავარი საინჟინრო სასწავლებლის საოფიცერო კლასში, მაშინვე გადავიწყვეტე „ვაი ჰკუისაგან“ და 1830 წელს უკვე ზეპირად ვიცოდი მთელი კომედია.

ვცხოვრობდი მაშინ კაბინეთის ქუჩაზე, ბიმბერგის სახლში. იმავე სახლში და იმავე ქვედა სართულში ცხოვრობდა მეტად ნიჭიერი კომიკური მსახიობი ვასილ ივანეს ძე რიაზანცევი, ახლად გადმოსული მოსკოვიდან პეტერბურგში. ის მოკვდა 1831 წელს ხოლერისაგან.

რიაზანცევი მარტო ცხოვრობდა. მისი ბინის კარი ყოველთვის და ყველასათვის ღია იყო. მისი წრე ჩემი სულის სანუკვარი იყო. ვასილ ივანეს ძის თამაში უფრო მიზიდავდა, ვიდრე სასწავლო პროგრამა სკოლისა, რიაზანცევის მიერ ფამუსოვის როლის ბრწყინვალე შესრულების წყალობით მე პირდაპირ ვბოლავდი გრიბოედოვით²²⁴.

1830 წელს, როცა პეტერბურგის თეატრის სცენაზე დადგეს „ვაი ჭკუისაგან“-ის მესამე მოქმედება, სცენისმოყვარეთა ჯგუფს იგი მაშინვე შინაური სპექტაკლის სახით განუხორციელებია. მ. ლამაზოვი გადმოგვცემს:

„ჩემმა ამხანაგმა მ. ა. პ...., რომელიც ჩემზე უფრო ტრიალებდა მსახიობთა შორის, მიმიწვია ყველიერში მონაწილეობა მიმელო წარმოდგენაში.

რამდენიმე ახალგაზრდამ დაისწავლა „ვაი ჭკუისაგან“-ის მესამე მოქმედება და სათანადო ტანსაცმელითა და ნიღბებით, რომელთა შორის ვიყავი მეც, ხლესტოვას როლის შემსრულებელი, კარეტით დავდიოდით ქალაქში.

ჩვენთან იყო ექვსი, ხან შვიდი მუსიკოსი. კარეტას ვაჩე-რებდით კარგი სახლების განათებულ ფანჯრებთან და სახლის პატრონს ვუგზავნიდით სადარბაზო ბარათს წარწერით: „ვაი ჭკუისაგან“-ის მესამე მოქმედება“.

ჩვენ სახლში გვიწვევდნენ. ვთამაშობდით მოქმედებას და ვასრულებდით სახუმარო კარნავალით. ბებერი ხლესტოვას როლის შემსრულებელი—ვცეკვავდი ფამუსოვთან, სკალოზუბი—გრაფინია ხრიუმინასთან, ყრუ თავადი—ნატალია დიმიტრეენასთან, მოლჩალინი კნეინასთან. თამაშითა და ხმით ძალიან ვბაძავდი ცნობილ მსახიობ ეჟოვას, რომელიც ხლესტოვას როლს ასრულებდა პეტერბურგის თეატრში. ზოგს სწორედ ხალხის ეს საყვარელი აქტიორი ქალი ვეგონე²²⁵.

აი, ეს მიხეილ ლამაზოვი იქნა გადმოყვანილი 1831 წელს თბილისში მესანგრეთა ოფიცრად.

მიხეილ ლამაზოვს ყველაზე მეტად თეატრი უყვარდა. თეატრი კი, იმ ხანად თბილისში არ იყო. არც შინაურ წარმოდგენების შესახებ ისმოდა რაიმე და მან გადაწყვიტა საოჯახო სპექტაკლი მოეწყო.

თბილისში მიხეილ ლამაზოვი შეხვდა თავის ძველ ნაცნობს კრასნოესელსკის ბანაკიდან — იუნკერ რომან ალექსანდრეს ძე ბაგრატიონს, რომელმაც იგი ბოროდინოს ცნობილი გმირის პეტრე ბაგრატიონის ძმის, რომან ივანეს ძე ბაგრატიონის სახლში მიიყვანა.

რომან (რევაზ) ბაგრატიონის სახლობა შედგებოდა ცოლის, ცოლის დის, ორი ვაჟისა (პეტრე, ივანე) და ქალიშვილისაგან.

არცთუ ისე ეკონომიურად უზრუნველყოფილი ოჯახი, მეტად ხელგაშლილსა და უდარდელ ცხოვრებას ატარებდა. მთელი დღე ღია იყო კარი მომსვლელთათვის და სახლი მუდამ სტუმრებით სავსე.

მუსიკის მოყვარე მეუღლე თავადისა, გამუდმებით აწყობდა

კვარტეტებს. შემდეგ იმართებოდა ცეკვა. საღამო კი ჩვეულებრივ თავდებოდა კახური ღვინით დამშვენებული ვახშმითა და მხიარული საუბრით.

ასეთი მომზადებული ნიადაგი ჰპოვა ბაგრატიონების სახლში, მესანგრეთა ოფიცერმა თავის განზრახვის სისრულეში მოსაყვანად და საქმეს შეუდგა.

მასზე არა ნაკლებ გატაცებული იყო თეატრით მისი ძველი მეგობარი იუნკერი, რომან ალექსანდრეს ძე ბაგრატიონი და ამის წყალობით ბაგრატიონების სახლი მალე თეატრალურ არედ გადაიქცა.

სწარმოებდა ძველი პიესების ძიება და ახლების გამოწერა, როლების განაწილება და დასწავლა.

გამოძებნილ იქნა რეჟისორიც, რომელიც თბილისის სახელმწიფო პალატაში ოცდახუთ მანეთიან სამსახურიდან რაღაც დანაშაულისათვის დაქვეითებული, ორ მანეთს იღებდა თვეში. — ეს იყო ლავროვსკი, რომელმაც დიდი ლიტერატურული გემოვნება, თეატრალური ცოდნა გამოიჩინა და, მომავალი წარმოდგენის მონაწილენი უღაო გამარჯვებაში დაარწმუნა.

აქლდათ მხოლოდ მუსიკა, მაგრამ ერთ საღამოს, ვიღაცამ თავადის სახლში შემოიყვანა დაბალი ტანის, ილღიაში ვიოლინო ამოჩრილი, წყნარი სახის მოხუცი, რომლის სახელი რუსეთისათვის საკმაოდ ცნობილი იყო. ამ მადლიან მოხუცს, სტეფანე სტეფანეს ძე აპრაქსინს ეძახდნენ.

დაიწყო წარმოდგენები. პირველად კარატიგინის „უცნობნი ნაცნობნი“ გაითამაშეს. მერე ხმელნიცკისა და იმავე კარატიგინის სხვა პიესები. რამდენიმე ხნის შემდეგ წარმოადგინეს მიხეილ დამაზოვის ორიგინალური ვოდევილი «Грузины 19 века».

წარმატებით წახალისებულნი, „ვაი ჭკუისაგან“-ის დადგმის სამზადისსაც შეუდგნენ. პიესის დადგმა კი არც ისე იოლი იყო.

წარმოდგენის ინიციატორი ამ დადგმის შესახებ მოგვითხრობს:

„ყველაზე მძიმე ამოცანა მონაწილეთა შერჩევა იყო. განსაკუთრებით ქალთა შემადგენლობისა. ხშირად საქმე მუხლზე ჩოქებამდე მიდიოდა, რომ იქნებ ამით მაინც დაგვეთანხმებია ქართველი გათხოვილი და გაუთხოვარი თავადის ქალები.

ქალაქური ჭორის, ქალური ეჭვიანობის და მშობლების გავლენის წყალობით ჩვენს რიგებს არაერთი და ორი მშვენიერი თავადის ქალი გამოაკლდა. ამ დამაბრკოლებელ მიზეზთა გამო იძულებულნი გავეხდით კომედიის თავი და დასასრული შეგვეკვეცა, დაგვეწყო იგი პირველი მოქმედების მეშვიდე გამოსვლიდან ჩაცკის გამოჩენით და დაგვესრულებია ნეპეტილოვის გამგზავრებით“²²⁶.

ამავე პიესაში მონაწილის, დიმიტრი ზუბარევის სიტყვით: „დიდი ხნით ადრე, სანამ „ვაი ჭკუისაგანს“ დასდგამდნენ, ტფილისის სადარბაზო ადგილებში ამ კომედიის წარმოდგენის შეუძლებლობაზე მასლაათობდნენ ხოლმე. ზოგს პიესა მიაჩნდა უვარგისად შინაურ წარმოდგენისათვის და ვინ უწყის, რას ამბობდნენ ჭორების მოყვარულნი“²²⁷.

მიუხედავად ყოველგვარი დამაბრკოლებელი მიზეზებისა, 1832 წლის იანვრის 21-ს, კავკასიის მთავარმართებლის ბარონ როზენის, მისი მეუღლისა და მთელი თბილისის „რჩეულთა“ თანდასწრებით რუსულად წარმოადგინეს კომედია „ვაი ჭკუი-

საგან“, რომელმაც ყოველგვარი წინასწარი მოლოდინი და-
ჩრდილა.

წარმოდგენის ხელმძღვანელი მიხეილ ღამაზოვი თავის მო-
გონებაში წერს: „მე, ოცი წლის ოფიცერი, ფამუსოვს ვთამა-
შობდი. პეტერბურგში რიაზანცევის გაკვეთილებისა და ტფი-
ლისში ლავროვსკის, რეჟისორული უნარის წყალობით ჩემი
ნაკისრი ვალდებულება ბრწყინვალედ შევასრულე“²²⁸.

რეპეტილოვის როლი მოხდენილად ითამაშა კონსტანტინე
ივანეს ძე სავოსტიანოვმა, რომელმაც 1829 წელს ორთაჭალის
ბაღში, ნადიმი მოუწყო რუსეთის უდიდეს პოეტს, ალექსანდრე
სერგის ძე პუშკინს.

თბილისის პალატის სოვეტნიკმა დიმიტრი ელისეის ძე
ზუბარევმა, პიესის ცენტრალური როლი ჩააცკისა ვერ დასძლია.
ზუბარევი თავის თამაშის შესახებ გულახდილობით აღნიშნავს:
„ჩაცკიმ ვერ შესძლო როლის თანამოზიარედ წაყვანა. სიყვა-
რულის ახსნისას იგი ერთობ ცივი იყო“²²⁹.

არც სოფიო იყო თავის ადგილზე. სოფიოს როლს თამაშობ-
და სახლის პატრონის ცოლის და. სამაგიეროდ მასპინძლის
ვაჟმა პეტრემ მხიარულად და ჭკვიანად შეასრულა ლიზას
როლი.

სოფიო ივანეს ასული ორბელიანი, ნატალია დიმიტრეევნას
როლში მეტად ორიგინალური იყო და საერთო აღტაცება გა-
მოიწვია. ნატალიას ქმრის როლს, (პლატონ მიხაილიჩს), თამა-
შობდა რეჟისორი ლავროვსკი. მაღჩალინი კი საკმაოდ კარგად
შეუსრულებია ოფიცერ ოლშევსკის.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია სკალოზუბის შემსრულებე-
ლი. „ასეთი სკალოზუბები, — ამბობს რეცენზენტი, — შეიძ-

ლება თამამად ითქვას, არც ერთ საჯარო თეატრს არ ჰყოლია“²³⁰. თავადი რომან ალექსანდრეს ძე ბაგრატიონი თამაშობდა მას.

ზაგორეცკის როლში გამოვიდა თბილისის გუბერნატორის ნათესავი ზავილელისკი. კარგი იყო ხლესტოვაც. იგი შეასრულა ულამაზესმა ქართველმა ქალმა მარიამ ივანეს ასულმა ორბელიანმა.

წარმოდგენის დასრულებისთანავე გაიმართა ბალი. სცენა და დეკორაცია აალაგეს. იგრიალა მუსიკამ და ახალგაზრდობა ხალისით დაეწაფა ვალსს. მაზურკა და კადრილები გაგრძელდა ღამის ორ საათამდე.

„მე, მოხუცი, — გადმოგვცემს დამსწრე, — ჭაბუკური გატაცებით ვუმზერდი, თუ როგორ სრიალებდა ქართველი ქალების თვალმომტაცი ფეხები კადრილში და როგორ იხატებოდა მათი მოქნილი ტანი ფრანგული კადრილების ასრულებისას. ვახშმის ღროს გაისმა რუსული გუნდის ხმა. მომხიბვლელმა ხმებმა აღტაცებაში მოიყვანა მსმენელები. ვახშმის შემდეგ კვლავ გაიმართა ცეკვა და დასრულდა დილის ხუთ საათზე“²³¹.

გრიბოედოვის ქვრივი წინანდალში ყოფნის გამო ვერ დაესწრო წარმოდგენას.

იმავე წელს ნინო ალექსანდრეს ასულის თბილისში დაბრუნებისთანავე „ვაი ჭკუისაგან“ ხელმეორედ წარმოადგინეს.

სამწუხაროდ ავადმყოფობამ საშუალება არ მისცა ნინო ჭავჭავაძეს ენახა ეს დადგმა.

ჭავჭავაძეებს უპირველესი სალონი ჰქონდათ თბილისში. ალექსანდრე ჭავჭავაძის მეუღლე, სალომე ივანეს ასული ორბელიანი, თავის ულამაზეს და გონიერ ქალიშვილებთან ერთად, იყო მმართველი და შთამაგონებელი ამ სალონისა.

ჭავჭავაძიანთ მდიდრულად მორთულ და მოწყობილ ბინაზე დიდიდან სალამომდის იყო განუწყვეტელი დენა სტუმრებისა, რომლებსაც ხელგაშლილი მასპინძელნი ყოველთვის ღირსეულად ხვდებოდნენ.

ალექსანდრე ჭავჭავაძე მონაწილეობდა ამ შეკრებებში. ლექსებს ამბობდა და სხვასაც აკითხებდა, მღეროდა, ჩონგურზე უკრავდა, თამადაობდა.

გრიგოლ დადიანი გადმოგვცემს: „ალექსანდრე ჩონგურს უკრავდა და ქალებს გარშემოისხავდა: ელენე ერისთავს, მარიამს (ლიზას დედას), სალომეს (მის ცოლს), ეკატერინეს (მის ქალს) და თავის ლექსებს ამღერებდა“²³².

ასე მიდიოდა დღეები ზამთარში.

ზაფხულობით ჭავჭავაძენი წინანდალში მიდიოდნენ.

შემოდგომაზე კი სტუმართა მიღება ეწყობოდა ბინაზე.

კონსტანტინე დადიანი გვიამბობს: „შემოდგომის მზე რომ მთაწმინდის უკან დაიმალებოდა, მეოთხე, მეხუთე. საათზე, ბანზე იყო ყრილობა, სადაც მიირთმევდნენ დუთმას და ალექსანდრე ჭავჭავაძის ღვინოს“²³³.

ჭავჭავაძიანთ სალონის შთამაგონებლები თვითონ ჭავჭავაძის ქალები იყვნენ.

ჭავჭავაძის ქალებს ძველთაგანვე დაჰყვათ ლექსების მიძღვნა.

პირველ რიგში დასახელებულ უნდა იქნეს ნინო ჭავჭავაძის ბებია — მარიამ (მაია) ივანეს ასული, რომელიც თავის დროზე ერთ ულამაზეს ქალად ითვლებოდა.

დავით ალექსი-მესხიშვილმა ორი აკროსტიხი უძღვნა მას.

მეცხრამეტე საუკუნის ოცდაათიან წლებში ა. ჭავჭავაძის მეუღლე სალომე თავისი სილამაზით კვლავ ხიბლავდა მნახველებს. მასზე უზომოდ იყო შეყვარებული ბეჟანა მკერვალი.

უიმედოდ შეყვარებული მეგობრის სულიერ განცდებს გადმოგვცემს გრ. ორბელიანი, სალომე ჭავჭავაძისადმი ბეჟანა მკერვალის მაგივრად დაწერილ ორ სახუმარო ლექსში: „არავისთვის მე დღეს არა მცალიან“ და „სალომეს ბეჟანა მკერვალის მაგიერ“.

პირველ ლექსში სალომე ჭავჭავაძეზე ნათქვამია:

მისი სახე, ვით მთვარე გაბადრული,
ბროლის მკერდზე მზის შუქი მოფენილი,
„ჩემო ბეჟან“ — მისგან სინაზით თქმული,
როს მაგონდეს, როგორ არ მოკვდეს გული,
ესდენ ხანი მისთვისა დადაგული?
ამიტომ დღეს არავისთვის მცალიან,
სალომესთან სადილად შეძახიან!

1833 წლის 22 სექტემბერს ა. ჭავჭავაძის მეუღლე სალომეს შეეძინა მესამე ქალი, რომელსაც სოფიო დაარქვეს.

გრ. ორბელიანმა სალომე ჭავჭავაძის ბარათიდან გაიგო ეს ამბავი და თავის პასუხში სწერდა მას:

„ეს მესამე დღეა, რა მოველ რილიდამ აქა, სადაცა დამხვდა წერილი თქვენი, რომელშიაც მწერთ მესამე ქალის ყოლას, ესე იგი მესამე გრაციას.

მოგილოცავთ, მაგრამ, რა გინდა სალომე! აქამდის ორი ქალი გყვანდა და თითქმის პეტრებურლითგან ისპაანამდის გაგეებულნი იყვნენ ხალხნი, ახლა ეგ მესამეც.

ნუ გამიწყრები კი სალომე! და მგონი ეჭვი იყოს ანგარიშში მაგ ახალ შობილზე. ბეჟანა მკერვალმა რაღაც მითხრა ყურში, რომლისა თქმა არ შემიძლიან; ამიტომ რომ საიდუმლოა და ამისათვის ეს ლექსი ბეჟანისაგან ნათქვამი ახალს სოფიკოს ძეობისათვის მომირთმევია“²³⁴.

ბარათთან ერთად გრ. ორბელიანმა სალომეს გაუგზავნა თავისი მეორე სახუმარო ლექსიც—„სალომეს ბეჟანა მკერვალის მაგიერ“.

გრ. ორბელიანის წერილისა და ლექსის საპასუხოდ სალომე ჰევქავაძე სწერდა გრ. ორბელიანს:

„...ახლა უნდა ჩემი სოფიოს ქება მოგწერო, რომელსაც შორიდან ლექსებით ეხუმრები. საკვირველი შავი თმა აქვს, ლამაზი შუბლი, ამასთან უცხო შავი წარბები, თვალებიც აგრეთვე შავის წამწამით სჯსე, თეთრი და წითელი ლამაზი პატარა ტუჩები, თეთრის წვრილის კბილებით განწყობილი.

ამის გაღიმება კაცს გრძნობაში მოიყვანს, ტანად ხომ სწორედ ჩინარი. მართლაც თავის ხანზე საკვირველი გონიერი... საწყალ ბეჟანს მკვდარს მაინც დაეხსენ, ერთი წელიწადი არის მოშორდა ყოველს თავის ვენერებს“²³⁵.

ნინოზე და ეკატერინეზე დაწერილ ლექსებს ხომ თვლა აღარ ჰქონდა.

ორივე და — ნინო და ეკატერინე „კალმით ნახატები“ იყვნენ, ორნივე „თავბრუდამხვევნი“ და „გულდამაწყლულულებელნი“. კ. ბოროზდინი წერს.

„ნინო და ეკატერინე კალმით დახატულნი ლამაზები იყვნენ და თავბრუსა ჰხვევდნენ ტფილისის მაშინდელ ახალგაზრდობას. თვით გრიბოედოვი, თავის მეუღლეს „მადონას“ ეძახდა იმ არა ამქვეყნიურ სახიერებისა და სიმშვიდის გამო, ნინო ალექსანდრეს ასულის საუცხოვო თვალებში რომ გამოიხატებოდა.

მის გვერდით იყო სულ მოწინააღმდეგე მშვენიერება. მისი და, რომელშიაც განხორციელებული იყო მხიარულება, სიფიცხე, გონების სიმახვილე და თან თვალები ენთებოდა ცეცხლივით და მათს მაყურებლებს გულში იმედი ესახებოდა, რომ ეს ქალი მომავალში მთლიან ხასიათის პატრონად გადაიქცეოდა“²³⁶.

არჩევანის გაკეთება, მჭობის გამოყოფა ძნელი, თითქმის შეუძლებელი იყო. თედორე ტორნაუ სრულიად გულწრფელად აღნიშნავდა:

„ჯერაც ვერ გამოვრკვეულვარ ნამდვილად რომელი და უფრო მომწონდა. თუ ეკატერინეს სხივოსანი თვალები და მომხიბლავი ღიმილი გულს მწვავდა, ნინოს მიზნედილი სილამაზე და ანგელოსური ხასიათი გულზე მალამოდ მედებოდა. თუ ერთისკენ მიისწრაფოდა თვალები და გრძნობა, მეორე დაუძლეველი ძალით იზიდავდა სულს“²³⁷.

ნინო ჰავჭავაძის ჯადოსნური სილამაზის ამბავი საქართველოს გარეთაც იყო დარხეული. ამან კინალამ დაღუპა იგი. ნ. მურავიოვ-ყარსკი გვიამბობს: „როგორც მერე გავიგე, აბას

მირზას შეუკრებია ცნობები ტფილისის ლამაზი ქალების შესახებ და განზრახვა ჰქონია გაეტაცა თავადის ქალი ნინო ჭავჭავაძე²³⁸.

ნინო და ეკატერინე მღეროდნენ და უკრავდნენ ფორტეპიანოზე. ნინომ მრავალი მუსიკალური ნომერი თავის მეუღლისაგან ისწავლა. კ. ბოროზდინი იგონებს:

„ნინო ალექსანდრეს ასულმა ბევრი სიმღერა იცოდა თავის ქმრის საკუთარი კომპოზიციისა, რომელნიც განსაკუთრებულად გამოირჩეოდნენ ოსტატური დამუშავებითა და მელოდიების ორიგინალობით.

იგი სიამოვნებით უკრავდა ხოლმე მუსიკის მოყვარულთა შორის; განსაკუთრებით კარგი იყო ერთი სონატა შესრულებული გულწრფელი მშვენიერებით.

მან იცოდა, რომ ეს სონატა იყო ჩემი საყვარელი და ფორტეპიანოსთან დაჯდომისას არასდროს არ მეუბნებოდა უარს დავმტკბარიყავი მისი მოსმენით.

სამწუხაროა, რომ ეს სიმღერები დარჩნენ ჩაუწერავნი. ნინო ალექსანდრეს ასულმა ჩაიტანა ისინი სამარეში²³⁹.

სალონის მმართველებსა და შთამავგონებლებს — სალომეს, ნინოსა და ეკატერინეს, გარეგანი სილამაზის გარდა დიდი კულტურა და ძალზე განვითარებული მხატვრული გემოვნება ჰქონდათ.

ბედნიერი იყო მწერალი, რომლის ნაწარმოებიც მათ მოეწონებოდათ, ეს კი არც ისე ხშირად ხდებოდა ხოლმე.

ჭავჭავაძეებთან სისტემატურად ეწყობოდა ნაწარმოებთა კითხვა-განხილვები, რომლებშიაც ნინო ჭავჭავაძე ყოველთვის ცხოველ მონაწილეობას იღებდა.

გიორგი ერისთავი ნინო ჭავჭავაძისადმი მიძღვნილ ლექსში
ერთი ასეთი შემთხვევის შესახებ წერდა:

ნინა ჭავჭავაძის*

ვისთვის ვსთქვა ლექსნი? ნუთუ ჰგონებთ იყოს ადვილი
თქმა ლექსების; მახსოვს, როს ვიყავი ეჭრეთ ყრმა ჩვილი,
ვიწყე გაფანტვა მე ამაოდ ძვირფასთა ნიქთა,
რაზედაც ქალნი სიცილითა იკრეჭდნენ კიქთა,
რომელთა ელვათ, ვით მახვილით, იმგმირეს გული
და დღენი ჩემნი ოქროვანნი ჰყვეს მოწამლული.
ესრეთ ყვავილი ბალახთ შორის არ აღიზრდების,
იგი საწყალი კინჰართაგან დაიჩაგრების -
მახსოვს ერთხელა, საღამო ჟამს, იყო ყრილობა
სახლსა დიდებულს; ტურფა გვამთა შექმნეს ცილობა,
რომე აწინდელთ ჭაბუკთ შორის არ არის მწერალი
„ბესიკის ნაცვლად ვინ არისო, ვსთქვათ მომღერალი?
მე წარვუყითხე, საბრალომან ჩემი ლექსები,
სიცილით ტუჩზედ დაიფარეს ქალთ ლეჩაქები
და ურთმაგვამმა მითხრა ცივად: „მოსაწონია,
მაგრამ ოსურად გაგიცარცვამს ლექსიკონია!“
რა მოვისმინე, გამოვიქეც გულგახეთქილი,
თუმც ჭერ ვიცი, მაგრამ მერე შეეკმენ ტირილი.
რისთვის და ვისთვის, აწ მითხარით, ვსთქვა მე სიმღერა,
ვინ მოისმინოს ჩემი სულის სიამისა ბგერა.

* ამ ლექსის ადრესატი ცნობილი არ იყო. საქართველოს მეცნიერე-
ბათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის H ფონდის ხელნაწერ №438-ით
ირკვევა, რომ იგი მიძღვნილია ნინო ჭავჭავაძისადმი — ი. ბ.

სხვადასხვა მიზეზთა გამო თბილისს მოშორებულნი თავი-
ანთ ახალ ნაწერებს „საკაშნიკოდ“ ჭავჭავაძიანთ სალონში
გზავნიდნენ, რომელთა კითხვა და განხილვა სალონის მონაწი-
ლეთათვის დიდი სიამე იყო.

ასე იქცეოდა გრიგოლ ორბელიანიც. რიგიდან სალომე
ჭავჭავაძისადმი მიწერილ ბარათში ვკითხულობთ: „ეს ლექს-
ები, რომელიც არის მიწერილი ჩემს დასთან,* მომირთმევია
თქვენთვის, სადაც არის აღწერილი ჩემი საპყრობილეში ყო-
ფნა.—წაიკითხეთ ყურადღებით და მომწერეთ სწორე თქვენი
აზრი“²⁴⁶.

მუნასიბების საუკეთესო ოსტატი ალექსანდრე ჭავჭავაძე
მოულოდნელად შემოსულ სტუმრებს სახელდახელოდ ლექსს
სტყორცნიდა ხოლმე.

ერთხელ ანა და მანანა ორბელიანებს, ჭავჭავაძეებთან
სტუმრობისას. კარიც არ ჰქონდათ კარგად შემოღებული,
როცა ალექსანდრემ უთხრა მაჯამა:

სევმ მიწვიმა მანანა:
მომივლინა მან ანნა;
მას თან მოჰყვა მანანა,
მინანავა მან ნანა...

ალექსანდრეს ეკუთვნის მუნასიბი ჩიბუხზე:

მე ჩიბუხის წვეითა
ვერ გადავივლი მთასაო,
ასე რომ ბოლი მიყვარდეს
ბუხარში შევეყოფ თავსაო.

* იგულისხმება ლექსი „ჩემს დას ეფემიას“. — ი. ბ.

ჯანჯალ სტუმარზე, რომელიც ღვინის სმას აყოვნებდა, ა.
ჰავჭავაძეს უთქვამს მუნასიბი:

რას კიბხულობ,
შენ, ეს ღვინო დალიე,
სხვასაც სწყურის,
ნულარ დაახვალე.

მოსწრებული სიტყვები, კალამბურები, ზმები, ერთმანეთში
ირეოდა.

ჰავჭავაძეებთან იმართებოდა სხვადასხვაგვარი თამა-
შობანიც.

თედორე ტორნაუს აწერილი აქვს ერთი ასეთი თამაში,
რომელიც ოცდაათიან წლებში ჰავჭავაძიანთ სახლში დიდ
პატივში ყოფილა:

„ერთ სალამოს ჰავჭავაძეებთან თავს ირთობდნენ ერთგვა-
რი თამაშით, რომლის დროსაც მოთამაშენი სხედან წრეში და
უნდა ადგნენ სკამიდან მაშინვე, როგორც კი გამოძახილი იქ-
ნება ნადირის ან ყვავილის ფერი, რომელიც მოთამაშეს წი-
ნასწარვე აქვს არჩეული. უყურადღებობისას ის უკან აძლევ-
და თავის ფანტს.

ამ წრეში ბრწყინავდნენ ყველა ლამაზ ქალთა თვალები,
რომლებიც მაშინ ცხოვრობდნენ ტფილისში. თამაშში ჩარე-
ულმა ნიკოლოზ პავლეს ძე ტ..... გადახლართა ჩვეულებისა-
მებრ თავისი გრძელი ფეხები სკამის ფეხებთან და ჩაშტერე-
ბით დაუწყო ყურება ნინო ჰავჭავაძეს.

მოულოდნელად დაასახელეს მისი კუთვნილი ფერი. ის არ
გამოხმაურებია. გაიმეორეს სიტყვა ხელმეორედ. მაშინ დაავ-

წყდა რა თავის ფეხების შესახებ, ტ... წამოხტა, მაგრამ იმ წამსვე სკამთან ერთად გაიშლართა ოთახის შუა გულში, რომელიც ისე მიკვროდა მას, როგორც ქერქი ხეს. ძნელი იყო თავის შეკავება, ნინო ალექსანდრეს ასულის გარდა, ყველამ გადაიხარხარა“²⁴¹.

ნინო და ეკატერინე საუცხოოდ ასრულებდნენ ქართულ, რუსულ და ევროპულ ცეკვებს.

„ლეკურის“ ცეკვაში ეკატერინეს თითქმის ბადალი არ ჰყავდა. გრიგოლ ორბელიანი რიგიდან სწერდა სალომე ჰავჭავაძეს: „ყოველთვის ახალს სიამოვნებით ვიგონებ დღესა მას, როდესაც ეკატერინა ქუდჩაყეცილი დალისტნელ ლექსავით ლეკურს თამაშობდა, და იმღეროდა: „ბროლის ფიცარი, აფიცარი, გულს დაგეკონოს“²⁴².

* * *

ნინო ჰავჭავაძის ცხოვრების გზა თაყვანისმცემელთა გულე-ბით იყო მოფენილი.

აკენითვე ივანე ერისთავზე დანიშნულ ნინოს, რომელსაც აღარ გაატანა ა. ჰავჭავაძემ, გათხოვებამდე და დაქვრივების შემდეგ „ფარვანებრ“ თავს ევლებოდნენ: ს. ერმოლოვი, ნ. მურავიოვ-ყარსკი, ნ. სინიავინი, ვ. ილოვაისკი, პ. ზავილეისკი, დ. ალბრანტი, გარიუნოვი, გრ. ორბელიანი, ზ. ორბელიანი და სხვანი და სხვანი.

ნინო ჰავჭავაძე სიკვდილამდე ერთგული დარჩა გრიბოედოვისა, იგი სპეციაკი გრძნობით ემეგობრებოდა ყველას.

ოთხმოც წელს მიახლოებული გრიგოლ ორბელიანი, იგონებდა რა თბილისის ქალთა საზოგადოებას, რომელსაც ეკუთვნოდნენ: ნინო და ეკატერინე ჭავჭავაძეები, მანანა ორბელიანი, ანა ორბელიანი, სოფიო ორბელიანი, მარიამ ორბელიანი, მაია თუმანიშვილი, ელენე ერისთავი, მართა სოლოლაშვილი, მაიკო ორბელიანი, ჟოზეფინა ოპერმანი და სხვანი, სინანულით სწერდა ეკატერინე ჭავჭავაძე-დადიანისას:

„მომავონდა თქვენი ბრწყინვალე ყმაწვილობა და მასვე დროს სხვანიცა მრავალნი, დახატულნი სილამაზითა, მიმზიდველნი მაღალზრდილობით, გონებით, გულის სიწმინდით.

მართლაც, მეტად კარგი დრო იყო, სავსე მხიარულებითა, უზრუნველყოფითა, და ამასთან, საითაც შევკბედავდით, უთუოდ იყო ვინმე მშვენიერი და ამის გამო ხშირად ვამბობდით ძველებურს, სავათნავას ლექსსა. „ნეტა რომელს ვენაცვალო, განა რამდენი თავი მაქვს!“

ხშირად, ხშირად მაგონდება ის დრო, თქვენი დრო, მეტად ლამაზი დრო, ჩემის აწ დაბერებულის გულის გასამხიარულებლად, გასაყმაწვილებლად.

ღმერთმან გიშველოსთ, მეტად კარგები იყავით, და ეხლაც ჩემი თავი მით მიმაჩნია ბედნიერად, რომ მეცა თქვენს საზოგადოებაში ვიქცეოდი და მას ვეკუთნოდი. თქვენ გამომიყვანეთ მე კაცად, პოეტად, და ახლაც თქვენვე ხართ ჩემი ნუგეშის მცემელი!“ ²⁴³

ლამაზმანთა ამ წყებიდან გრიგოლ ორბელიანი დანიშნული იყო სოფიო ორბელიანზე (მათი შეუღლება არ მოხდა). ერთ

დროს იგი გაიტაცა ჟოზეფინა ოპერმანმაც, მაგრამ ტარიელის-სადარი სიყვარულით, ცხოვრების თითქმის მთელ მანძილზე ეტრფოდა პოეტი ნინო ჭავჭავაძეს.

ნინო ჭავჭავაძისადმი უზადო ტრფობის შედეგია გრიგოლ ორბელიანის შემდეგი ლექსები ნინოზე: „ნ...დმი“, „ამა სოფელ დამშთომიეს“, „მტირალ ნ...ს“, „ნუ მასმევ ღვინოა“, „მნათობო! თვით შენ ამიხსენ“, „თაყვანის-მცემელთ როს გუნდი“, „დღე-სა ამას სიყვარულმან“, „საამოა სახილველად“, „ჰე საყვარელო“ და სხვ.

ნინოსადმი სიყვარულს პოეტი უდიდესი საიდუმლოებით ენახავდა.

ამით არის გამოწვეული, რომ ნინო ჭავჭავაძისადმი მიმართული ლექსები გრ. ორბელიანს დაქარაგმებულად აქვს დასათურებულნი.

აღსანიშნავია ისიც, რომ ტრფობის მამხილებელ ნაწერთა გაგზავნას შეყვარებულისადმი პოეტი გაუბრბოდა და ეს თხზულებანი აღრესატიისადმი გაუგზავნელნი რჩებოდნენ გრიგოლ ორბელიანის პირად არქივში.

ნინო ჭავჭავაძისადმი გაგზავნილ წერილებში და სხვა პირებისადმი მიმართულ ბარათებში გრ. ორბელიანი ცდილობს დამალოს თავისი ხვაშიადი და მიჯნურისა და მოტრფიალის ნაკვლად თანისი თავი მეგობრისა თუ პატივისმცემლის სახით წარმოგიდგინოს,

რასაკვირველია, ნინო ალექსანდრეს ასულმა იცოდა, რაზომ ძლიერად უყვარდა იგი გრიგოლ ორბელიანს, პატივისცემით ეპყრობოდა პოეტს და ყოველნაირად ცდილობდა მეგობრობაში გადაეზარდა თაყვანისმცემლის სატრფიალო გრძნობა.

„სატრფოს ერთი შემოხედვა მრავალთ სიმწარეთ გვაფიქსებს“, — წერდა ერთ ლექსში გრიგოლ ორბელიანი და ისწრაფოდა ახლო ყოფილიყო თავის იდუმალ სატრფოსთან.

მაგრამ, როცა პოეტი ნინო ჭავჭავაძეს ხვდებოდა, — იბხეოდა. სიტყვას ველარ სძრავდა.

„ნინოსადმი“ მიძღვნილ ლექსში ვკითხულობთ:

მნათობო! თვით შენ აღმიხსენ,
 რა მემართების, რასა ჰვგრძნობ,
 როს გხედავ, რადა ეპწითლდები,
 რად ეპკრთები, ვშიშობ და ვხარობ?
 მაშინ რად ენა სდუმდების,
 როს შენთან უბნობას ვცდილობ
 და რისთვის ნაცვლად სიტყუათა,
 მხოლოდ ოხერითა ვმეტყუელობ?
 მრავალგზის ეფიცავ არ განახო,
 მაგრამ ყოველ ჟამს გეძიებ,
 როს გხედავ, გულსა სახმილსა
 მდუმარედ მყოფსა აღმიგზნებ.
 მაშინ, მე, შმაგი, ყოველთა
 გარე ჩემს საგანთ ვივიწყებ,
 ხანა ვსწყევ შენთა სიტურთეთ
 და ხან კი მათვე ვაღმერთებ.
 მრავალ გზის ვჰფიცავ, გივიწყო,
 და ვჰქმნატა ნება გონების;
 მარამ როს გხედავ, გონების
 რჩევა სრულიად არ მესმის...
 ზული ხელმწიფებს და უფრო
 უძლიერესად შენ გეტრფის,

და გულის მონად შექმნილი
გონებაც შენდა მოპყრინვის!

ნინო ჭავჭავაძისადმია მიძღვნილი გრიგოლ ორბელიანის
შესანიშნავი მუხამბაზი—„ნუ მასმევ ღვინოს“:

ნუ მასმევ ღვინოს, — უღვინოდ ვარ მთვრალ შენის ეშხით, —
თვარა მიმუხთლებს და წარმოჰსთქვამს ენა ყოველსა,
ესდენ ხან კრძალვით დაფარულსა ღრმად ჩემსა გულსა:
უიმედოსა შენდა მიმართ ჩემს სიყვარულსა,
ტანჯვათა, ოხვრათ, იღუმალად მომდინარ ცრემლსა,
ჩემს შესაბრალოს გაშმაგებას ცნობათ დაფანტვით...
ნუ მასმევ ღვინოს, — უღვინოდ ვარ მთვრალ შენის ეშხით!
გულის ურჩისა დასამშვიდად მცირედ გონება
შემრჩომია-ლა და მისიცა გსურს დაბნელება!
მის დასამონად იცი, კმარა შენი შევენება,
ერთი მოხედვა ტრფიალებით, მცირ ყურადღება!
იცი, მარამა თასს კი მაძლევ მღიმარეს სახით,
ნუ მასმევ ღვინოს, უღვინოდ ვარ მთვრალ შენის ეშხით!
რადგან არ იშლი ჩემს საკვდავად შენს სასტიკ სურვილს
და ჭილდოდ ვარდსა მაძლევ ოდეს შევსვამ თასს აღვსილს;
მაგ ვარდის ნაცვლად მასუნე ვარდს, შენს ღაწვზე გაშლილს,
და მაშინ გინა სიხარულით შევსვამ თვით სიკვდილს!
რათ მინდა ღვინო, თუ ვერ გეტყვი: გეტრფი მთვრალ ეშხით!
ნუ მასმევ ღვინოს, უღვინოდ ვარ მთვრალ შენის ეშხით.
ზოგჯერ მღიმარე გიმზერ ოდეს ეშხით აღვსილი,
მრწამს, რომ ღაწვს ზედა გარდაგვრია ნუშის ყვავილი!
მაშინ მას ზედა დაკონების მკლავს მე სურვილი.
მაშ გინდა მომკლა, გეტყვი, თმენის არღა მაქვს ძალი,
ისმინე, ვდნები, ცნობა არ მაქვს, ვგიჟდები ეშხით,
ნუ მასმევ ღვინოს, — უღვინოდ ვარ მთვრალ შენის ეშხით,

1831 წლის ივნისის დამლევს გრიგოლ ორბელიანი პეტერბურგს გაიგზავნა, სადაც წაიყვანა კავკასიის კორპუსიდან რჩეული ჯარისკაცები ქვეითი ჯარის საგანგებო პოლკში ჩასარიცხავად.

თბილისიდან გამგზავრების წინ გრ. ორბელიანი მივიდა ნინო ჭავჭავაძესთან გამოსამშვიდობებლად.

მხატვრულ ეპისტოლარულ ესკიზში პოეტი ასე აგვიწერს ამ გამომშვიდობებას:

ნ[ი ნო], ე[კ ა ტ ე რ ი ნ ე], მ[ა ნ ა ნ ა]

გახსოვსთა ღღე იგი, ოდესცა მე, გულითა მწუხარებისაგან შევიწროებულითა, მოვედ რა თქვენდა ნ[ინო] გამოსასალმებლად.

გიხილეთ მოულოდნელად სამნივე ერთად ნ[ინო], ე[კატერინე], მ[ანანა], ვითარცა მშვენიერნი გრაციანი, მკდომარენი მოაჯირზე ფანჯარასთან და უმზერდით ყმაწვილურისა სიამოვნებითა საშინლად აღრეულთა ღრუბელთა და ისმენდით უშიშრად ქუხილთა, რომლისა გვრგვინვათა განამეორებდნენ მთანი.

უმზერდით უშიშრად და არა უწყოდით, თუ საშინელს ამა ღრუბელთა არიან ღრუბელნი ვნებათანი, ცხოვრებისა ჩვენისა დამამწარებელ და დამაბნელებელნი, რომელნიცა ჯერეთ არა შეხებიან გულთა თქვენთა, აქამომდის უმანკოთ, წმინდათ ნაწილთ.

მოვედ თქვენდა და მსურდა მხიარულად მეჩვენა თავი ჩემი, მარამა მხიარულისა სახის ქვეშე ვერა დავჰფარე თვალთაგან თქვენთა მწუხარებით მდგომარეობა გულისა ჩემისა.

შემამცნიეთ მკმუნვარება და იწყევით ჩემთა ნუგეშისცემა. მე ვიჯეგ მღუმარედ; ვისმენდი სიტყვათა თქვენთა, მსურდა მეცა უბნობა, და ვერცა ერთის სიტყვისა ვერა შევძელ წარმოთქმად.

გახსოვთა, რა გესმათ ჩემგან სიტყვა „მშვიდობით“, თვალნი თქვენნი უნებლიეთ აღივსნენ ცრემლითა. ერთი და ორიც გარდმოგცვივდათ მშვენიერთა ღაწვთა ზედა, ხოლო ბაგენი ღიმილითა ჰსცდილობდნენ დაფარვასა მწუხარებისას თქვენისას.

ახ! ვითარ მშვენიერ იყვენით წამსა მას; ვითარ გშვენოდათ ცრემლნი,—არა გიხილავსთა, მშვენიერსა გაზაფხულისა დილასა ვარდი ახლად გაშლილი, რომელსა ზედაცა ბრწყინვალეებს ზეცისა ნამი, ანუ არა გახსოვთა მზიანსა დღესა მოწმენდილიცა, გადმომცვრეველი წვიმისა, რომლისა თვითეულნი მარცვალნი, მზისა სხივითა გაბრწყინვალებულნი, ჰსცვივიან მარგარიტებრ და ასიამოვნებენ თვალთა.

ესრეთ იყვნენ ცრემლნი თქვენნი. სიხარულმან განანათლა და განაბნივა მწუხარებითი სიბნელე გულისა ჩემისა. ნუთუ ვარ ესრეთ ბედნიერ [რომელ] ღირს ვიქმენ ცრემლისა თქვენისა? ნუთუ. გულთათვის [თქვენთა] გმნი'მვნელებ რასმე?

ამა ჰარზმან სრულად მავიწყა, რომელ წამსვე მას გესალმებოდით. ესრეთა მცირედი სიხარული ავიწყებს მრავალთა სიმწარეთა.

აწ შესაძლო არს, რომელ არცა დღე იგი, არცა ნუგეშისცემა და აღარცა თვით მე გახსოვართ თქვენ! მარამა დღე იგი არაოდეს არა აღიხოცების გონებისაგან ჩემისა. ოდესცა მეწვევის მწუხარება ანუ უბედურება, რომელნიცა არიან კაცთათვის

აუცილებელ და განუყრელ სიცოცხლესა თანა ჩვენსა, მაშინ მო-
მაგონდებით, ჰე, გრაციანო! ცრემლნი თქვენნი, ჩემთვის, ჩემთ-
ვის გადმოცვივნულნი და ვიქნები მით ნუგეშისმცემელ“.

სამშობლოს მოშორებული გრიგოლ ორბელიანი თავის
თბილისელ მეგობრისაგან — დავით ყორღანაშვილისაგან
ღებულობდა ბარათებს, რომელთა შორისაც ნინო ჭავჭავაძის
სახელი თითქმის ყოველთვის იხსენიებოდა.

1831 წლის 24 აგვისტოს დავით ყორღანაშვილი სწერდა პო-
ეტს: „შენი წიგნი, კვირას ბალიდან რომ დავბრუნდით, ბინდი-
სას მოვიტანე თქვენსა. დედა შენი, ნინო და სხვა ქალები ყაბახ-
ზედ დაიარებოდნენ, მივეც წიგნი და საკვირვლად იამათ“²⁴⁴.

იგივე დავით ყორღანაშვილი 1832 წლის 5 მაისს აუწყებდა
გრიგოლ ორბელიანს: „გუშინ სადილთ უკან შეველ ნინოსთან.
მანანა იქ იყო. აგრეთვე სხვა ქალები. შენზედ ლაპარაკი ჩამო-
ვარდა, ყველანი გაქებდნენ“²⁴⁵.

1832 წლის 15 სექტემბერს დავით ყორღანაშვილი კვლავ
სწერდა პოეტს:

„წრევანდლისთანა ლხინები სულ არ ყოფილა. რიგის პურ-
სავით ყველას კამპანია გამართული აქვთ და სულ ბალებში.

ზეგ, ე. ი. შაბათს მე მყევანან დაპატიჟებულნი ბაღში ვახშმათ
და კვირას სადილათ: ნინო, თარხნიანთ სალომე დედითურთ,
ჩვენი დედა ზორეშანი, ელისაბედ, ყორხმაზის და სოფიო თა-
ვისის ქმრით გრიგოლ ბარათოვით, იაგორ სტეფანიჩის და,
სტეფანოვიჩის ცოლი. კაცები: ბატონი იაკობ, იაგორ სტეფა-
ნიჩი, გერასიმა, ყორხმაზ, ანდრია და სხვა ახალი დრუგები, რო-
მელსაც შენ არ იცნობ“²⁴⁶.

გრიგოლ ორბელიანი ნატრობდა ნინო ჭავჭავაძის ნახვას.
ერთ-ერთ ლექსში პოეტი წერდა:

ნეტარ კვლავცა შენი ხილვა მელირსოს,
საამურის ხმის დავეტებო სმენას,
მას წამს. სანატრელს ვით შემედაროს
ან მეფე ტახტზე, ან ღმერთო ზეცას!

ნატვრა ნატვრად რჩებოდა. პოეტი რამდენიმე წელს ვერ
ელირსა ნინო ჭავჭავაძის ხილვას,

* * *

1831 წლის 11 ნოემბერს პეტერბურგში ჩასულმა გრიგოლ
ორბელიანმა, მეორე დღეს, მოინახულა თავისი ნაცნობი თბი-
ლისიდან—პრასკოვია ახვერდოვა.

პოეტის პეტერბურგის პერიოდის დღიურში ვკითხულობთ:

„11-სა საღამოზე წაველ პეტერბულს... მეექვსე საათზე მი-
ველ ღრაფ სიმონიჩის სახლში, რომელიცა იდგა ნევესკის პროს-
პექტზე, დიდის კანუშნის დემუტის ტრახტირში. ღერშერტმა
წამიყვანა სასეირნოდ ნევესკის პროსპექტზე.

12-სა დილით მოვიდა ღრაფის სანახავად ბატონიშვილი
ლუარსაბ, რომელთანაც წარმადგინა ღრაფმა. აქედან წავედით
ბატონიშვილს ფარნაოზთან, რომელიცა ჰსდგას ფონტანკაზე.
დიახ სიამოვნებით მიგვიღო ფარნაოზმა, რომელიცა არს დიახ
კვნიანი კაცი და დაგვპატიჟა სადილად შაბათს. აქედამ წავედით
პრასკოვის ნიკოლაევასთან, რომელიცა განკვირდა ფრიად ჩემს
ანაზღეულად მისვლას“²⁴⁷.

ფარნაოზ ბატონიშვილთან გრიგოლ ორბელიანმა გაიცნო იარაღი შანშიაშვილი, მომავალი ადრესატი ლექსისა—„იარაღის“.

ქართველ მეფეებსა და მსხვილ ფეოდალებს ძველი დროიდანვე ჰყავდათ კარის მგოსან-მომღერლები. უკანასკნელი წარმომადგენელი სასახლის მგოსნებისა იყო იარაღი შანშიაშვილი.

იარაღი ფარნაოზ ბატონიშვილის მოლარის — გიორგის ერთადერთი შვილი იყო.

დაბადებულია იარაღი 1773 წელს, რადგან 1833 წლის 29 აპრილს აღნიშნავს, სამოცი წლის ვარა²⁴⁸.

1793 წელს, 25 წლის იარაღი ფარნაოზ ბატონიშვილს მიეკედლა და სიკვდილამდე აღარ მოცილებია მას. აღ. ორბელიანი ირწმუნება: „ყმაწვილობისთვე იარაღი სიკვდილამდი ფარნავაზ ბატონიშვილს ახლდა განუყრელს მეგობრათ და კიდევ ემსახურებოდა“²⁴⁹.

იარაღი ახალგაზრდობისას ჯერ სპარსელებს წაუყვანიათ ტყვეთ, მერე ძლივს გადაურჩა თურმე იმერელ მძარცველებს. გრ. ორბელიანი გადმოგვცემს:

„მხიარული მოხუცი იარაღი შანშიაშვილი მიყვებოდა ხოლმე თავის თავგადასავალს, როგორ წაიყვანეს იგი ტყვეთ სპარსელებმა, როგორ გამოიქცა იქიდან და როგორ უნდოდათ მოეკლათ იგი იმერლებს ორიოდ გროშისათვის“²⁵⁰.

1805 წლის აპრილამდე იარაღი საქართველოში იყო. აღნი-

შნული წლის აპრილში იგი თან გაჰყვა რუსეთში გადასახლებულ ფარნაოზ ბატონიშვილს და მის ოჯახს.

რუსეთში ჩასული იარალი ახლობელი პირი გახდა მოსკოვსა და პეტერბურგში მცხოვრები ქართველებისა. დავით ბატონიშვილი გვიამბობს: „იარალი იყო შემაქცევარი მომღერალი, მეკიანურე და მეთარე ბატონიშვილებისა და მთელი ქართველობისა მოსკოვს და პეტერბურგსა“²⁵¹.

სხვათა ლექსების დამღერება-შესრულებისა, კიანურსა და თარზე დაკვრის გარდა, იარალი იყო პოეტი და საკმაოდ დახელოვნებული იმპროვიზატორიც. შენახულია მისი ერთი ლექსი ცნობილ მესტამბე გიორგი პაიჭაძეზე ნათქვამი:

საათლამას გვარზედ მუხამბაზი

თქმული იარალისაგან პაიჭაძე გიორგიზე

შე საწყალო პაიჭაძე, რა ხარო,
სახლი აღარა გაქვს, ახლა სად ხარო,
მწუხარებით წელში არ მოიხარო,
შენის ნახვით დღე ყოველ გამახარო
თავრიზის კაქკაჟო, ენა შაქარო,
სტამბის გამგეო, კარგო სარქარო.
შე საწყალო პაიჭაძე, რა ხარო,
სახლი აღარა გაქვს, ახლა სად ხარო!
რად შეშურდა შენთვის ვისმე მღვდელობა,
ვიცი არ გინდოდა წინამძღვარობა,
არცა ბერობა, არცა მოძღვრობა.
რა იყო ესე, ესდენ მტერობა,
ჟამნ გალობისთვის მუდამ მზად ხარო,

შე საწყალო პაიჭაძე, რა ხარო,
 სახლი აღარ გაქვს, ახლა სად ხარო!
 მიკვირს ესე, თუ საწყენი რა იქმენ,
 ამ ჟამამდის, ყოვლის კაცისგან იქმენ
 სიბერის დროს, საწიხლავი რად იქმენ,
 პეტერბურღში სასაცილო შეიქმენ,
 გავს ამაში უბედური სვის ხარო.
 შე საწყალო პაიჭაძე, რა ხარო,
 სახლი აღარა გაქვს, ახლა სად ხარო!
 ამისათვის სწუხს, შენი იარაღია;
 ვერ შევიტყვე, შენი თუ რა ბრალია,
 ზოგი ამბობს კინჰილაზე მწყრალია,
 ზოგთ ჰგონიათ ყოვლთვის იყო მთვრალია,
 მხნეთ მოიქეც, მტერი არ გაახარო.
 შე საწყალო პაიჭაძე, რა ხარო,
 სახლი აღარა გაქვს, ახლა სად ხარო!
 აწ შევიტყვე ჯავრობს ვინმე ბერია,
 რად შერებაო, რადგან მოხუც ბერია,
 გაუშვია ცოლი, დედაბერია,
 სიცრუისა გულა გაუბერია.
 არ შეშინდე მელიტონის ყმა ხარო.
 შე საწყალო პაიჭაძე, რა ხარო.
 სახლი აღარა გაქვს ახლა სად ხარო!²⁵².

იარაღი შანშიაშვილის სხვა იმპროვიზაციები ნაპოვნი არ
 არის, ანდა ჩვენამდე არ მოსულა.

ტახტდაკარგული ბატონიშვილების კარის მგოსანი იარაღი,
 თარჯიმნის მოვალეობასაც ასრულებდა პეტერბურგში.

ფარნაოზ ბატონიშვილი ნათესავ-მეგობრებისადმი გაგზავ-
 ნილ ბარათებში არ ივიწყებდა იარაღის ამბავიც ეცნობებინა.

1832 წლის 27 იანვარს ფარნაოზი პეტერბურგიდან თბილისში სწერდა ელიზბარ ერისთავს: „ჩვენ ამბავს ვიცი იკითხავთ ღვთის შეწყევნით ყველანი მშვიდობით ვიმყოფებით, ეგრეთვე იარალი“²⁵³.

იარალი მძიმე მატერიალურ სივიწროვეს განიცდიდა. დიმიტრი ერისთავი რუსეთიდან ელიზბარ ერისთავისადმი მოწერილ ბარათის აშიაზე წერდა: „იარალი იხვეწება, რომ უთხრა ვახტანგს ფული გამოუგზავნოს, ჯერ აგერ ხუთ თუმანს სთხოვენ სარგებელში. ეს შეჩვენებული არ მომეშვა, აი სად დამაწერინა“²⁵⁴.

პეტერბურგში დიმიტრი ბატონიშვილთან შეკრებებზე ხანდახან მონაწილეობდა იარალი შანშიაშვილიც. გიორგი რევაზის ძე ერისთავი გვიამბობს: „მახსოვს ზოგჯერ იყო ხოლმე აგრეთვე იარალი შანშიევი, რომელიც თავისი ცნობილი ხუმრობით გვაცინებდა ხოლმე, ერეოდა ზოგჯერ საუბრებში“²⁵⁵.

ფარნაოზ ბატონიშვილთან გაცნობილ იარალის მაშინვე დაუმეგობრდა გრიგოლ ორბელიანი. იარალი შანშიაშვილი უყვებოდა გრ. ორბელიანს, როგორც თავის თავგადასავალს, ისე საქართველოს ისტორიის სხვადასხვა ამბებს.

ამ შთაბეჭდილებათა გავლენით დაწერა პოეტმა გრ. ორბელიანმა 1832 წლის 8 მარტს ქ. ნოვლოროდში თავისი ლექსი „იარალის“.

ლექსის გენეზისის შესახებ გრ. ორბელიანი ორიოდ წლის შემდეგ წერდა: „არ უარყყოფ, რომ მე დავწერე ლექსი იარალი შანშიაშვილისადმი, რომელიც ფარნაოზ ბატონიშვილთან გავიცანი. ჩვენი ნაცნობობის ნიშნად დავსწერე ეს მიძღვნა მისადმი“²⁵⁶.

ლექსი „იარალის“, გრიგოლ ორბელიანმა, დაწერისთანავე

სხვა თავის ახალ ლექსებთან ერთად ნოვგოროდიდან პეტერბურგში გაუგზავნა სალომე ბატონიშვილსა და იარალი შანშიაშვილს.

სალომე ბატონიშვილი 1832 წლის 15 მარტს პეტერბურგიდან სწერდა გრიგოლ ორბელიანს: „თქვენი წიგნი და მშვენიერი ლექსი ჩემთან და იარალისთან წარმოგზავნილნი მივიღე. ისე ღმერთმა შენ გაცოცხლოს შენმა მშვიდობის ამბავმა ჩვენ ყველანი გვასიამოვნა და ძვირფასთ ლექსთ ჩვენ დაგვატკბეს“²⁸⁷.

გრიგოლ ორბელიანის ლექსი „იარალის“ მალე თბილისშიაც გავრცელდა.

პოეტი ვახტანგ ორბელიანი ამის შესახებ წერდა: „გრ. ორბელიანოვის ლექსი სათაურით „იარალისადმი“ წასაკითხავად გადმომცა გენ. მაიორ. თ. ჭავჭავაძის მეუღლემ“²⁸⁸.

1832 წლის შეთქმულების საქმეზე პასუხისმგებებაში მიცემული იყო იარალი შანშიაშვილიც. ძიების დასრულებისთანავე იგი გაანთავისუფლეს პასუხისმგებლობიდან.

იარალი ცოცხალი იყო ორმოცდაათიანი წლების მიწურულსაც. 1848 წლის 30 აპრილს ელენე ერისთავი პეტერბურგიდან თბილისში სწერდა თავის მამას:

„იარალიმ ბევრი იცინა თქვენს მოკითხვაზედ, თქვენმა თავის მზემ ისევ ის არის რაც ყმაწვილობას იყო, მიკვირს როგორ არ ბერდებო, ეს ერისთავიანი სულ ასეთი არიანო, ბატონი რძალი ამაზე გაუწყრა შენი სასაცილო არსად ყოფილან ერისთავიანი თქვენმა მზემა. იმან თავისებურად ჩაახველა და ამაზედ კიდევ უფრო გაჯაგრდა ბატონი რძალი“²⁸⁹.

ღრმად მოხუცი იარალი შანშიაშვილი მიიცვალა პეტერბურგს. გარდაცვალების წელი ცნობილი არ არის.

• • •

პეტერბურგში მყოფი გრიგოლ ორბელიანი დაესწრო რამდენიმე საოპერო და დრამატულ სპექტაკლს.

1832 წლის 20 იანვარს მან თეატრში ნახა „ვაი-ჰეუსაგან“, გრ. ორბელიანის დღიურში ვკითხულობთ: „იანვარს 20-სა წაველ თეატრში... გამოსასაღმებლად წარმოდგენა იყო «Горе от ума» საწყალის უდროოდ მამკვდარის ღრიბოედოვის მიერ თხზულება“²⁶⁰.

პეტერბურგიდან პოეტი ნოვგოროდს გაემგზავრა.

1833 წლის 11 მარტს ნოვგოროდში „1832 წლის შეთქმულების“ საქმეზე დაპატიმრებული გრიგოლ ორბელიანი ჯერ პეტერბურგში ჩაიყვანეს.

პეტერბურგში პოეტი ერთი კვირა გააჩერეს, შემდეგ თბილისში გამოგზავნეს და ავლაბრის პოკროვსკის ყაზარმაში დაამწყვდიეს, სადაც ისხდნენ „1832 წლის შეთქმულების“ საქმეზე სხვა დაპატიმრებულნიც.

1833 წლის ოქტომბერში, გამოძიების დასრულებისთანავე, გრიგოლ ორბელიანი გაიგზავნა კავკასიის მოქმედი ჯარის ხაზზე. პოეტს აეკრძალა რამდენიმე წლით სამშობლოში დაბრუნება.

გრ. ორბელიანი კავკასიის ხაზზე რამდენიმე თვე დარჩა.

იქიდან ის გაგზავნეს ქალაქ რიგას, ნევის საზღვაო პოლკში, სადაც პოეტი ჩავიდა 1834 წლის მაისში.

რუსეთში სამსახურისა და მერე გადასახლებაში ყოფნის დროს, ნინო ჭავჭავაძისადმი ტრფიალში გრ. ორბელიანს შეეცილა მისი ძმა—ზაქარია ორბელიანი, სახელოვანი მხედარი და თვალწარმტაცი ჭაბუკი.

გრიგოლ ორბელიანმა უმაღლესე გაიგო ეს ამბავი, თუმცა ზაქარიამ არაფერი იცოდა ძმის სულიერი ტკივილების შესახებ.

ზაქარია ორბელიანს ნინო ჭავჭავაძე უყვარდა გატაცებით, გაგიჟებამდე, ზღაპრულად და მას კი დეკანოზ დიმიტრი მესხი-შვილის ქალიშვილს ქეთევანს ურიგებდნენ.

1834 წლის 28 მაისს ზაქარია ორბელიანი თბილისიდან სწერდა თავის ძმას გრიგოლს: „Пристают ко мне; чтобы я женился на Алексеева дочери. Махлеვენ 5.000 руб. деньгами и 2000 прид. ქალი სრულებით არ მინახამს. ამათ ქართულად უნდათ რომ შევირთო და როგორ გაუძლებ თუ არ მეცოდინება ვის ვირთავ. ჩემი გულის დარდი კი არ იციან და მელაპარაკებიან, რომ ილაჯი არა მაქუს. შენმა გაზდამ გრიგოლ! რომ სიცოცხლე არა რა მაქუს. შენ იცი ვისთვისაც H*... მოდი მიშველე რამე თორემ ძალიან გასაჭირში ვარ... არ გეხუმრები Не знаю что предпринять!... ამის პასუხი მომწერე“²⁶¹.

* გრიგოლ და ზაქარია ორბელიანების მიმოწერაში რუსულ ასო „H“-ში იგულისხმება ნინო ალექსანდრეს ასული ჭავჭავაძე-გრიბოედოვა.—ი. ზ.

1834 წლის 30 ივლისით დათარიღებულ თავის საპასუხო წერილში გრიგოლ ორბელიანი სწერდა ზაქარიას:

„...შვიდასი თუმანი, სწორედ, გითხრა, კარგი ფულია; — მარამა ეგ კი ძნელია, რომ გაუცნობად, უნახავად შეირთო. ეგ დროები წავიდა და მათთან უწინდელნი ჩვეულებებიცა, რომ პატარძალი დედამთილთან ხმას არ ამოიღებდა მანამ არ დაორსულდებოდა, ან ერთი წელიწადი არ გავიდოდა.

Мне кажется, что для твоего счастья нужно сколько нибудь и европейской образованности или сколько нибудь ума без скучных грузинских ужимок.

სხვებზე შენ ირთავ შენთვის ცოლსა, შენს საბედნიეროდ უნდა დაეკითხო შენს გულსა და შენს გონებას. შენი ცოლი ვინც უნდა იყოს ჩემი საყუარელი რძალი იქნება...

სად არის H... და ან როცა ნახე და ან როგორი იყო თქვენი შეყრა, დაწვრილებით მომწერე. Не знаю что мне сказать о твоей любви, ибо я смотрю на нее, как на слабость человеческого сердца, более потому позволительную, что от нее выходят очень редко дурные следствия; ибо она скорее всех других слабостей проходит и оставляет по себе приятные воспоминания; по тому приятная, что он суть дела или шалости юных лет.

შე გიჟო! რათ მიგდის სიცოცხლე. მე თვით ვიცი, რომ H... არის ჭკვიანი, უმეტეს ლამაზი და უფრო კეთილი; მარამა მერწმუნე, მე გამოცდილებით გეუბნები, რომ არცა ერთი დედაკაცი მთელს ქვეყანაზე არა ღირს, რომ ნახევარ ნეკი მოიჭრას მისთვის, და შენ კი სიცოცხლე მიგდის. Как ты слаб! Впрочем желал бы тебе такую жену. Очень, очень жаль, что нельзя тебе на ней жениться. და სხვარიგად ვერას გახდები“⁵².

„ნახევარ ნეკის მოჭრა“ რა იყო? გულადი ზაქარია ორბელიანი სიცოცხლეს არ დაიშურებდა ნინო ჭავჭავაძისათვის.

ქართველთა „მურილიოს მადონა“ კი, ყოველნაირად ცდილობდა და-ძმური ურთიერთობა დაემყარებინა მოტრფიალესთან.

ნინოსადმი ტრფიალში გაცუხნებულმა ზაქარიამ ჯერ საერთოდ უარყო ცოლის შერთვა, მაგრამ მერე, 1835 წლის 10 თებერვალს, ჯვარი დაიწერა ანჩისხატის ტაძრის დეკანოზის, დიმიტრი ალექსი მესხიშვილის ასულ ქეთევანზე (1812—1891). 1835 წლის 18 თებერვალს ზაქარია სწერდა გრ. ორბელიანს:

„ვიცი ბევრს იცინებ ჩემს ხარაკტირზე. ამას წინად მოგწერე, რომელშიაც უარჰყავს საუკუნოდ ცოლის შერთვა, მაგრამ ამ თვის 10-ს ჯვარი დავიწერე, ესე ერთბაშათ ანჩისხატის დეკანოზის ქალზე.

მელიტონ, ეფემია და ერთიანად ბატონიშვილები იყვნენ ამაში მოცადინენი და მიზეზნიც. არ ვწუხვარ, მოხარულიცა ვარ ამისთანა ქალისათვის და მოყვარეებისათვის²⁶³.

გრიგოლ ორბელიანი შემდეგნაირად არიგებდა ახლად დაქორწინებულ ძმას:

„უსაყვარლესო ძმაო ზაქარიავ! წერილი შენი 18-ის თებერვლისა მივიღე აღდგომის დღეს, მაშინა ვსცან შენი დაქორწინება. ღმერთმან მოავლინოს შენზედა და შენს მეუღლეზედ აურთხევა თავისი და მადლი. სიყვარული და სიხარული იქმნენ განუშორებელ თანამავალად გზასა ზედა თქუენისა ცხოვრებისასა.

ჩემო საყუარელნო! მოისმინეთ რჩევა სტარიკისა. იყუენით მარადის გულწრფელად და ნურარაი იქმნების თქუენ შორის საიდუმლოდ, უკეთუ გჰსურსთ ბედნიერად ცხოვრება. განჰხსენით

გული თქუენი და მასზედა წაიკითხეთ ხასიათისა ურთიერთისა.

იყუენით ურთიერთისა პატივისა მცემელნი; ვინაჲთგან საცა აოა არს პატივისაღება, არცა არს სიყვარული. არ დაგავიწყდესთ ნემენცური ანგარიში, ესე იგი, რომ ხარჯი არ გარდამატებდეს შემოსავალსა. ამა კანონის დარღვევა ჰყოფს ესოდენ მრავალთა უბედურად.

მეუღლეობითსა ცხოვრებასა შინა, ოდესმე უმცირესი მიზეზი ჰშობს უსიამოვნებასა; ამისათვის ერიდენით და ძალიან ერიდენით, რომ არცა მეგობარი, არცა ნათესავი და თვით ძმაცა თქუენი არ იყუენ მოწამედ თქუენშორის უსიამოვნებისა, რომელიცა უამისოდაც განჰქრების მსწრაფლვე. დაიცევით ესე და მერწმუნეთ, რომ ცხოვრება თქუენი განჰვლის ბედნოერად²⁶⁴.

სალომე ჭავჭავაძესა და მის ასულებს—ნინოსა და ეკატერინეს უკეთესი მეუღლე სურდათ ზაქარია ორბელიანისათვის და ამიტომ უკმაყოფილონი დარჩნენ ამ შეუღლებით, 1835 წლის 29 მაისს სალომე ჭავჭავაძე სწერდა გრიგოლ ორბელიანს:

„შენი განათლებული ძმაც აგრე დაგვცინოდა, ქართველი ქალები გაუნათლებლები ხართო, მაგრამ თითონაც გაუნათლებელი ქართველი ქალი შეირთო. როგორ მოგწონს იმის ვკუსი?“²⁶⁵

იმავე თარიღით გრიგოლ ორბელიანს ეკატერინე ჭავჭავაძე სწერდა; „შენი კუნჯულა ძმა ზაქარია აღარავის კადრულობს, რაც ცოლი შაირთო. თავად რა იყო ახლა უფრო ატაცებულა“²⁶⁶.

ხოლო თვითონ ნინო ჭავჭავაძე აი რას სწერდა გრიგოლ

ორბელიანს: „მომილოცავს ზაქარიას დაქორწინება, არასდროს არ მეგონა იმის ამპარტავნობისაგან გულს ისე დაიმდაბლებდა, დეკანოზის ქალს შაირთამდა Ax! Бетер, бетер!“²⁶⁷

ზაქარია ორბელიანს ზოგნი ცრუ ინფორმაციას აწოდებდნენ, თითქოს ნინო ჭავჭავაძეს მისი მეუღლეობა სურდა. არა სწორი ცნობების საფუძველზე გაამაყებული ზაქარია სწერდა გრიგოლ ორბელიანს: „ეხლა კი დიდად ჰსწუხან როგორც მესმის (Я говорю насчет Н....), რომელსაც დიდად ჰსურდა, მაგრამ არა ჰქონია იმდენი ხარაქტერი, რომ თავი გამოედვა“²⁶⁸.

და ეს „როგორც მესმის“ არავითარ შემთხვევაში სწორი არ იყო.

ქეთევანზე დაქორწინებით ზაქარიამ ნინო ჭავჭავაძისადმი ტრფიალი იოტისოდენადაც ვერ გაინელა.

ზაქარიას გაუგებარი არ დარჩა გრიგოლ ორბელიანის გრძნობები ნინო ჭავჭავაძისადმი.

გრიგოლისადმი გაგზავნილ ბარათში ზაქარია წერდა: „... გეტყვი სწორედ, რომ Н... დაამწარა ჩემი სიცოცხლე. ბიჭო! არა გრცხვენიან? რათ მატყუებდი, შენ ჩემზედ მეტად გყვარებია და ჩემს წინ მაღაყებს რათ თამაშობდი, ახლა შენ დაგრჩა ბურთი და მოედანი“²⁶⁹.

საპასუხო წერილში გრ. ორბელიანი არწმუნებდა ზაქარიას: „ბიჭო! ვინ გითხრა, რომ მე ვკვდებოდი Н... შენმა გაზრდამ სიცრუეა. ჰო! მაგრამ ელისაბედ რომ მანდ არის უთუოდ ის გეტყოდა“²⁷⁰.

გრიგოლ ორბელიანის ცდა ამაო იყო. ზაქარიამ სიმართლე ამოხსნა.

ნინო ჭავჭავაძესა და გრიგოლ ორბელიანს შორის მიმოწერა სწარმოებდა.

1835 წლის 13 მაისს ნინო თბილისიდან სწერდა გრიგოლ ორბელიანს (ეს ბარათი წარმოადგენს მანანა ორბელიანის ბარათზე მინაწერს):

„საყვარელო ძმაო გრიგოლ!

ამჟამად მეც მანანასთან ვარ. დიახ ხშირად გიგონებთ სიამოვნებით. შენი განათლებული ძმისაგან ილაჯი არა გვაქვს, ხან დაგვიტკება, ხან გვეჩხუბება. როდის იქნება შენ მოხვიდე. ფას სუყველანი ყაფლანთან, შენთან.

ეს ერთი თვე არის რაც ბებიაჩემი და მე აქა ვართ. დედა კატინათი და სოფიოთი წინანდალს არიან. ახ! რა უგემურად ვატარებთ დროს. აღარ არის სიცოცხლე. ამ ორიოდ დღეში ისევ წავალთ ჩვენს დედათ მონასტერში.

რამდენჯერ მოვიგონებ ხოლმე ჩვენს რკოზე წასვლას, დაბრუხებას, შენს ძახილს „მოვდივართ“. შენ კი არ ვიცი გახსოვართ თუ არა.

მშვიდობით საყვარელო ძმაო, გთხოვთ შენის ლამაზის ლაპარაკით ხშირად გვასიამოვნო ხოლმე, რომელიც ყველას სასიამოვნოთ გვაქვს შენის წიგნის მოსვლა, მაგრამ ის უფრო უმჯობესი იქნება, რომ პირისპირ მალე გვედირსოს შენი ნახვა.

შენი ყოველივე ბედნიერების მოსურნე

ნინო გრიბოედოვა²⁷¹.

ბარათს ბოლოში მიწერილი აქვს ზაქარია ორბელიანის მიერ:

„ეხლა მომივიდა ეს წიგნი შტაბში შენთან გამოსაგზავნად, შე კურკავ, მაშ რა არის თუ არ უყვარხარ და არ გიყვარს? კარგია! კარგია, ეხლა მივდივარ საჩხუბრად იმათთან.

შენი ზ ა ქ ა რ ი ა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი“²⁷².

რამდენიმე დღის შემდეგ ნინო ჭავჭავაძეც ჩავიდა წინანდალში.

* * *

ზოგორც საქართველოს ცენტრალურ საისტორიო არქივში დაცული ერთი გამოუქვეყნებელი ბარათიდან ირკვევა, გრიგოლ ორბელიანს ელისაბედ ორბელიანი ეხმარებოდა ნინო ჭავჭავაძის გადმოხირებაში.

ელისაბედ ორბელიანი ამის გამო თბილისიდან სწერდა გრიგოლს:

„უსაყვარლესო ძმაო გრიგოლ! თქვენს მშვიდობას ღმერთსა ვთხოვ და მალე ხახვას. კარგო! ესე როგორ დაძვირწყე ერთხელის მეტად წიგნი არ მომწერე. მაგრამ სადა გცალიან ამთონს წიგნებს იწერები რო რაღას მოგაგონდები. ხომ იცი უჩემოთ არა იქნება რა. ნინომაც ხომ მოგწერა მანანას წიგნზე.

ახლა შეგირიგდები, მოგწერ აქაურს ამბებს: დიდი ხსოვნა შენი, თან ქება ჩემის მამა და შვილებისაგან, მაგრამ განათლებული (ზაქარია ორბელიანი იგულისხმება — ი. ბ.) ჭავ-

რობს ძალიან. ამის მატაოროცას ქცევისაგან ილაჯი აღარ გვაქვს, შენ ნუ მომიკვდები, ასე მაწუხებს ხოლმე. ნინოს თითქმის ატირებს ხოლმე თავისი ლალასავით ქცევით...

იტყვის აღარ ამოვალ, ორსაათს უკან, [კარს] ფეხს კრავს შამოვა, სერიოზნად გაივლის, გამოივლის, გაიცინებს, ახ! რამთენს იცინებ ამ შენს განათლებულ ძმაზე. იმასაც ჯავრობს ნურავინ მელაპარაკებო...

ეხლა აქ აღარ არის ნინო და მალე ჩამოვლენ. კატინაც, ნინოც, ძალუაც... წუხელ დავით ყორღანოვი ვნახე. მთხოვა წიგნს ჩემს კანვერტში ჩავდეფო... ამისთანა მეგობარი არავინ ძევს, ასეთი მეგობარი არის თქვენი... ზაქარია შემოგვხდა, წამაკითხეო, არ წავაკითხე. განა არ ვიცი ნინოს ამბავს წერო. შევფიცე, არც შენი ამბავი არის, არც ნინოსი მეტქი. დამე-მუქრა... შენი სულის ჭირიმე ამის პირში არ ჩამაგდო, ვიცი არ მოვრჩები...

ნინო აქებს შენს ლექსებს. გუშინ წიგნი მომივიდა და ზაქარია ჯავრობს⁷³.

ამაოდ დაშვრა ელისაბედ ორბელიანი, ნინო ჭავჭავაძის გულმა გრიბოედოვის შემდეგ არავინ აღარ მიიყარა.

• • •

მას შემდეგ რაც ა. ჭავჭავაძემ ყარაღაჯში ნიჟეგოროდის ღრაგუნთა პოლკში სამსახური მიატოვა, კავშირი წინანდალ-თან „მცირე ხნით შესუსტდა, მაგრამ 1835 წლიდან პოლკის უფროსად ს. დ. ბეზობრაზოვის დანიშვნის შემდეგ წინან-

დალში სტუმრობანი განახლდა და ნიჟეგოროდელეხსაც კვლავ გულუხვად ზედებოდნენ ცნობილი პოეტის სახლში²⁷⁴.

სხვა სტუმართა შორის წინანდალში, 1835 წლის მაისში ჭავჭავაძიანთ მასპინძლობა იგემა ალექსანდრე სერგეის ძე პუშკინის ძმამ, — ლევ პუშკინმაც.

ამავე ხანებში ჭავჭავაძეებთან წინანდალში ჩავიდა მუდმივი ქართული თეატრისა და ჟურნალ „ცისკრის“ დაარსების ერთ-ერთი მოთავე მანანა მირმანოვის ასული ორბელიანი (1807—1870).

ისინი დროს ატარებდნენ ბილიარდის თამაშით, წიგნების კითხვით, ხელსაქმითა და ცხენოსნობით. 1835 წლის 22 მაისს ნინო ჭავჭავაძე წინანდლიდან სწერდა გრიგოლ ორბელიანს: „როცა მე და კატინა (ეკატერინე ჭავჭავაძე — ი. ბ.) ვთამაშობთ ბილიერს, მაშინვე ფუცკ მოგვაგონდება. ჩვენ საკმაოდ კარგად ვატარებთ დროს, ვკითხულობთ, ვქარგავთ და ხშირად ვცხენოსნობთ“²⁷⁵.

ამ ხანებშივე ჭავჭავაძეებთან საჯაროდ წაკითხულ იქნა გრიგოლ ორბელიანის მიერ დაწერილი თუ თარგმნილი „ჩერქეზენკა“. ეკატერინე ჭავჭავაძე ამის გამო ატყობინებდა გრიგოლ ორბელიანს: „შენგან დაწერილი ჩერქეზინკას ქება ჩვენა გვაქვს, ბევრი ვიცინეთ პირველად რო წავიკითხეთ“²⁷⁶.

ჭავჭავაძიანთ ქალებმა მანანა ორბელიანს ზეპირად უთარგმნეს მიხეილ ზაგოსკინის (1789—1852) რომანი «Рославлев, или русские в 1812г.»

ლევ პუშკინი, რომელიც ჩინებულ დეკლამატორად ითვლებოდა და რომელიც თავისი ძმის ნაწერებს ავტორზე

უკეთ კითხულობდა, ეჭვი არ არის, — არა ერთ პოეტურ თხზულებას გააცნობდა წინანდლელ ქალებს.

წინანდალში ყოფნით ნასიამოვნებ ლევ პუშკინის შესახებ პუშკინის დედა 1835 წლის 19 ივნისს თავის ქალიშვილს ატყობინებდა:

„სამი დღის წინათ მივიღე ლიოვასაგან 29 მაისს გამოგზავნილი წერილი: მან მოიარა მთელი საქართველო, ორი კვირა კი გაატარა გრიბოედოვის ქვრივის მამულში. ის ამბობს, ეს დღეები ყველაზე ნეტარია ჩემს ცხოვრებაშიო. მწერს, რომ იგი უმშვენიერესი ქალია. იგი კვლავ აპირებს მასთან წასვლას“²⁷⁷.

არ ვიცი, ესტუმრა თუ არა კვლავ წინანდალს ლევ პუშკინი?

კახეთში გატარებული დროისა და იქ მიღებული სიამოვნების შესახებ, მანანა გრიგოლ ორბელიანს თბილისიდან სწერდა: „მე ხომ კახეთს ვიყავ, ესე იგი წინანდალში, უცხოთ შავექეც“²⁷⁸.

წინანდალში ჭავჭავაძიანთ ქალებისაგან ზეპირად ნათარგმნ „როსლავლევის“ შესახებ მანანა გადასახლებაში მყოფ გრიგოლ ორბელიანს თხოვდა:

„ახლა გთხოვ გრიგოლ, თუ ქისეები და წინდები გინდა ხომ კიდევ დამპირდი წიგნის თარგმნასა და შეასრულე ჩემი თხოვნა „როსლავლევი ანუ რუსნი ათას თორმეტში“-ს წიგნი მითარგმნე შენი ჭირიმე, ისე კარგად და ძლიერად, როგორც რუსულად არის დაბეჭდილი. თუ გინდა, რომ შევიტყო, — ეს სახელი ვინ მასწავლა, მე მითარგმნეს ჩვენმა ქალებმა წინან-

დალში. შენი ჰირიმე სადაც იყოს — იშოვნე და მითარგმნე ყმაწვილო“²⁷⁹.

რამდენიმე დღის შემდეგ მანანა მოაგონებდა გრიგოლ ორბელიანს: „ამას წინათ წიგნის თარგმნა ვთხოვე ჩემს წიგნში და არ ვიცი მოგივიდა თუ არა, თუ შეიძლებოდეს მითარგმნე, გენაცვალე“²⁸⁰.

ზაქარია ორბელიანი შუამდგომლობდა თავის ძმასთან, რომ პოეტს მანანასათვის ზაგოსკინის „როსლავლევი“ ეთარგმნა. ზაქარიას მიერ გრ. ორბელიანისადმი გაგზავნილ ბარათში ვკითხულობთ: „მანანას უნდოდა წიგნის მოწერა, მაგრამ თავისი აბუა უკვდებოდა, რომლისთვისაც ითხრის თვალებს ტირილით და იმან დააყოვნა, ასე გითხრა: რომ თუ თარგმნა გინდა ჩემთვის რისამე წიგნისაო «Рославлева» просит перевести на грузинский язык“²⁸¹.

გრიგოლ ორბელიანი „წინანდალელ ერთ ქალთაგანს“ ნინო ალექსანდრეს ასულ ჰავჭავაძეს, მანანას თხოვნის პასუხად სწერდა: „გიჟი მანანა უფრო გაგიგიჟებიათ, გადამკიდების „როსლავლევი“ მითარგმნეო“²⁸².

მანანამ უმაღლვე გაიგო გრიგოლ ორბელიანის ეს მონაწერი და შემდეგი სიტყვებით მიმართა პოეტს: „ესეა უფალო კნიაზო, რომ ნინოს სწერთ: მანანა თავად გიჟი იყო და თქვენ უფრო გაგიგიჟებიათო და მწერს „როსლავლევის“ გადათარგმნასო, ნუ შესწუხდებით, თუ ძნელი არის“²⁸³.

არ ვიცი, შეასრულა თუ არა გრიგოლ ორბელიანმა მანანას თხოვნა, ზაგოსკინის ხსენებული რომანი, დღემდე უცნობია ქართულ თარგმანში.

1835 წლის 23 მარტს გრიგოლ ორბელიანმა ქალაქ ბირჟიდან ბარათი გამოუგზავნა სალომე ჭავჭავაძეს, რომელშიაც რამდენიმე სტრიქონი ნინოსაც ეხებოდა. იმავე წლის 22 მაისს ნინო ჭავჭავაძე წინანდლიდან სწერდა გრიგოლ ორბელიანს:

„ჩემო უძვირფასესო ძმაო გრიგოლ, ვმადლობ ღმერთს, ძლივ მოგვიგონე. შენის წიგნით გაგვახარე, ღმერთს ერწმუნე ასე ვისიამოვნეთ შენის წიგნით, როგორადაც დავითისაგან გვიამება ხოლმე. ყოველთვის ჩვენც სიამოვნებით ვიგონებთ იმ დროს, როდესაც აქ იყავ²³⁴“.

ნინო ჭავჭავაძისგან წერილის მიღება გრიგოლ ორბელიანისთვის უდიდესი ბედნიერება იყო და ამ ამბავს პოეტი ყოველთვის რაიმეთი აღნიშნავდა ხოლმე.

1835 წლის 25 ივლისს გრ. ორბელიანი სწერდა სალომე ჭავჭავაძეს:

„რილის ქალაქით ჩვიდმეტ ვერსზე არის სოფელი, ესე იგი ერთად ერთი სახლი სახელად სკრონდებუდე, სადაც არის კვარტირა ჩემი. იქ ხუთს ივლისს ვიქეჩ მარტო და დაფიქრებით გავყურებდი ფანჯარაში მიმოსვლელთ დილიქანებით, სახლის პატრონის თხებს, ქათმებს და ამგვარ სოფლის შესაქცევ კარტინებს.“

ამ დროს მოვიდა ჩვენი აღმუტანტი და მომიტანა ორი პაკეტი, ერთი ჩემის ძმისა და ერთი კი ვერ ვიცან, თუმცა დიდხანს დავყურე პაკეტსა და ვფიქრობდი ახ! ვისაგან უნდა

იყოს? ვაი ჩემს გამოსულებას, რომ ნინოს ხელი ადრესზე ვერ ვიცან, მაგრამ როგორ მოვიგონებდი ამ ბედნიერებას.

მაშინვე სიხარულით დავაძახებინე პესენნიკებს (ანუ მომღერალთ სალდათებს) და საღამომდის ვაღრიალე. ამათი ხმა რიგაში ისმოდა. ეხლა თქვენი წერილი „ნაწილებსავით“ უბეში მაქვს და ყოველდღე „დაუჯდომელის“ მაგიერ ვკითხულობ“²⁵⁵.

ხოლო თვითონ ნინო ჭავჭავაძეს გრ. ორბელიანი აი, რას სწერდა:

„გმადლობთ და კიდევ ჩვიდმეტი ურემი დაბარგებული მადლობითა მიმირთმევია თქვენთვის. ჭეშმარიტად არ მოველოდი თქვენგან მოწერასა და მით უფრო სიხარული ჩემი იყო უმეტეს რაოდენცა მოულოდნელ...“

ჩვიდმეტი ურემი დაბარგებული მადლობითა მომირთმევია მოწერისა და ჩემის დაუფიწყებლობისათვის. — უნდა ჩემსავით იყვნეთ დაშორებულ ყოველთა გულის საყვარელთაგან, რომ ჰსცნათ სიხარული ჩემი ჟამსა წერილის მიღებისასა.

მყვედრით, რომ წერილი ჩემი იყო პირველად, მართალია, მაგრამ პატივისცემა ჩემი და სიყვარული არასოდეს არ შემცირდების გინდ სადა ვიყო“²⁵⁶.

1835 წლის 13 დეკემბერს გრიგოლ ორბელიანი წერს ნინო ჭავჭავაძისადმი მიძღვნილ ლექსს, რომელიც წარმოადგენს ნინოსადმი გაგზავნილ ბარათის ერთგვარ გაგრძელებას:

ნინოს

ჰე, საყვარელო, ვი- მერ
ძვირფასად მიღირს კვალად სიცოცხლე,
ვინც დღენი დამწარებულნი
წყნარის ღიმილით მინათლე!

ვიდრემდის ტანჯვით ვითმენდე,
შენგან სიშორის სიმწარეს?
და ვიდრე ცრემლით შორიდან
ვემზერდე სასურველს მხარეს?

სანატრელ ჟამი შეყრისა,
როს მოვალს სიტკბოებითა:
ცამ შეკუმუხენილმან ჩემდამი,
როს მოიდაროს შეებითა?

ან გული რად ვერ გივიწყებს
ჩემის სიცოცხლის შენებას?
რომ უგრძნობლობით ქვა-ქმნილი
ვერ სცნობდეს თვისსა ობლობას?

თვით სიშორეთა შემეკმნა
ეშუის ცეცხლზედ — ცეცხლ-დამმართი,
მიკვირს ესდენ სიყვარულსა
ვითარ იპყრობს გული ერთი?

ვასცან, ტანჯვით არა გამქრალა
გულს შინა ტრფობა ნამდვილი,
თვარა აქამდის სიმწარის
შემაშრებოდა მე ცრემლი!

ტანჯვა არს მზრდელი ტრფობისა,
დამბერველ ეშუის ცეცხლისა.

ტანჯვა არს ვალი და მსხვერპლი
უზომო სიყვარულისა.

ნინო ჭავჭავაძისადმი „უზომო სიყვარული“ სიკვდილამდე
თან გაჰყვა პოეტს.

* * *

პოეტმა-აკადემიკოსმა გიორგი ლეონიძემ წერილში — „ბესიკი, მარმონტელი და ლესაჟი“ ყურადღება მიაქცია იმ გარემოებას, რომ ბესარიონ გაბაშვილი თავის ლექსებში ორჯერ იხსენიებს ალენ რენე ლესაჟის (1668—1747) ცნობილი რომანის „ჟილ ბლაზის“ მთავარ პერსონაჟს ჟილ-ბლაზს.

„ლესაჟის რომანი ბესიკმა, — წერდა გ. ლეონიძე, — უსათუოდ რუსეთში გაიცნო, გაიოზისა და მირიან ბატონიშვილების წრეში; მით უფრო სიმართლესთან ახლოა ჩვენი მოსაზრება, რომ ბესიკის ლექსი „ან-ზე სით მოხვალ“, რომელშიაც ჟილ-ბლაზი იხსენიება, რეალიების მიხედვით დაწერილია რუსეთში, პოეტის რუსეთში პირველი ყოფნის შემდეგ, 1788 წ.“²⁸⁷.

როგორც ახლა ირკვევა, საქართველოში მეცხრამეტე საუკუნის ოცდაათიან წლებში პოპულარული ყოფილა ლესაჟის მეორე რომანი „კოჭლი ქაჯი“ და ის ითარგმნებოდა კიდევ მანანა ორბელიანი გრიგოლ ორბელიანისადმი თბილისიდან გაგზავნილ ბარათში წერს, რომ ლესაჟის „კოჭლ ქაჯს“ ძალიან აქებს ნინო ჭავჭავაძე-გრიბოედოვა და რომ მას ქართულად თარგმნის დავით ყორღანაშვილი.

1836 წლის 12 აპრილს მანანა თბილისიდან ქ. ბირჯაში სწერდა გრ. ორბელიანს: „მარტოკა ხან წიგნებს ვკითხულობ. ღმერთმა უშველოს ყორღანოვს, ის გვატარებინებს დროს თავის ნათარგმნის წიგნებით. ეხლა მოველით, სხვაგან არის სოფლათ, არ ვიცი რას საქმეში და სთარგმნის „კოჰლ ქაჰს.“ თუ წაგიკითხამს აქებენ ძალიან. ნინომ მითხრა, თორემ მე კი არა მაქვს ახლო ცნობა. ნინო მიგზავნის ხოლმე; როდესაც ის წაიკითხამს, მეც გამომიგზავნის“²³⁸.

დღემდე ცნობილი იყო, რომ დ. ყორღანაშვილს თარგმნილი ჰქონდა ა. ს. პუშკინის რომანსი „ავდარში ღამით შემოდგომისა“ (იხ. ჩვენი პუბლიკაცია ჟურ. „მნათობი“, 1937 წ. № 1—2). ახლა კი ირკვევა, რომ მას სხვა თარგმანებიც შეუსრულებია და მათ შორის ლესაჟის „კოჰლი ქაჰი“.

• • •

1836 წლის აპრილის შუარიცხვებიდან მანანა ორბელიანი წინანდალში წასვლის სამზადისს შეუდგა.

დასახელებული წლის 12 აპრილს, მანანა თბილისიდან სწერდა გრიგოლ ორბელიანს: „ერთს კვირას უკან წინანდალს მივდივარ, ჩემი ივანეც თან მიმყავს“²³⁹.

წინანდალში, ჰავჭავაძეებთან ჩასული მანანა ატყობინებდა გრიგოლ ორბელიანს:

„მე ახლა ვარ წინანდალს, ამ წიგნს იქილამ გწერ... ნინოს ვეხვეწე გრიგოლს წიგნი მისწერე მეთქი, მაგრამ ჯერ შენგან მოეღიან წიგნს და მასუკან რასაკვირველია პასუხს მოგწერენ.

ნინო ქისას გიქსოვს. მახარობელი ვარ. მე არც ქისას მოგიქსოვ და არც წინდებს, ამდენს გეხვეწები და ერთი წიგნი არა მითარგმნერა. შენ გაზრდას ერთი მომწერე მოზღიხარ თუ არა, ეს უფრო ინტერესნია ჩემთვის.

ყოველივე წვრილათ მომწერე შენი ამბავი, თუ არ მოსდისხარ ჩქარა გამოგიგზავნი კარგს ქამარს და ქისას. ახი გრიგოლ, შენმა გაზრდამ დაუფიწყებელი ხარ ჩვენგან.

იმ ლელვის ხეს ხშირათ ვნახამ ხოლმე, რომელზედაც შენ ასულხარ... ის მებაღე კი, აღარ არის, რომელიც შენ დროს ყოფილა. ყვავილები ეხლა ლამაზათ არის გაშლილი. კვლებიც საგანგებოთ არის გაკეთებული“²⁹⁰.

მანანასა და ჭავჭავაძიანთ ქალებს დრო უმთავრესად ხელსაქმესა და წიგნების კითხვაში გაჰყავდათ. ჭავჭავაძიანთ ქალებს ამ ჯერად მანანასთვის ზეპირად უთარგმნიათ რუსი მწერლის ნიკოლოზ გრეჩის (1789—1845) რომანი «Черная женщина».

მანანა ამის შესახებ წინანდალიდან სწერდა გრიგოლ ორბელიანს: „ჩვენი ქალები „ჩორნაია ქენშინას“ კითხულობენ და მითარგმნიან“²⁹¹.

როგორც ირკვევა, ჭავჭავაძეებს გამოწერილი ჰქონდათ რუსული ჟურნალი «Библиотека для чтения».

ცნობილი მწიგნობრისა და გამომცემლის ალექსანდრე ფილიპეს ძე სმირდინის (1795—1857) მიერ 1834 წელს დაარსებულ იქნა რუსეთში პირველი სქელტანიანი ენციკლოპედიური ხასიათის ჟურნალი „Библиотека для чтения“.

ჟურნალი შესდგებოდა შემდეგი განყოფილებებისაგან:

1. რუსული სიტყვიერება. ლექსები და პროზა. 2. უცხოური სიტყვიერება. 3. მეცნიერება და ხელოვნება. 4. მრეწველობა და სოფლის მეურნეობა. 5. კრიტიკა. 6. ლიტერატურის მათიანე. 7. ნარევი.

„ბიბლიოტეკა დღია ჩტენიაში“ იბეჭდებოდა რუსი და უცხოელი მწერლებისა და სწავლულების მხატვრული თხზულებანი და კრიტიკული და მეცნიერული წერილები. 1834, 1835 და 1836 წლის ჟურნალებში რუსული მხატვრული ლიტერატურიდან გამოქვეყნებული იყო ა. ს. გრიბოედოვის ლექსები, ა. ს. პუშკინის ლექსები და მხატვრული პროზა, მ. ი. ლერმონტოვის სადებიუტო პოემა „ჰაჯი-აბრეკი“, ა. ბესტუჟეევ-მარლინსკის „მულა-ნური“, „კავკასიური მოთხრობები“ და სხვა მწერალთა ნაწერები.

რა თქმა უნდა, რომ ნინო ჭავჭავაძე კმაყოფილებით გადაიკითხავდა 1834 წლის „ბიბლიოტეკა დღია ჩტენიაში“ მოთავსებულ ქებით რეცენზიას გრიბოედოვის „ვაი ჭკუისაგან“-ის 1833 წლის პირველ ცენზურულ გამოცემაზე.

ასეთივე კმაყოფილებითა და სიხარულით წაიკითხავდა იგი 1835 წლის ჟურნალის მერვე ტომში მოთავსებულ მისი ბეჟულის ლექსს «Душа»-ს და იმავე წლის ჟურნალის 14 ტომში დაბეჭდილ ბალადას «Восток». „ბიბლიოტეკა დღია ჩტენიას“ 1836 წლის ტომებში მოთავსებული ვრცელი რეცენზიიდან, რომელიც ეხებოდა პეტერბურგში 1836 წელს ორ ნაწილად დაბეჭდილ წიგნს «История военных действий в азиатской Турции, в 1828 и 1829 годах». ნინო ჭავჭავაძე გაეცნობოდა იმ ისტორიულ ვითარებას, რომელ-

მაც გამოიწვია თეირანის ტრაგედია და გრიბოედოვის დაღუპვა.

მანანა ორბელიანი ქავჭავაძიანთ ქალების მეშვეობით გასცნობია უურნალ „ბიბლიოტეკა დღია ჩტენიას“ მასალას. 1836 წლის 15 ივლისს ზაქარია ორბელიანი თბილისიდან სწერდა თავის ძმას გრიგოლს: *Манана теперь в Цинандали, и воображаю, как они теперь мечтают. Ты теперь не узнаешь наших дам, как они переменялись, они и журналы теперь читают и веселятся по-европейски. Чавчавадзе выписывают «Библиотеку для чтения» и переводят Манане, которая впрочем и сама понимает по-русски».*²⁹²

მანანა ორბელიანი აგვისტოს პირველ რიცხვებში დაბრუნდა წინანდლიდან.

1836 წლის 13 აგვისტოს ზაქარია ორბელიანი თბილისიდან სწერდა თავის ძმას გრიგოლს: *«Манана прехала из Цинандали с новыми мыслями наиптавая чтением «Бл[иб]отеки] для чтения», которую переводили ей Нина и Катерина. Впрочем ей почти не нужно переводить.*

*Она в высшей степени корчит европейку, впрочем, надо правду сказать, она выше понятиями многих грузинок, своих сверстниц, но, вообще, наши землячки очень переменялись в образе мыслей, и к счастью».*²⁹³

ალექსანდრე ქავჭავაძე იმხანად პეტერბურგში იმყოფებოდა. სამშობლოში იგი დაბრუნდა 1837 წლის შემოდგომაზე.

* * *

1837 წლის იანვრის 26-სს, დანტესთან ღუელში სასიკვდილოდ დაჭრილი პუშკინი მესამე დღეს მიიცვალა.

რუსეთის გენიალური პოეტის სიკვდილის ცნობა ელვის სისწრაფით გავრცელდა ყველგან.

იმხანად თბილისში მყოფმა დეკაბრისტმა პოეტმა, ალექსანდრე ბესტუჟევ-მარლინსკიმ ეს ამბავი ჯერ ერთ „მომხიბლავ ქალისაგან“ გაიგო, ხოლო მერე ძმისაგან — პავლე ბესტუჟევისაგანაც მიიღო, 1837 წლის 2 თებერვლის თარიღით დაწერილი ბარათი, რომელშიაც დაწერილებით იყო აღწერილი დუელისა და პუშკინის გარდაცვალების ისტორია.

თბილისიდან 1837 წლის 23 თებერვალს დაწერილ საპასუხო ბარათში ა. ბესტუჟევ-მარლინსკი წერდა:

„მე დიდად აღშფოთებული ვიყავი პუშკინის ტრადიკული დასასრულით, მიუხედავად იმისა, რომ ეს ახალი ამბავი მომხიბლავმა ქალმა შემატყობინა...

მთელ ღამეს თვალი არ მომიხუჭავს და დილა ადრიან უკვე წმ. დავითის მონასტრისაკენ მიმავალ ციცაბო ბილიკზე ვიყავი, რომელსაც შენ კარგად იცნობ.

იქ მისვლისას მოვიხმე მღვდელი და დავუკვეთე პანაშვილის გადახდა გრიბოედოვას საფლავზე... მე ვტიროდი მაშინ, როგორც ახლა, ვტიროდი მეგობარს და მებრძოლ ამხანაგს. ვტიროდი ჩემს თავს და როცა მღვდელმა იგალობა „განუსვენე მოკვდინებულთა ალექსანდრესა და ალექსანდრესა“, მე ვქვითინებდი, სული მეხუთებოდა“²⁹⁴.

პუშკინის დაღუპვამ ალაშფოთა ქართველი საზოგადოებაც. ერთნი პკიცხავდნენ პოეტის მკვლელს დანტესს, ხოლო მეორენი მზად იყვნენ სასიკვდილოდ შეებმოდნენ მას.

მეორე ჯგუფის სულისკვეთებას გამოხატავს სახელოვანი მეომრის მამუკა ორბელიანის მიერ ალექსანდრე ბესტუჟევ-მარლინსკისთან თქმული სიტყვები.

ალექსანდრე ბესტუჟევ-მარლინსკი თბილისიდან სწერდა თავის ძმას პავლეს: „როცა მე წავუკითხე შენი წერილი მამუკა ორბელიანს, მას წყევა აღმოხდა: „მე მოვკლავ იმ დანტესს თუ კი ოდესმე შევხვდები“ — წარმოსთქვა მან“²⁹⁵.

გულად ქართველ გმირს ნატვრად დარჩა პირისპირ შეყროდა პუშკინის მკვლელს.

* * *

1837 წლის შემოდგომაზე თბილისში ციმბირიდან გადმოსახლეს გრიბოედოვის ნათესავი, დეკაბრისტი პოეტი ალექსანდრე ოდოევსკი (1802—1839).

„ოდოევსკი ტფილისში დამხვდა, — იგონებს დეკაბრისტი ა. როზენი, — ხშირად დადიოდა თავისი მეგობრის გრიბოედოვის საფლავზე. კეთილზმევანი ლექსებით უმღერა მის ხსოვნას, ლექსები მიუძღვნა საქართველოს“²⁹⁶.

ჭავჭავაძეებთან ოდოევსკი მეტად გულთბილად იქნა მიღებული. ალექსანდრე ჭავჭავაძემ ქართულად თარგმნა მისი ლექსი «Роза и соловей».

ჯერ ოდოევსკის ლექსს გავეცნოთ:

«Что ты склопнлась так печально,

Что не глядишь ты на меня?

Давно пою и славлю розу,

А ты не слушаешь меня!»

— Зачем мне слушать? слишком громко

Поешь ты про свою любовь

Мне грустно: ты меня не любишь
Посшь не для меня одной!

«Но ты, как дева франикстана,
Не расточай души своей,
Мне одному отдай всю душу —
Тогда я тихо запою!»

აი, ამ ლექსის ალექსანდრე ჭავჭავაძისეული თარგმანი:

ვარდი და ბუღბული

— ვარდო, რად ხარ თავდახრილი?
რად მარიდებ პირსა მშვენსა,
არ მომხედავ შენსა მღერავს,
მარად შენთვის აღნაგზენსა?

— რა მოგხედო მაღლად მომთქმელს,
მე გლახ თავსა ჩემსა ებრალობ,
ვიცი, არც ნამდვილად მეტრფი,
არც საკუთრად ჩემთვის გალობ!

— მაშ მაგ შენს საამო სუნსა,
რად აყნოსებ ყოველს სულსა?
დაუსაკუთრე ეგ ბუღბულს,
და მაშინ ნახავ ჩემს უსულს, —

როგორ დაბლის ხმით დაგყეფდე,
რომ შენს მეტს არვის ვასმენდე,
ხარკიც მხოლოდ შენ გაძლიო,
სულიც შენს ბუჩქზედ დავლიო!

მამის მიერ ქართულად ნათარგმნ „ვარდსა და ბუღბულს“,

შესანიშნავად მღეროდა თურმე, ეკატერინე ალექსანდრეს ასული ჭავჭავაძე.

ა. ოდოევსკის სწორედ ეს ლექსი, ეკატერინესაგან ნამღერი, აქვს მხედველობაში ნ. ბარათაშვილს, 1839 წელს დაწერილ თავის ლექსში „თავადის ჭ[ავჭავაძე]ძის ასულს, ეკატერი[ნ]ას“.

ხმით მშვენიერით,
ტკბილის სიმღერით,
ჰაეროვანო, სულს ელზინები,
თვალთ არონინებ,
გულს დააწყლულებ
და ღიმილითა ესალბუნები!
სადც ხარ, იმ არეს,
მოჰფენ სიამეს, —
უშენოდ მოსცდეს მხიარულება!
შენის ენითა
სავსე ღხენითა,
ვინ არა იგრძნოს გულკეთილობა!
მახსოვს სიამით
ოდეს ტკბილის ხმით
ვარდსა და ბულბულს* მიაელზინარე;
პირმცინარიითა,
სინარნარიითა,
მგოსნის ყარიბს გულს ესხივმფენარე!

ლ. ბერძენიშვილს 1956 წლის „ლიტერატურული გაზეთის“ 18 მაისის ნომერში მოჰყავს ა. ოდოევსკის ლექსი «H»:

* „ვარდი და ბულბული“ ლექსია სამღერალო, რუსულიდან ნათარგმნი თ-ის ჭავჭავაძისაგან (შენიშვნა ნ. ბარათაშვილისა).

Как носятся тучи за ветром осенним,
 Я мыслью ношусь за тобою;
 А встречу — забьется в груди ретивое,
 Как лист запоздалый на ветке.
 Хотел бы, как небо в глубь синего моря,
 Смотреть и смотреть тебе в очи,
 Приветливой речи, как песни родимой,
 В изгнаныи хотел бы послушать!
 Но света в пространстве падучей звездою
 Мелькнешь, ненаглядная, мимо, —
 И снова не видно и снова тоскою
 Усталой душой сиротея...

და წერს:

„ამ ლექსიდან ჩანს, რომ პოეტი ოცნებით თან სდევს ვიღაც ასულს, მაგრამ მასთან პირისპირ შეხვედრისას იბნევა, იგი ნატრობს მარად უყუროს თვალებში ხატებად დასახულ არსებას და უსმინოს მის საუბარს.

ბუნებრივად იბადება კითხვა, თუ ვინ იყო ეს ქალი, რომელმაც შთააგონა პოეტს დაეწერა ზემოთ მოყვანილი სტრიქონები?...

ნიშნეულია ბარათაშვილის... ლექსის ცნობა იმის შესახებ, რომ ეკატერინე ჭავჭავაძეს „ვარდი და ბულბული“... 1839 წელზე ადრე უმღერია (მახსოვს სიამით, ოდეს ტკბილის ხმით ვარდსა და ბულბულს მოეღბინარე“); ვინაიდან აღნიშნული ლექსი ოლოფესკის დაწერილი აქვს საქართველოში, ამიტომ ლექსის დაწერის ფაქტი უნდა ეკუთვნოდეს 1837 წლის დასასრულს, ანდა 1838 წელს.

ეკატერინე ჭავჭავაძისადმი მიმართული ბარათებიდან და

სხვადასხვა მემუარებიდან ცნობილია, რომ მას უმეტეს შემთხვევაში „კატინკას“ ეძახდნენ, რაც სრულიად ემთხვევა ოდოევსკის ზემოთმოყვანილი ლექსის დაქარაგმებულ სათაურს «K»... გვგონია, რომ ოდოევსკის ლექსის ადრესატი არის ეკატერინე ალექსანდრეს ასული ჭავჭავაძე²⁹⁷.

ლ. ბერძენიშვილის ეს მოსაზრება უთუოდ ანგარიშგასაწევია.

1837 წლის ოქტომბერში თბილისში ჩამოვიდა პუშკინის სიკვდილზე დაწერილი ლექსისთვის გადმოსახლებული მ. ი. ლერმონტოვი (1814—1841).

თბილისში და წინანდალში ლერმონტოვმა იგემა ჭავჭავაძიანთ გულუხვი მასპინძლობა, გაიცნო მოწინავე ქართველი საზოგადოება.

1964 წლის ივნისის, ივლისის, აგვისტოს და სექტემბრის თვეში გაზეთმა „მოლოდიოე გრუზიამ“, გამოაქვეყნა შვიდი თავი ჩემი შრომიდან, „ახალი ფურცლები ლერმონტოვის ცხოვრებისა“, რომელიც ლერმონტოვის დაბადებიდან 150 წლისთავთან დაკავშირებით, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველოს“ მიერ დასტამბული გამოვიდა 1964 წლის 14 ოქტომბერს.

გაზეთ „მოლოდიოე გრუზიას“ 1964 წლის 4 ივლისის ნომერში გამოაქვეყნებულია ჩემი წიგნის ერთ-ერთი თავი —

«Где ковался кинжал», რომელშიაც საუბარია ლერმონტოვისთვის თბილისში ნაჩუქარი ხანჯლის შესახებ. აი, ეს თავი ქართულად, ოდნავი შემოკლებით:

თბილისი ძველთაგან განთქმული იყო მსოფლიოში უპირველესი ფოლადის „ბულატის“ წარმოებით.

ქალაქში საგანგებო ღუქნები ჰქონდათ მეჩახმახეებს, მეთოფეებს, ხმლებისა და ხანჯლების მკეთებელთ.

ლერმონტოვის ხანჯალიც თბილისური ჰედილობისა იყო.

ჩვენამდე მოღწეულია პოეტის ავტოპორტრეტი, რომელშიაც ჩოხიან ლერმონტოვს ზურგზე კავკასიური ნაბადი აქვს მოგდებული, ხოლო წელზე ხმალი და ხანჯალი არტყია.

ამ ხანჯლის მკეთებელს ლერმონტოვი ასახელებს ლექს „პოეტის“ ერთ-ერთ ვარიანტში:

В серебряных ножнах блистает мой кинжал,
Геурга старого изделие.
Булат его хранит таинственный закал,
Для нас давно утраченное делье.

ამ „გეურგას“ სადაურობას ლერმონტოვი ხსნის ლექს „ხანჯალში“: «Задумчивый грузин на мечь тебя ковал», ამბობს პოეტი.

„გეურგას“ სახელს ვხვდებით აგრეთვე ლერმონტოვის მოთხრობის გეგმაში „მე ტფილისში ვარ“: «Мы решаемся отыскать; я снял с мертвого кинжал для доказательства.

Несем его к Георгу. Он говорит, что делал его русскому офицеру».

მკვლევარი ა. კოჭლავაშვილი ახლადმიკვლეული მასალების საფუძველზე წერს:

„ლერმონტოვისთვის ცნობილი ყოფილა ორი გეურგა, ორივე საჭურველმკეთებელი თბილისელი ოსტატი, ძველი და ახალი. ჩვენს განკარგულებაში არსებული საბუთებით დადგენილია, რომ გასული საუკუნის პირველ ნახევარში თბილისში მართლაც საჭურველმკეთებელი ორი გეურქა ცხოვრობდა; ერთი იყო გეურქა სარქისის-ძე ელიარაშვილი, ხოლო მეორე — მხოლოდ გეურქას სახელით ცნობილი...

ახლადმიკვლეული საბუთებიდან ირკვევა, რომ გეურქა ელიარაშვილი, რომელსაც ირ. ანდრონიკოვი ლერმონტოვის პირად ნაცნობად მიიჩნევს და რომლის სახელსაწილსაც ლერმონტოვი თითქოს დაიარებოდა, 1824 წლისათვის უკვე ცოცხალი აღარ იყო...

აქედან აშკარაა, რომ მიხეილ ლერმონტოვს, რომელიც თბილისში 1837 წელს ჩამოვიდა, ე. ი. გეურქა ელიარაშვილის გარდაცვალებიდან დაახლოებით 13—15 წლის გავლის შემდეგ, არ შეეძლო პირადად გაცნობოდა გეურქას, მის სახელსაწილს ეარნა და იარადის ჭედვისათვის თვალი ედევნებინა, როგორც ეს ნესმაშნაიას ანდრონიკოვისათვის უცნობებია. აღნიშნული მიზეზის გამო, ლერმონტოვს არ შეეძლო აგრეთვე მოკლულისაგან ახსნილი ხანჯალი ამოსაცნობად გარდაცვლილი გეურქა ელიარაშვილისათვის ეჩვენებინა.

ვინ იყო ის მეორე გეურქა, სადღეისოდ არ ვიცით, მაგრამ თბილისში ლერმონტოვის ყოფნის დროს. რომ შეიარაღე

გეურქა ცხოვრობდა, ამაზე ოფიციალური მითითებაც არსებობს. 1850 წელს თბილისის ქართული გიმნაზიის შენობაში მოეწყო ამიერკავკასიის პირველი სამრეწველო გამოფენა. მონაწილეობისათვის დაჯილდოებულთა შორის მოხსენებულია ვინმე გეურქაც, რომელიც გამოფენაზე საუკეთესოდ მოპირკეთებული ცივი იარაღის ექსპონირებისათვის სამკედლო საბერველით დაჯილდოვდა.

ვფიქრობთ, სწორედ ეს ოსტატი უნდა ყოფილიყო ლერმონტოვის პირადი თბილისელი ნაცნობი, რომელიც ესკიზშია აღნიშნული და არა გეურქა ელიარაშვილი, როგორც ამას მკვლევარები ფიქრობენ“.

მაშასადამე ლერმონტოვისათვის 1837 წელს საქართველოდან გამგზავრებისას ნაჩუქარი ხანჯალი «Генра `та-рого издѣлѣя» — თბილისელი საჭურვლისმკეთებლის, გეურქა სარქისის ძე ელიარაშვილის ნაკეთები ყოფილა. გარდაცვლილა იგი 1822—1824 წლების შუალედში.

ხოლო ის გეურქა, რომელიც მოხსენებულია ლერმონტოვის მოთხრობის გეგმაში „მე ტფილისში ვარ“, ჯერ მარტო სახელით ცნობილი, არის ის თბილისელი საჭურვლისმკეთებელი გეურქა, რომელიც 1850 წელს თბილისში მოწყობილ, პირველ სამრეწველო გამოფენაზე „საუკეთესოდ მოპირკეთებული ცივი იარაღის ექსპონირებისათვის“ სამკედლო საბერველით დაუჯილდოებიათ.

ხსენებული ხანჯალი, ნაკეთები გეურქა ელიარაშვილის მიერ, ლერმონტოვს საჩუქრად მიუღია. ლექსში „ხანჯალი“ პოეტი ასე გადმოგვცემს ამ შემთხვევას:

Лилейная рука тябя мне поднесла
В знак памяти, в минуту расставания,
И в первый раз не кровь вдоль по тебе текла,
Но светлая слеза — жемчужина срадания.

И черные глаза, остановясь на мне,
Исполнены таинственной печали,
Как сталь твоя при трепетном огне,
То вдруг тускнели, то сверкали.

ლექსის მოყვანილი ადგილიდან ჩანს, რომ პოეტისთვის ვინმე „იღუმალ კაეშნით სავსე“, „შავ თვალებიან“ და „ნატიფ ხელიან“ ბანოვანს უსახსოვრებია ხანჯალი, რომელზედაც პირველად სისხლის მაგიერ მოედინებოდა „ცრემლი ნათელი — მარგალიტი მწუხარებისა“.

ვინ უნდა ყოფილიყო „იღუმალი კაეშნით სავსე“, „შავ-თვალება“ და „ნატიფ ხელიანი“ ქალი, რომლის „ცრემლი ნათელი — მარგალიტი მწუხარებისა“ მოედინებოდა ლერმონტოვისათვის სახსოვრად გაწვდილ სატევარზე?

უნებურად თავს ვწევ და საწერი მაგიდის წინ, კედელზე ჩამოკიდებულ, მხატვარ დესენის მიერ, 1839 წელს შესრულებულ, უდროოდ დაქვრივებულ ნინო ალექსანდრეს ასულ ჭავჭავაძე-გრიბოედოვას სურათს ვუცქერი. „იღუმალი კაეშნით სავსე“ „შავი თვალები“, „ნატიფი ხელები“, და ვრწმუნდები, ნამდვილად ვრწმუნდები, რომ სწორედ ამ „იღუმალი კაეშნით სავსე“, „შავთვალებიანმა“ და „ნატიფ ხელებიანმა“, ნინო ჭავჭავაძე-გრიბოედოვამ, ლერმონტოს საქართველოდან წასვლისას აჩუქა ხანჯალი, რომელსაც სისხლის მაგიერ

პირველად „ცრემლი ნათელი — მარგალიტი მწუხარებისა“ მოედინებოდა.

ცნობილია, რომ ნინო ჭავჭავაძე-გრიბოედოვას მეტად შავი, მწველი და გამომეტყველი თვალები ჰქონდა. აი, მრავალთაგან ერთი დამოწმება. ოფიცერი გორიუნოვი წერს: «Нина Александровна Грибоедова... смотрела на меня жгучими, черными, выразительными глазами».

ნინო ალექსანდრეს ასულ ჭავჭავაძე-გრიბოედოვასთან ლერმონტოვს სერიოზული შემოქმედებითი ხასიათის საუბრები უნდა ჰქონოდა და აი, რატომ?

ლერმონტოვს საქართველოში პირველი ჩამოსვლისას, 1837 წელს, უკვე განზრახული ჰქონდა თავისი მომავალი ტრილოგიის ერთ-ერთ წიგნში აღეწერა „იმ კატასტროფის ამბავი, რომლის მსხვერპლი შეიქნა გრიბოედოვი თეირანში“.

განა იმას მტკიცება სჭირდება, რომ ლერმონტოვის ეპოპეაში იქ, სადაც გრიბოედოვის ცხოვრების ბოლო წლები აინუსხებოდა, ერთი პერსონაჟთაგანი ნინო ჭავჭავაძე-გრიბოედოვა იქნებოდა?!

1838 წლით დათარიღებულ „დემონის“ იმ ვარიანტში, რომელიც ამჟამად ლენინგრადის სალტიკოვ-შჩედრინის სახელობის საჯარო ბიბლიოთეკაში ინახება, გვხვდება ასეთი სტრიქონები:

Скажи моим ты женам:
Супруг мой взят сырой землею,
Другому седце не отдам
С тех пор, как труп его крсавай
Мы сохранили под горой
Меня тревожит...

მოყვანილი ადგილი უნებურად ჩვენს ყურადღებას თბილისში, მთაწმინდაზე დაკრძალულ გრიბოედოვის სამარისაკენ მიმართავს და მოგვაგონებს გრიბოედოვის ქვრივის პირმტკიცობას, მეუღლის ტრაგიკულად დაღუპვის შემდეგ, თაყვანისმცემელთა მთელ წყებას უარით რომ ხვდებოდა.

ლერმონტოვმა, ჩანს, იგრძნო ეს გარემოება, ციტირებული ადგილი აღარ შეიტანა „დემონის“ ტექსტში და გადადო იგი გრიბოედოვზე რომანისათვის, ნინო ჰავჭავაძე-გრიბოედოვის ტიპაჟის მასალად...²⁹⁸

ჩვენი წერილის შემდეგ გამოქვეყნებული ორი ნარკვევი ახალი მასალით ავსებს ზემოთ მოყვანილ მოსაზრებებს.

ამათგან პირველია პროფ. შალვა ამირანაშვილის ნარკვევი, გამოქვეყნებული 1964 წლის ჟურნალ „ლიტერატურა-ნაია გრუზიას“ მეათე ნომერში.

პროფ. შ. ამირანაშვილის წერილიდან ჩანს, რომ ლერმონტოვის ხმალიც, რომელიც საქართველოში პირველი ჩამოსვლისას, 1837 წელს, წელზე ერტყა ხოლმე ლერმონტოვს, ელიარაშვილის კედილობისა ყოფილა.

ამ ხმალზე, რომელიც ამჟამად საბჭოთა კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის ლენინგრადის ლიტერატურის ინსტიტუტის მუზეუმში ინახება, ამოკვეთილია ელიარაშვილის გვარი.²⁹⁹

მეორე წერილია პროფ. ვანო შადურის ნარკვევი, დაბეჭ-

დილი 1964 წლის ჟურნალ „მნათობის“ მეცხრე ნომერში.

ნარკვევის მესამე თავში, რომელსაც ჰქვია „ნინო ჭავჭავაძის საჩუქარი ლერმონტოვს“ („ხანჯლის“ შესახებ“) პროფ. ვ. შადური შემდეგს წერს:

„ლერმონტოვის ლექსს „ხანჯლის“ სიტყვები ჟღერს, როგორც პოეტის მიერ დადებული ფიცი იმ ქალის წინაშე, რომელმაც მას ხანჯალი აჩუქა. ექვს გარეშეა, რომ ეს იყო საჩუქარი.

ამაზე ლაპარაკობს როგორც ლექსის მთელი შინაარსი, ისევე მისი პირველადი სათაური. ბოლო ხანებში გამოირკვა, რომ პირველად მას ერქვა „საჩუქარი“, მაგრამ ავტორმა საბოლოოდ „ხანჯალი“ აირჩია.

უფრო ადრე დადგინდა, რომ ლექსი დაწერილია 1837 წელს — ლერმონტოვის საქართველოდან წასვლის წინ. ტექსტიდან ძნელი არაა იმ დასკვნის გამოტანა, რომ ესოდენ უცნაური (პირველი შეხედვით) საჩუქარი ყარაიბ პოეტს თანამგზავრად (В спутники) გადაეცა, როგორც სიმტკიცისა და კეთილშობილების სიმბოლო.

რ. ნიკოლაძის შემუშარებიდან ირკვევა*, რომ მ. ი. ლერმონტოვი და მისი მეგობარი პოეტი ა. ი. ოდოევსკი საქართველოში ყოფნის დროს, 1837 წელს, არა ერთხელ სწვევიან ალ. ჭავჭავაძის ოჯახს, ხშირად საუბრობდნენ მის შვილ ნინოსთან გრიბოედოვზე, დადიოდნენ მთაწმინდაზე გრიბოედოვის საფლავზე.

* პროფ. რუსუდან ნიკოლაძის „შემუშარები“ ჟერ გამოქვეყნებული არ არის. მათ პირველად იყენებს პროფ. ვ. შადური. — ი. ბ.

ნინო ჰავჭავაძე მეტად მადლიერი ყოფილა ასეთი ყურადღებისათვის და მადლობის ნიშნად თითოეული მათგანისათვის საჩუქრად შეუთავაზებია ხანჯლები თავის მამის და დაღუპული მეუღლის საერთო კოლექციიდან.

ხანჯალი გრიბოდოვის ქვრივმა საჩუქრად აირჩია როგორც „მოვალეობისადმი ერთგულების, მეგობრობისადმი თავდადებისა და რკინისებური სიმტკიცის სიმბოლო“.

ლერმონტოვი ასეთ საჩუქარს ძალიან აუღელვებია და მეორე დღესვე მას ნიკოლოზ ბარათაშვილისათვის წაუკითხავს თავისი „ხანჯლის“ პირველი ვარიანტი, რომელიც ბარათაშვილის ამხანაგების მოწმობით, რამდენადმე განსხვავდებოდა საბოლოო ტექსტისაგან.

იქ ლაპარაკი ყოფილა ხანჯალზე ამოჭრილ რაღაც წარწერაზე, რომელიც სამხედრო თუ სამოქალაქო დევნის წარმოადგენდა. ეს წარწერა ნინო ჰავჭავაძეს გადაუთარგმნია თავის სტუმრებისათვის და უთხოვია ლერმონტოვისათვის — ფიცი დაედო „ხანჯლისადმი ერთგულების შესახებ“.

ამის შემდეგ გასაგები ხდება ლერმონტოვის „ხანჯლის“ დასასრული, რომელიც ერთგვარ ფიცს წარმოადგენს.

ღიახ, უცვლელი, სულით მძლავრი ვიქნები მარად,
ძმავ რკინისავ, შენებრ მტკიცე, შენებრ მაგარი.

ასევე გასაგები ხდება ავტოგრაფის ის სტრიქონები, რომელიც ლექსის საბოლოო ტექსტში არ შესულა:

«И подпись мне твою красавица прочла». 300

• • •

ასეთია დაახლოებით ისტორია ნინო ჭავჭავაძის მიერ ლერმონტოვისათვის ნაჩუქარი ხანჯლისა.

• • •

1837 წლის უკანასკნელ რიცხვებში თბილისში ჩამოსულმა ბარონ კლიმენტი ბოდემ, სიმონიჩის მეუღლე ანასთან გაიცნო თავისი ძველი მეგობრის, გრიბოედოვის ქვრივი.

შემდეგი წლის დასაწყისში კვლავ თბილისში ჩამოსულმა ბოდემ მოისურვა ენახა გრიბოედოვის საფლავი.

„გაიგო თუ არა, — წერს ბოდე, — ნინო ალექსანდრეს ასულმა ჩემი სურვილი მენახა გრიბოედოვის საფლავი, თვითონვე შემომთავაზა ყოფილიყო ჩემი გზის მაჩვენებელი. აღმართოვან ბილიკით ორივენი ფეხით ავედით მთაწმინდაზე. ჩვენ სრულ ღუმელში მუხლი მოვიყარეთ საფლავის წინ“³⁰¹.

ნინო ჭავჭავაძე სიამოვნებით მიჰყვებოდა გრიბოედოვის საფლავის ნახვის მოსურნეებს და ქვითინებდა საყვარელი მეუღლის საფლავზე.

• • •

მკვლევარ ივ. ენიკოლოპოვის წიგნში „Грибоедов в Грузии и Персии“ მოთავსებულია მეცხრამეტე საუკუნის

ორმოცდაათიანი წლების გრავიურის რეპროდუქცია. ამ რეპროდუქციის შესახებ წიგნის ავტორი გვამცნობს: «Могилы А. С. Грибоедова. С гравюр 50-х годов. Из собрания И. К. Ениколопова».

გრავიურის რეპროდუქციაზე ჩანს მღვიმე, რომლის შესასვლელის თავზე შემდეგი წარწერაა: „აქა მღებარეობს გვამი გრიბოედოვისა. აღმართე ძეგლი ესე მეუღლემან მისმან თავადის ალექსანდრე ჭავჭავაძის ასულმან ნინომ წელსა 1832“.

1955 წლის გაზეთ „ლიტერატურული გაზეთის“ თოთხმეტი იანვრის ნომერში მკვლევარი ივ. ენიკოლოპოვი აღნიშნავს, რომ მთელი გაფორმება ძეგლისა შესრულებულიაო 1832 წელს და ამის დასამტკიცებლად მოჰყავს ჟურნალ „მოსკოვსკი ტელეგრაფის“ 1832 წლის №23-ში მოთავსებული ნ. პოლევოის წერილიდან ამონაწერი, რომელშიაც ნ. პოლევოი წერს: «გრიბოედოვის დაობლებულმა მეუღლემ მის საფლავზე ძეგლი აღმართა. კვარცხლბეკი და ქანდაკება ძეგლზე შესრულებულია მოსკოვში, ცნობილი ხელოვანის კამპიონის მიერ»³⁰².

მართალია, გრიბოედოვის კვარცხლბეკი და ძეგლი შესრულებული იყო მოსკოვში და სათანადო წარწერაც ძეგლის 1832 წელში დადგმის შესახებ მომზადებულ იქნა, მაგრამ 1832 წელს ის არ დაუდგამთ.

არა თუ 1832, არამედ 1837 წელსაც, გრიბოედოვის საფლავს მთაწმინდაზე უბრალო ქვაც კი არ ედო თურმე.

ეს რომ ასეა, ჩანს დეკაბრისტ მწერლის ალექსანდრე ბესტუჟევ-მარლინსკის პირადი ბარათიდან.

1837 წლის 23 თებერვალს, ბესტუეევ-მარლინსკი თბილისიდან სწერდა თავის ძმას პავლეს:

„მე დიდად აღშფოთებული ვიყავი პუშკინის ტრალიკული დასასრულით... მთელ ღამეს თვალი არ მომიხუჭავს და დილა ადრიან უკვე წმ. დავითის მონასტრისაკენ მიმავალ ციცაბო ბილიკზე ვიყავი, რომელსაც შენ კარგად იცნობ. იქ მისვლისას მოვიხმე მღვდელი და დავუკვეთე პანაშვიდის გადახდა გრიბოედოვის საფლავზე, რომელსაც არც ქვა აძევს და არც წარწერა აქვს“³⁰³.

უკანასკნელ ხანებში გამოვლინებული მასალების საფუძველზე საქმის ნამდვილი ვითარება ასე წარმოგვიდგება:

ეს მასალები გვიჩვენებენ, რომ ნინო ჭავჭავაძეს თურმე მეტისმეტად ბევრი წინააღმდეგობების გადალახვა დასჭირდა, რათა გრიბოედოვისათვის, ახლა ეს საქვეყნოდ ცნობილი ძეგლი დაედგა.

1830 წლის 23 აპრილს ნინო ჭავჭავაძე წინანდლიდან სწერდა პეტერბურგში ფ. ბულგარინს:

«Милостивый государь. Фадей Венедиктович!

Дружба, которая соединяла Вас с покойным моим мужем Александром Сергеевичем, позволяет мне надеяться, что Вы не только не откажетесь исполнить покорнейшую просьбу мою, но еще не оставите принять в оном особенное участие.

До сего времени я не могла еще сделать никакого распоряжения о сооружении памятника над могилой покойного; при том же здесь и нет возможности исполнить мне согласно с моим желанием.

Итак, в сем обстоятельстве я решаюсь обратиться к Вам, милостивый государь, убеждая Вас принять на себя

труд заказать в С.-Петербурге мавзоль из чугуна или мрамора, как Вы признаете за лучшее.

Уверена, что Вы не оставите поручить мне художнику, который бы мог изобразить достоинства Александра Сергеевича, несчастную его кончину и горесть друзей его.

Прилагаемый при сем рисунок, как пужный для изображения художника, представляет паружный вид церкви и при оной места, на коем должен быть сооружен мавзоль. Всякое паружное украшение представить вкусу художника.

На все издержки с доставкою памятника в Тифлис, полагая употребить до 10 Т[ысяч] ассигнациями, покорнейше прошу, в число сей суммы издержать те деньги, которые мне следовать будут. Какое же количество денег будет недоставать, не оставьте меня уведомить, для немедленной высылки оных Вам.

О распоряжениях Ваших по сему предмету я надеюсь иметь удовольствие получить от Вас отзыв, милостивый государь.

Ваша покорнейшая,

Нина Грибосдова.

22 апреля 1830 год. Цинаидали». ³⁰⁴

ეს წერილი უწინარეს ყოვლისა საყურადღებოა იმით, რომ მასში პირველადაა მოცემული ნინო ჭავჭავაძისეული ჩანაფიქრი გრიბოედოვის ძეგლის კომპოზიციისა.

როგორც ნინო ჭავჭავაძის სხვა ბარათიდან ჩანს, პეტერბურგში დაწყებულა გრიბოედოვის ძეგლის მზადება, მაგრამ ძეგლის მთაწმინდაზე აღმართვის ნებას, სამღვდელოება სხვადასხვა მიზეზთა გამოგონებით წინ აღუდგა.

მთაწმინდის ეკლესიის მესვეურებმა მოსთხოვეს ნინო ჭავ-

ქავადეს შეეკეთებინა მამადავითის ეკლესია და მისი ეზო. ნინო
ქავქავადემ უყოყმანოდ მიიღო ეს მოთხოვნა.

ჩამდენიმე წლის წინათ, საქართველოს ცენტრალურ არქივ-
ში, ჩვენ ვიპოვეთ შემდეგი შინაარსის საქმე №2670 [საარქივო
ფონდი № — 488].

«Дело

По прошению вдовы статской советницы Нины Грибо-
едовой о дозволении ей перестроить вновь своим коштом
Тифлисскую Мтацминдскую Преображенскую церковь для
удобнейшего сооружения при оной памятника погребен-
ному там праху мужа ея, бывшего министра при Персид-
ском дворе, статского советника Александра Грибоедова.

План хранится особо».

„საქმეში“ მოთავსებულია ნინო ქავქავადის მიერ 1831 წლის
5 ივლისს თბილისში, საქართველოს ეკზარხოსისადმი წარდგე-
ნილი თხოვნა:

«Его Высокопреосвященству, святей-
шего правительствующего Синода
члену, митрополиту Картлинскому
и Кахетинскому Экзарху Грузии.

Вдовы статской советницы Нины
Грибоедовой.

Прошение

Вскоре после предания земле бранных останков покой-
ного супруга моего, статского советника Александра Сер-
геевича Грибоедова, сделано было мною распоряжение о
сооружении приличного на могиле его памятника, окон-
чательное исполнение чего замедлилось по отдаленности

здесь края от С.-Петербурга, где мавзольей сей заказано сделать и откуда должен быть сюда доставлен.

Между тем, видя, что основание церкви св. Давида, у которого находится могила Александра Сергеевича, грозит падением и самая, по ветхости своей, не может надолго сохраниться и не представляет средств к поддержанию своему, желая, с другой стороны, более ознаменовать память к покойному, который и при жизни изъявлял желание в случае кончины быть похороненным в монастыре, св. Давида, имея величайшее благоволение к сей святыне.—одушевленная сим самым чувством, приняла я намерение, согласить к тому и сестру Александра Сергеевича г-жу Дурнову перестроить вновь церковь св. Давида, — о чем доводя до сведения Вашего, Высокопреосвященнейший владыко, имею честь представить у него план и фасад предполагаемой вновь церкви на месте нынешней, до основания разобрать подлежащую с прошением па сино благоволения и одобрения Вашего Высокопреосвященства удостоить меня милостивым Вашим отзывом.

Нина Грибоедова.

июля 5 дня

1831 года

Тифлис»³⁰⁵

„1832 წლის შეთქმულების“ გამომჟღავნებასთან დაკავშირებით ალექსანდრე ჰავჭავაძის დაპატიმრებამ, ხელი შეუშალა ნინოს განეხორციელებინა თავისი განზრახვა მთაწმინდაზე ეკლესიის გადაკეთებისა და ეზოს კეთილმოწყობის შესახებ.

1833 წლის 28 იანვარს ნინო ჰავჭავაძე ამის გამო თბილისის სამოქალაქო გუბერნატორ ნ. ფალავანდიშვილს მოახსენებდა:

«Хотя прежде и имела я намерение возобновить всю Мтацминдскую церковь св. Давида на свой счет, но как предположение сие не было утверждено в свое время духовным начальством, то и в имевшихся у меня к тому средствах последовала значительная перемена, и я не только воздвигнуть новую церковь, но и исправить вполне старую не имею уже возможности.

По сему я ныне принуждена ограничиться сооружением только памятника над прахом покойного мужа моего статского советника Грибоседова, на что и покорнейше прошу Ваше сиятельство испросить мне благословение высокопреосвященного экзарха Грузии.³⁰⁶

საქართველოს ეკლარხოზმა, ბოგდანოვ-პლატონოვმა, სასტიკი უარი განაცხადა გრიბოედოვიძე ქვრივის თხოვნაზე. 1833 წლის 9 მარტს ნ. ფალავანდიშვილი ნინო ჭავჭავაძეს ატყობინებდა:

«Высокопреосвященный Моисей архиепископ экзарх Грузии видя из сообщенного мне отзыва Вашего, милостивая государыня, что по изменившимся обстоятельствам вы принуждены ныне ограничиться сооружением только памятника над прахом покойного мужа вашего отношении от 27 февраля № 235, отвечал мне, что при пастоящем положении ветхой Мтацминдской церкви никак предлагаемого памятника устроить не можно, да бы тяжестью оною и совсем не разрушить оной».³⁰⁷

დაცინვა და აბუჩად აგდება ამაზე შორს ვერ წავიდოდა. იგივე უკვე გზაში იყო და აღვილი წარმოსადგენია ნინო ჭავჭავაძე რა მდგომარეობაში ჩავარდებოდა. მოთმინებიდან გამოსული ქვრივი საპასუხოდ სწერდა ნ. ფალავანდიშვილს:

«Употребив значительную сумму на сооружение памятника, я не могу теперь исполнить прежнее намерение мое о перестройке Мтацминдской церкви: но я не полагаю, чтобы сие могло быть одною из причин устранить там памятник.

Что же касается до опасения его высокопреосвященства, чтобы тяжестью не ускорить разрушение церкви, то предназначаемый памятник не столь огромен, чтобы он мог сие причинить.

Во всяком случае Ваше сиятельство извольте одолжить меня, приказав архитектору или кому-либо из инженерных офицеров освидетельствовать место сие, дабы удостовериться, может ли быть в сем случае какая-либо опасность.

Как памятник сей находится уже в пути, то я покорнейше прошу Ваше сиятельство просить разрешения его высокопреосвященства поставить оный при Мтацминдской церкви». ³⁰⁸

ნინო ჭავჭავაძის დაბეჭითებულმა მოთხოვნამ ბოლოს და ბოლოს თავისი გაიტანა. სამოქალაქო და სასულიერო უწყებების მოხელენი იძულებულნი გახდნენ მთაწმინდის მიდამოების შესამოწმებლად სპეციალისტები გამოეყოთ, მხოლოდ ამის შემდეგ, 1833 წლის ივნისში, დართეს ნება ძეგლის დადგმისა.

მაგრამ ძეგლი მაინც არ დადგმულა. არ დადგმულა 1838 წლის დამდეგამდე. და რომ ეს ასეა, ჩანს ბოდეს მოგონებებიდან.

ბარონ კლიმენტი ბოდე, რომელიც ნინო ჭავჭავაძემ 1838 წლის დასაწყისში აიყვანა მთაწმინდაზე, გრიბოედოვის საფლავის სანახავად, გვიამბობს: „გაიგო თუ არა ნინო ილექ-

სანდრეს ასულმა ჩემი სურვილი მენახა გრიბოედოვის საფლავი, მან თვითონ შემომთავაზა ყოფილიყო ჩემი მეგზური... იქ კლდეში გამოხრულ გვირაბში მისი მზრუნველობით დადგმულია ძეგლი, რომლის ქვეშ განისვენებს უნიჭიერესი ადამიანის გვამი“¹⁰⁹.

გრიბოედოვის საფლავზე დადგმულია ქვისაგან გაკეთებული ბრინჯაოს ჯვრიანი ქანდაკება, რომლის ძირში მოთავსებულია ბრინჯაოსაგანვე ჩამოსხმული მტირალი ქალის გამოსახულება.

მუხლმოდრეკილი ქანდაკების ფერხთით, ერთ მხარეს — ჯვარი და სახარებაა გამოხატული, — სიმბოლო ტანჯვისა და რწმენისა. მეორე მხარეს, ერთმანეთზე დაწყობილი წიგნები, რომელთა გარეკანზე ჩაწერილია «Горе от ума», მის ზემოთ დაფნის ფოთლებით გარშემორტყმული ქნარია.

ძეგლის პიედესტალის წინა მხარეს ბარიელეფით გაკეთებულია მწერლის პორტრეტი, მის გასწვრივ ოქროს ასოებით რუსულად წერია: «Александр Сергеевич Грибоедов, родился в 1795 году, января 4-го дня, убит в Тегеране в 1829 году, января 30-го дня».

სამხრეთის მხარეს წარწერილია: «Ум и дела твои бессмертны в памяти русской, но для чего пережила тебя ЛЮБОВЬ МОЯ».

ჩრდილოეთის მხარეს: «Незабвенному его Ниша».

• • •

მოყვანილი მასალები ნინო ჯავჭავაძის დიდქალობის კიდეც ერთ შესანიშნავ ფურცელს შლიან. «Спасибо Нише, —

წერს პროფ. ვანო შაღურაძე — и за то, что в самые горестные для нее дни она нашла в себе силы преодолеть всю низость и подлость властей и воздвигнуть на Мтацминда замечательной памятник — символ ее поэтической и трагической любви». ³¹⁰

მართლაც მადლობის მეტი რა იქნება.

* * *

1838 წლის დასაწყისში ალექსანდრე ჭავჭავაძემ მთაწმინდაზე, რომელიც მაშინ „თბილისის პირველი ნაწილის პირველ კვარტალს“ მიეკუთვნებოდა, პეტრიკოვის ქალისაგან იყიდა სახლი.

ა. ჭავჭავაძემ მალე აქ ორი ახალი შენობა დადგა. გაჭრა დღევანდელი ჭავჭავაძის ქუჩა. რუსთველის გამზირზე ღუქნები და სასტუმრო ნომრები ააშენა. გამოიყვანა წყალი. თავისი საცხოვრებელი ოთახები ანტიური შპალერით დაამშვენა.

* * *

ახალ ბინაზე გადმოსულ ჭავჭავაძიანთ ოჯახში სალონმა უფრო გაშალა ფრთები. ნინო ჭავჭავაძის ალბომის ფურცლები ახალ-ახალი ჩანაწერებით შეივსო.

ამ დროს ეკუთვნის ლუკა ისარლიშვილის ლექსიც:

ნინო ბრიგოლოშისას, ჭავჭავაძისას

ერთხელა ბედმა მეც შემისმინა
და შენის ნახვით მამედნიერა;
მარა თვალები მყის გამიშტერდა.
ენაცა ჩემი მყისვე დასდუმდა
და მე იღუმალ დაფიქრებული,
შენ გმზერდი ჩუმად გაშტერებული.
მათ შენი სახე, შენი შვენება,
ვამსგავსე მყისვე ციურთ ოცნებას!...
მარამა შენსა ეშხსა, სიტურფეს,
შენსა შვენებას და შენს სინაზეს,
შენს ტანოვნებას და შენთა თვალთა
სხივ შემოსილთა, გულის მგზნებელთა —
ვერ მიედრების ჯერა მსგავსება,
მე აღარ მიკვირს რომ ბედმან შენა
შვენიერების საგნად გადგინა,
და წინანდლისა ღრმთად მოგავლინა!...
მხოლოდ მაშვრალი იგი მებრალვის,
ვის ერთხელ მაინც სიციოცხლეს გზასა
ერთოდენ ხილვა შენი ეღირსა
და მიერიდან მოსტირის, მოჰგლოვს
თვისსა წარსულსა ბედნიერებას!..

1839 წლის 15 სექტემბერს პოეტმა გიორგი ერისთავმა
ისეთი ლექსი ჩაუწერა ნინოს:

თოვლი

კნიაჟნა ნინა ჭავჭავაძისას

ნახეთ ნინას, როს სპეტაკ გულს,
ვით დაეცა თოვლი ქულად,
მას ეგონა სითეთრითა
ჰყოფდა ტურფას დაჩაგრულად,

მაგრამ რა ნახა მალიად
ეს თვისი შეცდომილება.
დადნა მეტისა სიარცხვლით
და ცრემლად იწყო დინება.

ამავე ხანებში დასრულებული პოემა „ბედი ქართლისა“ ნიკოლოზ ბარათაშვილმა ჭავჭავაძიანთ სალონში წაიკითხა. ზ. ჭიჭინაძე წერდა: „გაგვიგონია, რომ ბარათაშვილმა თავის პოემა „ბედი ქართლისა“ ალ. ჭავჭავაძის სახლის ბანზე წაიკითხა“³¹¹.

არაერთხელ წარმოუდგენიათ ამ სალონში გრიბოედოვის კომედია „ვაი ჭკუისაგან“.

• • •

1842 წლის ზაფხული ნინო ჭავჭავაძემ ბორჯომში გაატარა.

დასახელებული წლის პირველ აგვისტოს გრიგოლ ორბელიანი ქ. ალექსანდროპოლიდან ატყობინებდა თავის ძმას ზაქარიას: „გოლოვინის ცოლი თავის ქალით ბორჯომის წყალზე არის. იქაც სკალონის ცოლი და ბუიკოვისა; აგრეთვე ნინა, მანანა და ელენე — ამათ ფერდები სტკივათ“³¹².

ამავე ხანებში ბორჯომში ჩავიდა ლიტერატორი და ჟურნალისტი ზაქარია ფალავანდიშვილი

1842 წლის 26 ოქტომბერს ფალავანდიშვილი თბილისიდან სწერდა გიორგი (იური) ახვერდოვს:

„... იმ სოფლის ახლოს, სადაც მე გავატარე 10 დღე,

იწყება. ბორჯომის ხეობა, რომელიც განთქმულია მინერალური წყლებით. ამ წყლებით ისარგებლეს გოლოვინმა თავის ოჯახით, ნინო ალექსანდრეს ასულმა გრიბოედოვმა, თავადის ქალმა მანანამ თავისი ქალიშვილით, ელენე ერისთავმა. მე მინდოდა ვსტუმრებოდი მათ ერთი-ორი დღით, მაგრამ ისინი ცხოვრობდნენ თითქმის კარავეზში³¹³.

გრიბოედოვის ქვრივი მეტად კმაყოფილი დაბრუნდა აგარაკიდან.

1844 წლის 23 მაისს ნიკოლოზ ბარათაშვილი თბილისიდან სწერდა თავის ბიძას გრიგოლ ორბელიანს: „ახალი ამბავი ანუ ჭორი ხომ გიყვარს: ამ ხელად ეს არის, რომ ნ[ინა] ალ[ექსანდროვ]ნა ოდესაში მიდის 9 ივნისს, შენ მანდ გაჯავრდი“³¹⁴.

ნინო ჭავჭავაძეს ოდესაში წასვლა შეუგვიანდა.

1844 წლის 20 ივლისს ნინო ზუგდიდიდან სწერდა გრ. ორბელიანს:

„რა ბაიყუში ვარ ჩემო საყვარელო გრიგოლ. ამ ოთხს თვეს რაც ვისიამოვნე, კატინას შვილების სიკვდილმა მწარედ ჩამაშხამა, ამისთანა უბედურებას ჩემს თავს ვაბრალებ, არაფერში ბედი არა მაქვს.

რა არის დალოცვილო, არც ემირხანობაში და არც კურკაობაში შენი ბოროტი ენა ვერ დავაყენე? მაინდამ რას

მეჩხუბები? მაგრამ საშინელი ეშმაკი ხარ. ვერაფრით თავს ვერ შემაძღლებ, რალაცა ჯაღო გაქვს გაკეთებული, ახლა კიდევ უფრო ისწავლიდი მაგ თათრებში.

მოდო, ხელი აიღე ჩემს წინააღმდეგობაზე. კარგს ამბავს გახარებ, გრაფინიას წიგნი მომივიდა, რომელშიაც გილოცავს მაიორობას. დიდათ... (მონეულია). ვითომც კერჩში მოსულა, ჯერ წიგნიც არ მომსვლია იქიდან.

მგონია გაგიკვირდება ასეთი მოულოდნელი ქორწილი, 11-ს ამ თვეს ჯვარი დავეწრეთ ალექსანდრე ახვერდოვს ჩვენს სოფოზე. ძალიან მხიარულად არიან ახლად დაქორწინებულნი, ძალიან მოხარული ვარ ასეთი კარგი ქმარი იშოვნა.

აწლა ჩემო გრიგოლ, შენ რაზე ბერდები მაგრე, ლამის ჩვენმა სონიჩქამაც დაგასწროს გათხოვება.

აქაური იმედი ნურა გაქვს რა, ფეხთმძიმეობენ, ნაზობენ, მანამ ამას ნება მოუვა, შენ ერთი კბილი აღარ გექნება, დამიჯერე, სხვა მონახე ვინმე, ხომ იცი, მე ურიგოს არ გირჩევ, შენი ბედნიერებაც ასე მსურს, როგორც დავითისა.

დიდი ყოფა გაქვთ ორთავ ძმებს, თქვენ დაგრჩათ ბურთი და მოედანი. ზაქარიას როდესაც წიგნი მისწერო, ერთი ურემი მოკითხვა გაუგზავნე ჩემათ. ვიცი ძალიან მემღურის, წიგნი ვერ მივწერე ერთხელ, ლაჩარი ვარ ჭეშმარიტად. მალე მოგართმევ ჩემს წიგნს, კიდევ, სექტემბრამდინ აქ ვრჩები, მასუკან ჩავალ ისევ ჭორიან ტფილისს. აქ ყურიც და გულიც მოსვენებული მქონდა თუ ეს უბედურება არ დაგემართოდა.

ასე ჩემო გრიგოლ, გათხოვთ შენს ლამაზ წიგნებს არ დაგ-

ვაკლებდნენ ხოლმე, თუ კადევ ჩემს წინააღმდეგებსა მოიწერები, იცოდნენ აღარ გალირსებ ჩემს წიგნს, ვიცი ჩემი უანზობისათვის არ შეწუხდები, და თუ პასტაიანი კაცი ხარ, შენი რომანის ამბავი რომ მამაკლდება, გულს დამწვავ.

მშვიდობით ჩემო ერთგულ გრიგოლ, გთხოვთ გახსოვდეს მარად შენი ბედნიერების მოსურნე, შენი და, ნინა ღრიბაედოვისა.

დედამ შემოგიტვალა ბევრი შენისთანა კურკახანები გვინახამსო, მაგრამ მაგრე არავინ გაამპარტავნებულაო.

За что также не милость ко мне Ваше высокостепенства. Каким чудом Ваш пронизательный взор гул с высот аравийских гор по со*...лея Мингрелии не заметил жгло-го. большого Давида, про... своих сестер... вижу, теперь... вашу всякую особу.

ერთი დღე გაბრიელ მეზალის შიშით ვიმალებოდით.

მელანია თავი დაგიკრა, თუ საჭირო არს თოფხანა მზათა ჩაქვსო... გრიგოლ გახსოვს თქვენს ვეჩერში მანანასა და მე რომ (მოხეულია) დენჩიკი ქაღალდის ფულისათვის როგორც გვაშინებდა...^{••} „აჰ“.

იმავე წლის სექტემბრის ბოლოს, თუ ოქტომბრის დასაწყისში, ნინო ჭავჭავაძე ოდესაში წავიდა და დეკემბრის დამდეგს უკვე თბილისში იყო.

1844 წლის 4 დეკემბერს გრ. ორბელიანი სწერდა თავის ძმას ზაქარიას: „ქალაქიდან ეს ისმის რომ კატინა მენგრელი-

• აქ და შემდეგ არ იკითხება. — ი. ბ.

•• შემდეგ რამდენიმე სიტყვა არ იკითხება. — ი. ბ.

დამ და ნინო ოდესიდან მოსულან — როგორ მოხდენია ნინოს ოდესა, რატომ არა ჰკითხავ?³¹⁶

1844 წელს ჭავჭავაძიანთ სალონში უნდა დაედგათ ა. ჭავჭავაძის მიერ თარგმნილი კორნელის „სინა“. სპექტაკლში ა. ჭავჭავაძის გარდა უნდა ეთამაშნათ: ნიკოლოზ ბარათაშვილს, დ. ყიფიანს, გრ. დადიანს და სხვებს. პიესა არ დადგმულა, თუმცა როლები განაწილებული იყო და სამზადისიც დაწყებული³¹⁷.

შემდეგი წლის ზაფხული ნინო ჭავჭავაძემ ბორჯომში გაატარა. 1845 წლის 18 მაისს გრ. ორბელიანი ატყობინებდა კონ. თარხნიშვილს: „ქალაქიდან ეს ისმის.... წავიდა ნინა ბორჯომში“³¹⁸.

აგვისტოს შუა რიცხვებში ნინო თბილისში ჩამოვიდა.

1845 წლის 23 აგვისტოს ნიკოლოზ ბარათაშვილი მურყტიდან სწერდა ბაბალე საგინაშვილს: „ნინა ალექსანდროვნა ჩემს მაგიერ მოიკითხე და ასე უთხარ მატუხოვის ცოლმა მოიკითხათქო“³¹⁹.

* * *

1846 წლის 25 ივნისს თბილისში ჩამოსული რუსი მწერალი იაკობ პოლონსკი (1819—1898), მაშინვე დაუახლოვდა ალექსანდრე ჭავჭავაძესა და მის ოჯახს. 1846 წლის 15 ივლისს პოლონსკი თავის მეგობრებს სწერდა ოდესაში: «Я познакомился с м-е Грпнбодовой».³²⁰

გრიბოედოვის საფლავის ხილვამ მთაწმინდაზე, ნინო

ჭავჭავაძესთან შეხვედრებმა და საუბრებმა იაკობ პოლონსკის შთაავონეს ბაღადა: „ნ. ა. გრიბოედოვა“.

ჭავჭავაძიანთ სალონში მოჰქონდა იაკობ პოლონსკის ახლად დაწერილი თხზულებანი საჯარო წაკითხვად.

ასე მოექცა იგი დრამა „დარეჯანსაც“:

თავის მოგონებების პირველ ვარიანტში ი. პოლონსკი წერს: «Я читал драму («Дареджана») по приглашению Нины Александровны Грибоедовой... в доме брата ее, князя Чавчавадзе, при гостях, приглашенных не без выбора — и читал... с успехом».³²¹

მემუარების მეორე ვარიანტში ვკითხულობთ: «Я написал... драму... «Дареджана императрицыной царя»... мое чтение драматических сцен, где действующими лицами были или могли быть предки моих слушателей, выслушивались не без интереса и не без похвал... Я читал драму мою — у вдовы знаменитого Грибоедова».³²²

მოგონებების მესამე ვარიანტში წერია: «Я читал драму мою в многочисленном собрании, нарочно приглашенных гостей в доме князя Чавчавадзе».³²³

მემუარების მეოთხე ვარიანტი გვამცნობს: «Я читал ее в Тифлисе у Нины Александровны Грибоедовой... Слушателями моими были по большей части лица из грузинской фамилии. Имена действующих лиц в драме, м[ожет] б[ыть] отчасти б[ыли] именами их отдаленных предков и будили в них исторические воспоминания».³²⁴

ამ ამონაწერებიდან საუცხოოდ ჩანს, რა დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა პოლონსკი ჭავჭავაძიანთ სალონის აზრს მის თხზულებებზე.

1846 წლის შემოდგომის დამდეგს ნინო ჭავჭავაძე მოსკოვში წავიდა თავის ძმასთან დავითთან, რათა დასწრებოდა მის ქორწილს.

1846 წლის სამ ნოემბერს, საქართველოში ექვსი თვის არყოფნის შემდეგ, მთავარმართებელი მ. ს. გორონცოვი ცოლितურთ თბილისში დაბრუნდა.

ორი დღის შემდეგ ალექსანდრე ჭავჭავაძე გაემართა გორონცოვთან სადარბაზოდ. იონა მეუნარგია მოგვითხრობს:

„ალექსანდრე ჭავჭავაძე იმ დილას საათის ათზე, გაემზადა გორონცოვთან წასასვლელად. რაღაც დღეობა იყო და მისალოცავად წასვლა ურჩია მისმა მეუღლემ.

მშვენიერი ყარაბაღული ცხენი შეაბა მის „ადინაჩქას“ ქუჩერმა და ალექსანდრე დაეშვა პარადის ფორმით მორთული ჭავჭავაძის ქუჩით*.

როცა ის დაუახლოვდა გოლოვნის პროსპექტს, უეცრივ ერთმა დედაკაცმა სახლიდამ საპნიანი წყალი გამოიტანა და ქუჩაზე გადმოღვარა, სწორედ იმ დროს, როდესაც იმას გაუსწორდა ალექსანდრეს ეტლი.

* აღ. ჭავჭავაძის საჭინიბო გამოდიოდა დღევანდელ ა. ჭავჭავაძის ქუჩაზე. — ი. ბ.

ცხენი დაფრთხა და წაართვა თავი ქუჩერს. შეშინებულმა ქუჩერმა მოსძახა ალექსანდრეს: „კნიაზო, მე ამის დაჭერა არ შემიძლია, თავს უშველეო“.

ალექსანდრემ იფიქრა ქუჩრის მიშველება, წამოიწია და რომ უნდა სწვდომოდა აღვირს, მისი გრძელი შინელის მარჯვენა კალთა მოჰყვა ბორბალს და ზედ დაეხვია, ფეხზე წამოდგარი ალექსანდრე ძირს გადმოაგდო³²⁵.

თავგაჩეხილი პოეტი შეიყვანეს სახლში.

„გრძნობა დაკარგული ალექსანდრე ჭავჭავაძე, — გადმოგვცემს ა. ფადეევი, — დაასვენეს სადარბაზო ოთახის დიდ მაგიდაზე, სადაც გამუდმებული მხიარულება და დროსტარება პირველად შესცვალა მწუხარებამა და ცრემლებმა“³²⁶.

ცხრამეტი საათის განმავლობაში იტანჯებოდა ალექსანდრე ჭავჭავაძე. 6 ნოემბერს დილის 9 საათზე მან წარმოსთქვა მზოლოდ ერთი სიტყვა «Помощи» და მიიცვალა.

ის დაკრძალეს დიდის ამბით შუამთის მონასტერში.

„ცრემლებს ღვრიან, — წერდა დ. ყიფიანი, — და ქვითინებენ მის სახლში, მაგრამ არა მარტო აქ, არამედ ტფილისის მრავალ სახლებშიაც სტირიან და გლოვობენ პოეტს. იტირებენ და იგლოვებენ მას მცნობნი და თაყვანისმცემლები ტფილისის გარეთაც. მაგრამ აქ მყოფებზე უფრო იტირებს და იწუხებს მასზე რუსეთში მყოფი ორი არსება: უფროსი ქალიშვილი ნინო და ერთად ერთი ვაჟი დავითი. ისინი აწვერასოდეს ველარ ნახავენ თავის ძვირფას მამას“³²⁷.

ნინო და დავითმა კარგა ხანს არაფერი იცოდნენ საყვარელი მამის ტრაგიკული დაღუპვის შესახებ.

მწერალი-აკადემიკოსი ა. ხ. ძუბრავეიოვი, რომელიც თბილისში 1846 წლის შემოდგომაზე ჩამოვიდა, ალექსანდრე ჭავჭავაძის ცხოვრების უკანასკნელი დღეების შესახებ წერს:

„როცა მე ვესტუმრე მის წინანდლის მამულს, კეთილი მასპინძელი ქართლში იყო გამგზავრებული, იმ დღეს კი, როცა მე სომხეთიდან ვბრუნდებოდი, მას თავს დაატყდა უბედური აღსასრული...”

რაოდენი სიყვარული ჩაიტანა მან საფლავში და რარიგ პატივისცემით უნდა ეპყრობოდნენ მის ხსოვნას რუსი და ქართველი თანამემამულენი, რადგან იგი ყოველთვის ცდილობდა სამსახური გაეწია ორ ხალხთა ურთიერთობისათვის და მის სახლში ეს ორი ხალხი მართლაც ერთი ოჯახი იყო.

განისვენე მშვიდად, თავადო ალექსანდრე! მე მხოლოდ დავინახე როგორ ჩაიარა ჩემი ფანჯრების წინ შენმა ბალდახინმა და, ავადმყოფობის გამო ვერც კი შევძელი უკანასკნელი ვალი მომეხადა შენს წინაშე, მაგრამ შენი ხსოვნა მარად დარჩება ჩემს გულში...

უწინ დედოფლისადმი (თინათინისადმი) პატივისცემის გამო, მის სავანეში სამეფო გვარიდანაც კი არავინ დაუკრძალავთ.

პირველად ეს პატივი ხვდა თავადის ქალს, ჭავჭავაძეს რომლის საფლავს მისმა საყვარელმა შეილმა (ა. ჭავჭავაძემ) იმადელეებელი ეპიტაფია წააწერა.

როცა მე იმ ლექსს ვკითხულობდი, ვიმედოვნებდი, მალე გავეცნობოდი მას, ვინც იგი დაწერა. მაგრამ ამის მაგიერ ჩემგან მოითხოვეს სიტყვა მისი საფლავის ქვისათვის.

მე მივუთითეთ 29-ე ფსალმუნის სიტყვებზე, მისივე საკუთარი ლექსის აზრს რომ ემთხვეოდა: „საღამოისას ცრემლი იმეფებს, დილით კი სიხარული“³²⁸.

როცა მწერალი-აკადემიკოსი ა. ნ. მურავიოვი უკეთ გახდა, ის მაშინვე ჭავჭავაძიანთ ოჯახს ესტუმრა სამძიმრის გამოსახატავად.

ალექსანდრე ჭავჭავაძეს დარჩა უმდიდრესი ლიტერატურული არქივი, რომელშიაც პოეტის ორიგინალურ და თარგმნილ თხზულებებთან ერთად დაცული იყო ქართველი, სომეხი, აზერბაიჯანელი, რუსი და ევროპელი მწერლების, საზოგადო მოღვაწეების ბარათები და რაგინდარა.

ა. ჭავჭავაძის დაკრძალვისთანავე, პოეტის მეუღლემ განიძრანა სისტემაში მოეყვანა ეს არქივი. ჯერ სთხოვა დიმიტრი ყიფიანს, როგორც კი პოეტის ვაჟი დავითი ჩამოვიდოდა, ეკისრნა ამ საქმის ხელმძღვანელობა. მერე კი გადასწყვიტა აღარ მოეცადნა ვაჟისთვის და 1846 წლის 16 ნოემბერს, კაცი გაუგზავნა დ. ყიფიანს მოსულიყო ა. ჭავჭავაძის არქივის გადასარჩევად.

დიმიტრი ყიფიანმა მაშინვე წერილობით შემდეგი აუწყა პოეტის ქვრივს (ეს ბარათი ამას წინათ გამოაქვეყნა ნანა მსუქნიშვილ-გურგენიძემ):

„დიდის გულისმოდგინებითა გთხოვთ სულგრძელებითს მოტევენას ამ მოხსენებისათვის, რომელსაც მამედვინებს მხოლოდ გულითადი, ჭეშმარიტი ერთგულება და განუსაზღვრელი პატივისცემა თქვენის სახლისა და წრფელი მეგობრობა თქვენის შვილის დავითისა.

ამას წინათ მიბრძანებდით, რომ როდესაც დავითი მოვიდოდა, მეც დამიბარებდით განსვენებულის ქალაქების გადასარჩევად და მეც მაშინვე მოგახსენეთ უთუოდ გეახლებით მეტქი.

დღეს მოვიდა ამაზედ თქვენი კაცი და იმავე ერთგულებისა ჩემისა და დავითის მეგობრობის ვალად ვრაცხ მოგახსენოთ, რომ თქვენს შვილს დავითს, გარდა ან თუ არ თვისის მინდომებით, არავისა აქვს უფლება, რომ შეეხოს ვინმე, უმეტესადრე თქვენის სახლის გარეშე კაცი, ვინც უნდა იყოს, განსვენებულის კნიაზის ქალაქებს.

ამაზედ ბრძანეთ და სხვანიც მოგახსენებენ, რომ იქნება იმ ქალაქებში ზოგი ისეთი იყოს, რომ ახლაც უნდა მოხდეს განკარგულება რაიმე და იქნება საქმეც წახდეს რამე დავითის მოსვლამდის.

მაგრამ სამსახურისა ჩემისა გამო მრავალის ამ გვარის გარემოების მცნობელი მოგახსენებთ, რომ რა კაცს სიკვდილი ეწევა, მის საქმეთა წინაშე ყოველი კანონი სდუმდება, ვიდრემდის კანონიერად განირჩეოდნენ.

კანონიერად და გარჩევა ეკუთვნის ან თვით მემკვიდრეს, თუ მემკვიდრე სრულ ასაკოვანი არის, ან აპეკუნებს თუ მემკვიდრე მცირეწლოვანია.

და თუ უამისოდ შეუდგა ვინმე რჩევასა და ამასობაში დაიკარგა რაიმე ან ასეთი რამ აღმოჩნდა, რომელიც სახლისა ან თვით განსვენებულის საიდუმლოებას იცავდეს რასმე, რაც სახლს გარეთ არ უნდა გავიდეს, მაშინ ან განმრჩევენი მიეცემიან კანონის წინაშე პასუხისგებაში, ან საიდუმლო გამოცხადდება და იქნება ამით მრავალი ევნოს განსვენებულის ხსენებასაცა და ოჯახის სარგებლობასაც.

ვინ იცის იქნება დავითს მამის ქალაღთა და ნივთთა შორის ეგულებოდეს რამე დიდად საჭირო, და თვით კნიაზს გაეცეს ან დაეხიოს ასე რომ სხვას არავისა სცოდნოდეს; მაშინ დავითს ყოველი სიმართლე ექნება, რომ გამრჩევთ მოჰკითხოს და რას პასუხს მისცემენ.

უმორჩილესად გთხოვთ ყოველივე ესე გულის სიტყბებით მოიხსენოთ, იფიქროთ და მოხსენება მიაწეროთ მხოლოდ ერთგულებასა ჩემსა³²⁹.

გაირჩა თუ არა ალ. ჭავჭავაძის არქივი, როდის, ვისგან და რა პირობებში, ამის შესახებ არაფერი ვიცი.

* * *

მოსკოვში ნინო ჭავჭავაძემ გაიცნო არა ერთი მოწინავე ოჯახი. კ. ბოროზდინი მოგვითხრობს.

„ჩემთვის მეტად სასიამოვნო იყო მოსმენა ნინო ალექსანდრეს ასულის საუბრებისა მოსკოვზე და იქაურ საზოგადოებაზე, სადაც მან მთელი 1846 წელი გაატარა. ჩვენ

ძლიერ ბევრი საერთო ნაცნობები აღმოგვაჩნდა მოსკოვის საზოგადოებიდან და ამიტომ საუბარი მოსკოვზე უფრო საინტერესო შეიქმნა“³³⁰.

მოსკოვში ნინო ჭავჭავაძე პირველად შეხვდა თავისი მეუღლის დას.

„მოსკოვში, — გვიამბობს კ. ბოროზდინი, — შეხვდა თავდაპირველად ნინო ალექსანდრეს ასული გრიბოედოვის დას მარიამ სერგეის ასულ დურნოვას, რომელსაც იგი წელთა განმავლობაში მიმოწერით იცნობდა. ისინი შეხვდნენ ერთმანეთს როგორც ღვიძლი დები და დიდხანს სტიროდნენ ძვირფასი გრიბოედოვის მოგონებაზე“³³¹.

სიკვდილამდე არ შეწყვეტილა მათი ურთიერთობა. სამწუხაროდ მიმოწერის არც ერთმა ბარათმა არ მოაღწია ჩვენამდე.

კავკასიური ბრძოლების სახელოვანი რუსი მხედარი ლევ ლევის ძე ალბრანდტი (რომელმაც 1845 წლის დაღესტნის ლაშქრობაში მარჯვენა მკლავი დაჰკარგა), უიმედოდ იყო შეყვარებული ნინო ჭავჭავაძეში.

ლ. ალბრანდტი 1848 წლის 16 მაისს გელენჯიკიდან სწერდა ბორის ჭილაშვილს:

„არ გეკითხებით თუ რა ხდება კავკასიის გარეთ, მაგრამ, თუ მაცნობებთ ტურფა საქართველოს შესახებ, დიდად მადლობელი ვიქნები.

ლიმილი ნინო ალექსანდრეს ასულის ისევ ისე კარგია, როგორც კურთხევა, თუ ამასწინად განცდილმა ოწუხარება (მამის — ა. ჭავჭავაძის გარდაცვალება იგულისხმება — ი. ბ.) წარიტანა ნატიფი სიკეკლუცე მისი ღიმილისა? შეხვედრისას გადაეცით, რომ აქაც, შორეული მთების იქით, მე ვეთაყვანები მას, როგორც მაჰმადიანი ამომავალ მზეს³³².

ბორის ჭილაშვილმა, როგორც ჩანს, აცნობა ლ. ალბრანდტს ნინო ჭავჭავაძის შეურყეველი სილამაზის შესახებ.

ორიოდე წლის შემდეგ ლ. ალბრანდტი შლისელბურგის ციხიდან სწერდა ბორის ჭილაშვილს: „გთხოვთ გადასცეთ ჩემი უღრმესი სალამი მარად მშვენიერ ნინო ალექსანდრეს ასულს“³³³.

ნინო ჭავჭავაძისადმი სიყვარულს სიკვდილამდე ხარკს უხდიდა ლ. ალბრანდტი.

• • •

1847 წელს თბილისში ჟამისაგან გარდაიცვალა სარდალ იოანე ორბელიანის ასული სალომე, მეუღლე ალექსანდრე ჭავჭავაძისა. დაკრძალეს მთაწმინდაზე.

მის საფლავის ქვას ამშვენებს შემდეგი წარწერა: „მარად საუწყოსა სიდედრისა სამარესა დავდევ ფიქალი ესე მთავარმა დავით დადიანმა“³³⁴.

სალომეს სიკვდილის შემდეგ ოჯახის მთელი დიასახლილობა ნინო ჭავჭავაძეს დაეკისრა.

ამას წინათ, საქართველოს საბჭოთა მწერლების კავშირის მდივანმა, პროფ. სერგი ჭილაიამ მითხრა, რომ 1964 წლის ივლისში, კისლოვოდსკში ყოფნისას, მან ნახა „კისლოვოდსკში ჩამოსულ დამსვენებელთა წიგნი“, რომელშიაც აღნიშნულია, რომ 1848 წლის ზაფხულში, იქ იმყოფებოდა სამეგრელოს მთავრინა, ეკატერინე ალექსანდრეს ასული ჭავჭავაძე-დადიანისა მხლებლებითურთ.

მაშინ გამახსენდა, რომ არსებობს მკვლევართათვის სრულიად უცნობად დარჩენილი, ოფიცერ გორიუნოვის მოგონება, რომელიც კისლოვოდსკში — 1848 წლის ზაფხულში ნინო და ეკატერინე ჭავჭავაძეების ყოფნას ეხება.

მომყავს ოფიცერ გორიუნოვის მოგონება.

«В половине июля я поехал с Василием Дмитриевичем, сначала на несколько дней в Железноводск, а потом в Кисловодск, пить живительный нарзан. В Кисловодске он меня ввел в дом Екатерины Александровны, княгини Даднани, которая жила там с родною своею сестрою Нинною Александровной Грибоедовой.

В первый раз я увидел тип такой изящной красоты, какою обладала Нина Александровна. При необыкновенно доброй душе, она была до того симпатична, что невольно привлекала к себе всех, ее знавших.

С первых же дней моего с нею знакомства, я привязался к ней всем своим существом. Я готов был для нее, чертя голову, в огонь и в воду. Я ловил всякое ее желание и старался всеми силами оказать ей всевозможные услуги.

Каждый день, с восходом солнца, я отправлялся в ме-

стный ботанический сад, покупал великолепный свежий букет самых лучших цветов, который вручал пивейцару, для передачи Нине Александровне.

Конечно, для нее было смешно мое юношеское увлечение, но она не оказывала мне никакого неудовольствия, а, напротив, с каждым днем, все более и более привязывала к себе своею очаровательной любезностью.

Раз, вечером, мы сидели на скамейке в саду, вблизи ручья, протекавшего кривою ломаною линиею, недалеко от настоящего источника нарзана. Нас было четверо. Я, Василий Дмитриевич, княгиня Екатерина Александровна Даднани и сестра ее, Нина Александровна Грибоедова. Я находился под влиянием особого впечатления в каком-то поэтическом настроении. Василий Дмитриевич подтрунивал надо мною и заставлял меня декламировать стихи.

Я с удовольствием исполнял его желания и декламировал: «В полдневный жар в долине Дагестана», потом некоторые места из «Мцыри», а также «Демопа» Лермонтова, которого поэзия мне приходилась особенно по душе.

Нина Александровна, слушая внимательно мою восторженную декламацию, обратилась ко мне с вопросом: Вы, вероятно, любите стихи? — Боготворю их, — отвечал я. — Вот как! Так напишите нам что-нибудь на память, или, если вы поэт, то скажите экспромт. — С удовольствием, но только, ради бога, дайте мне какую-нибудь тему.

Нина Александровна сначала немного призадумалась. — Ну вот, вам тема, скажите какой-нибудь экспромт на счет скамейки, на которой мы теперь сидим.

Я невольно призадумался, скамейка была проста и непривлекательна: что можно было сказать в отношении ее? — Но, взглянув на красное лицо Нины Александровны, которая как-то загадочно смотрела на меня, жгучи-

ми, черными, выразительными глазами, я сказал: что мне сказать собственно о скамейке? Я полагаю, стих мой выйдет бесцветным; но позвольте дать моему экспромту более широкий размер, под условием честного слова, не быть на меня в претензии, если я, как истинный поэт, раскрою глубь волнующих меня чувств.

Нина Александровна расхохоталась, княгиня Дадлан и Василий Дмитриевич тоже.

Потом, обратившись ко мне, Нина Александровна сказала: Это, право, интересно! Я согласна, говорите, только скорее.

Я встал против нее и, в позе актера, начал декламировать!

ВПЕЧАТЛЕНИЕ МОЕ НА СКАМЕЙКЕ

Ручей бежит извивом змейки,
И ароматом дышет лес,*
На берегу, здесь, на скамейке,
Лазурный вижу свод небес,
Гляжу на пышную траву,
На луг, покрывшийся травою; —
Но и во сне, и на яву,
Тебя я вижу пред собою.
Твой блеск, огонь твоих очей,
Природы дивное созданье, —
Сильнее солнечных лучей,
Соблазн души сердец страданье,
Ты идеальной красогы,
Для света, чудо, — удивленья!

* Мы сидели в тени акаций (Эбонэбэ озГмАнбэ — о. д.)

Ты не вини мои мечты!
В них дар, поэта — вдохновенье.

— Кончив декламацию, я всем поклонился. Василий Дмитриевич захлопал в ладоши, а Ниша Александровна, протянув дружески руку, пожала мою.

— Благодарю, сказала она, я не ожидала встретить в вас такую восторженность. Я не заслуживаю тех похвал, которые вы мне приписываете и уж в таких летах, когда странно было-бы мною восхищаться молодым юношам.

Я невольно покраснел, княгиня Дадпани тоже вежливо поблагодарила за доставленное ей удовольствие.

Возвратившись вечером домой, я тотчас-же записал мой экспромт, желая сохранить его счастливым воспоминанием действительных лучших минут моей жизни на Кавказе».³³⁵

საინტერესოა მოიძებნოს და გადაისინჯოს გორიუნოვის არქივი, ვინ იცის, იქნებ იქ აღმოჩნდეს ნინო და ეკატერინე ჭავჭავაძეების შესახებ საინტერესო მასალა.

• • •

ნინო ჭავჭავაძის უშუალო თაოსნობას უნდა მიეწეროს ის ამბავი, რომ 1850 წლის 9 იანვარს მათ სალონში წარმოდგენილათ ნ. ვ. გოგოლის ორი ვოდევილი და გ. ერისთავის „გაყრა“.

ალექსანდრე ნიკოლაის გამოუქვეყნებელ დღიურში ვკითხულობთ: „სადილი ჭავჭავაძეებთან ექვს საათზე. სადილის შემდეგ ქართული ენის გაკვეთილი. საღამოს სადღესასწაულო წარმოდგენა «Утро делового человека», «Тяжба»

გოგოლისა და ქართული პიესა. წარმოდგენა დასრულდა ღამის 11 საათზე³²⁶.

შინაური წარმოდგენები შემდეგაც ეწყობოდა ჭავჭავაძეებთან.

ნინო ჭავჭავაძე გაჭირვებულთა შემწე იყო და მას სრულიად ღირსეულად „მფარველ ანგელოზს“ ეძახდნენ.

კ. ბოროზდინი, რომელიც წელთა განმავლობაში ახლო იცნობდა ნინოს, ამაზე შემდეგს მოგვითხრობს:

„ქმრის სიკვდილს შემდეგ ნინო გრიბოედოვისამ თავის სიცოცხლე თავის ნათესავ-მოყვარეებს შესწირა, სულ იმასა ჰფიქრობდა, ვის რა სიკეთე ვუყოვო. სანამ მისი და, ეკატერინე, გათხოვდებოდა, მასთან ერთად საზოგადოებაში გამოდიოდა;

მის გათხოვების შემდეგ თავის უმცროს დას, სოფიოს ზრდიდა, ხოლო როცა მისი ძმის, დავითის შვილები მოიჩიტდნენ, მათი გადია შეიქმნა.

მამის ოჯახში ის ყველასათვის საჭირო იყო. უიმისოდ არაფერი შეეძლოთ, სახლიდან კახეთში მიჰყვანდათ ძმასთან, კახეთიდან სამეგრელოში დასთან.

იმის შესახებ საზოგადოდ ამას ამბობდნენ: „ნინო კეთილი ადამიანიაო“. მართლაც, მისი გულკეთილობა განთქმული იყო. ყველა გაჭირვებულს შეეძლო თავისუფლად მისულიყო მასთან, შეეჩივლა თავისი მდგომარეობა, ეთხოვნა დახმარება და დარწმუნებულიც უნდა ყოფილიყო, რომ „კეთილ ნინოს“

სხვისი ჭირი საკუთარ ჭირად მიაჩნდა, სხვისის სიხარულით თვითონაც ხარობდა.

ვინც უნდა დიდკაცი ყოფილიყო, არავის დაერიდებოდა, ყველასა სთხოვდა, ამა და ამ გაჭირვებულს დაეხმარეო და ხელი გაუმართეო. თავის ღღეშიაც არავის გაუცუდებია. ამიტომ მთხოვნელები გამოუღუველი ჰყვანდა სულ მუდამ.

ვთქვათ, რომელიმე ახალგაზრდა მოხელე რასმე დააშავებდა და უფროსი სამსახურიდან დათხოვნას დაემუქრებოდა, — მაშინათვე ნინოსთან ბირბოდა გაჭირვებისაგან მიხსენიო. ნინო ცოტათი დატუქსავდა, თვითონ მაინც წავიდოდა, საჭირო იყო, თუნდა მთავარმართებელთან ყოფილიყო მისასვლელი, და საქმეს გაარიგებდა;

ერთი სიტყვით, ყველანი იმასა სთხოვდნენ, ათას რასმე დაავალებდნენ ხოლმე და ნინოც უარს არავის ეუბნებოდა, და კიდევ ამიტომ იყო, რომ იმ დროს კავკასიაში მისებ არავინ უყვარდათ³³⁷.

სადაც ხელი არ მიუწვდებოდა, იქ წერილებს მიმართავდა ხოლმე.

შენახულია ნინო ალექსანდრეს ასულის ერთი ასეთი ბარათი, 1850 წლის ექვსი აპრილის თარიღით ბორის ჭილაშვილისადმი მიმართული:

«Пишу к вам, дорогой мой Борис Гаврилович, и заранее утешаю себя надеждою, что вы выслушаете и исполните мою просьбу.

Вероятно вам известно, что Захарий Авалов давно назначен кандидатом от кн. Воронцова на получение какого-нибудь места.

Теперь кн. Иван Малхазович Андропиков назначает его помощником кн. Левана Челокаева.

Но без согласия вашего он конечно, не может быть утвержден, и потому прошу вас быть так любезным, чтоб не отказать мне в моей просьбе. Захарий Авалов в таких стесненных обстоятельствах, что вы этим сделаете добро целому семейству и вместе с тем, докажете мне вашу дружбу.

Я все еще в Тифлисе и не знаю, когда придется быть в Кахетии, чтоб повидаться с вами. Здоровье Софички поправилось, но дурная погода и доктора препятствуют нашей поездке, к тому же. в конце мая нам назначено ехать в Боржом, и это обстоятельство также затрудняет нас в решении, ехать или не ехать в Кахетию.

Прощайте, любезнейший Борис Гаврилович. Если Сергей с вами, то передайте ему мой дружеский поклон.

Искренно уважающая Вас

Нина Грибоедова.³³⁸

ბორის ჭილაშვილმა. მაშინვე შეასრულა ნინო ჭავჭავაძის თხოვნა.

* * *

ალექსანდრე ჭავჭავაძის მესამე ქალიშვილი სოფიო ნინო ჭავჭავაძის ზედამხედველობით იზრდებოდა.

ორმოცდაათიან წლებში, თბილისში კავკასიის მეფის ნაცვლის კანცელარიის დირექტორად მომუშავე ბარონ ალექსანდრე პავლეს ძე ნიკოლაი (1821 — 1899), ხშირი სტუმარი გახდა ჭავჭავაძიანთ ოჯახისა და მალე სოფიოს ხელი ითხოვა.

ქეთევან ორბელიანის ცნობით: „ბარონ ნიკოლაი ვარან-
ცოვს მოჰყვა. ტასო გაგარინისა უნდოდა იმისათვისა. ვეჩე-
რი გაუმართეს. ვეჩერის წინ სოფიოს გამოუცხადა სიყვარუ-
ლი და მერე მოვიდა ვეჩერში“³³⁹.

1850 წლის იანვრის პირველ რიცხვებში ქორწილიც გა-
დაუხდიათ. დასახელებული წლის 14 იანვარს ილია ორბე-
ლიანი თბილისიდან სწერდა თავის უფროსს ძმას გრიგოლს:
„ჩუენი სოფიკო ჭავჭავაძის ქალი, გიშერ ძეალა გათხოვდა და
ბარონესა ნიკოლაი შეიქმნა. ბარონ ნიკოლაი რომ არი კნიაზ
ვარანცოვთან იმან შეირთო“³⁴⁰.

1850 წლის ზაფხულში ნინო ჭავჭავაძე თავის ახლად გა-
თხოვილ დას გაჰყვა ბორჯომში.

ბორჯომში უმაღვე მეგობრული წრე შემდგარა. 1850
წლის 22 ივნისს ალექსანდრე ნიკოლაის თავის დღიურში
ჩაწერილი აქვს:

„ნინო ალექსანდრეს ასულთან ერთად წავედი იაზონ
ჭავჭავაძესთან. დიდი სადილი კაკლის ძირში მის დის მარი-
ამის დღეობის გამო. მაღამ ლაბიელ თავის ქალიშვილით,
მაღამ ყიფიანი ბავშვით, ვუაგრემ იმღერა სადილის შემ-
დეგ“³⁴¹.

დასახელებული წლის 22 ივნისს, ნინო ჭავჭავაძე ჯერ გა-
მოუქვეყნებელ პირად ბარათში ბორჯომიდან სწერდა ქვიშ-
ხეთში ღიმიტრი ყიფიანის მეუღლეს—ნინო იაგორის ასულს:

«22-го июня Боржом.

Душевно благодарю Вас, дорогая Нина Егоровна, за

мное приветствие. Мы приехали сюда благополучно и все здоровы.

Дмитрия Ивановича я видела в Мцхете также здоровым, но про проезд свой к Вам он мне ничего не говорил. С большим нетерпением жду видеть Вас здесь.

Похороны Царицы были великолепны, съезд был большой. Окропит Царевич приехал с тремя сестрицами Анетты, которых брат Давид хотел скоро увезти в Циабдал.

Вы можете себе вообразить радость нашей Анетты. Я очень Вам благодарна за известие о здоровье маленькой Нинуцы, о которой сказали мне в Гори, что она сильно больна. Когда Гелатские жительницы придут, передайте им мой крепкий поклон.

Я имею к Вам, добрейшая Нина Егоровна, очень большую просьбу. Соничке велено пить козье молоко, но я не знаю как отыскать его здесь. Если Вы будете так добрым, найти ей кормилицу, Вы меня много обяжете. Здесь рассказывали нам ужасный случай, по которому мы сидим теперь без молока. Говорят, что бешеная собака перекусила здесь коров и мы боимся употребить здесьнее молоко. Нельзя ли будет нанять нам корову у Вас в деревне? Она будет иметь здесь прекрасный корм и мы в целости возвратим ее, — вот Вам сколько беспокойства моя милая Нина Егоровна, и все это за то, что вы ближайшая наша соседка, но я вполне уверена, что если будет возможно, Вы не откажете мне в моей просьбе, тем более я никого здесь не имею к кому могла бы обратиться с ней.

Целую от души Вас и милых деточек. Соничка и Дария Ильинична благодарят Вас за память и искренно кланяются Вам.

Душевно любящая Вас

Нина Грибоедова.

Совсем было забыла сказать Вам, что Мишель был также в Мцхеты и почевал с нами в Гартискари. Теперь уже они должны были ехать в Пятигорск». ³⁴²

ნინო ყიფიანმა დაუყოვნებლივ აუსრულა თხოვნა.

1850 წლის 25 ივნისის თარიღით ბორჯომიდან გაგზავნილ ასევე გამოუქვეყნებელ ბარათში ნინო ჭავჭავაძე მადლობის ნიშნად სწერდა ნინო იაგორის ასულს:

«25-го июня Боржоми.

Премного Вам благодарна, дорогая моя Нина Егоровна за корову и козу, также и доброй пвестке Вашей.

Вы сделали нам большое одолжение. Соничка тоже искренно благодарит Вас за присланную ей кормилицу и обращает Вам за то пополнить столько же, как и ее сестрица. Мне жаль, что Вы не хорошо поняли моих слов: как ближайшая моя соседка. Здесь у меня много очень близких соседей; но не таких, к которым я без церемоний и родственно могла бы обратиться с подобною просьбою. Я разумела Вас в числе соседок близких моему сердцу.

Приезжайте к нам во всякое время когда вам только вздумается: все от души будем вам рады. Приезжайте скорее. Вы несколько не стесняете нас. Жалею очень, что Вы не участвовали на великолепном Тифлисском пикнике; воображаю как веселились бы Вы там. Мы живем здесь почти один, к тому же несносный дождь лишает нас единственного удовольствия прогулки.

До приятного свидания милая и дорогая Нина Егоровна, обвиняю Вас крепко, очень крепко. Соничка целует Вас и Вашу милую племянницу. Дарья Ильинична сердечно кланяется Вам.

Преданная вам Н. Грибоедова.

Деточек целую. Часто ли имеете известие от Лидии и Марии Петровны? Здоровы ли все они и не скучают ли в Эривани».³⁴³

1851 წლის ზაფხულშიც ნინო ჭავჭავაძე ბორჯომში იყო. იმავე ხანებში ბორჯომში რამდენიმე დღით ჩავიდა ილია ორბელიანი. გრიგოლ ორბელიანი, როცა თავისი უმცროსი ძმის ბორჯომიდან დაბრუნება გაიგო, 1851 წლის 5 ივლისს ზაქათალიდან სწერდა მას:

„ბორჯომიდან დაბრუნებულხარ, აბა რა ნახე, მიაშვე და? — ან ჩემზე რას ამბობენ? — მაგრამ ბორჯომი ჩემია; მე გამიწევია მანდ ლაზათები. მაშინ როდესაც სახლების მაგიერ — გვედგა კარვები, მუზიკის ნაცვლად ჰგალობდნენ ბულბულები; სადაცა არ იყო გზა, და ჩვენცა ვიმალებოდით ჭალაკებში, ბუჩქებში... ეჰ, ქეიფი იყო და წავიდა ისე ვითარცა წავა ყოველივე ამა სოფელში“³⁴⁴.

შემოდგომაზე ნინო წინანდალში ჩავიდა და ხანდახან სანადიროდ დადიოდა. ალექსანდრე ნიკოლაიას დღიურში ვკითხულობთ:

„1851 წ. 12 სექტემბერი, წინანდალი, დავითთან და ნინო გრიბოედოვასთან ერთად ხადირობაზე“³⁴⁵.

ნინო ალექსანდრეს ასული კარგი მსროლელი იყო და მოტრფიალე სანადიროდ სიარულისა.

ნინო ჭავჭავაძის წინანდლიდან წამოსვლის შემდეგ, ჭავ-
ჭავაძიანთ მამულში ჩასულ გრიგოლ ორბელიანს სინანულით
ამოხდა შემდეგი სტრიქონები ნინოზე:

მოგონება

აჰა ადგილი, აჰა ის არე,
სად ხელმწიფობდი მშვენიერებით;
ქალაქი იგი, იგივე მდინარე
და გაზაფხული მის ფეროვნებით!

საცა შენ იყავ, მუნცა ყვავილნი
უმეტეს სუნნელთ აღმოფშვინვიდენ;
მზე ბრწყინვალედა; აშოკ-ბულბულნი
შენდამი ქებას ტკბილად გალობდნენ!

გახარებული შენის მშვენებით
ნიავეც ფრთეთა ამაღ განშლიდა;
ხან შენსა კავენს ნაზად შეხებით,
ხან შენსა ლეჩაქს ეთამაშიდა!

საცა შენ იყავ, მუნცა მე ერბოდი,
გულ-მხიარული, სულ აღტაცებით;
ვითა წყალობას ცისას, ველოდი
შენს ერთ მოხედვას ღმობიერებით!

სულ განაბული ვით ანგელოზსა,
გიმზერდი კრძალვით, გულ-ძგერით, სურვილით;
გისმენდი ტკბილად ხმა სირინოზსა,
ტრფიალი შენდა სულის შეწირვით!

აწ მასვე ადგილს ვჰზი მარტო ჰმუნვით,
და დრო წარსული თვალ-წინ მეჩატვის,
როს გულს ვინათლი მშვენების სხივიც,
მსურდა ცხოვრება შენთან და შენთვის

დრონი წავიდნენ... თანა წარიღეს
გულისა გრძნობა, ძალი ტრფობისა,
მარამა მე კი მარად მახსოვდეს
იგივე დრონი ნეტარებისა

აწ არც კი მიცნობ, — გულით იცვალე...
ამ მოგონებამ არ შეგაწუხოს:
შენ განსვენებით ოღონდ იცოცხლე
და მე თუ გინდა, საფლავმა მფაროს.

ნინო ჭავჭავაძეს ოდნავადაც არ უცვლია გული პოეტზე,
კვლავინდებურად წმინდა ამხანაგური გრძნობით მეგობრობდა.

1853 წლის 30 აგვისტოს გორდში გარდაიცვალა სამეგრელოს უკანასკნელი მთავარი, დავით დადიანი — მეუღლე ნინო ჭავჭავაძის დის — ეკატერინესი.

ნინო ჭავჭავაძე მაშინვე წავიდა დაქვრივებულ დასთან და სამეგრელოში წელიწად-ნახევრამდე დაჰყო.

ნინო ჭავჭავაძეს მნიშვნელოვანი დამსახურება მიუძღვის გრიბოედოვის ნაწერთა გამოცემის საქმეში. გარუსოვი წერდა:

«Супруга Грпбоедова, Нппа Александровна прямая наследница литературного достоинства бездетного поэта в течение 25-летнего, с кончины Грпбоедова, срока на право литературной собственности, никому не передала исключительного права издания комедии.

Благодаря такому счастливому стечению обстоятельств, «Горе от ума» с 1854 г. стало общою литературною собственностью и избежало судьбы тяготеющей доныне над сочинениями Пушкина, Лермонтова и др.

Торговая спекуляция богатых книгопродавцов не закабалит комедии, а через это появилась возможность множества ее изданий, оказавших услугу литературе».¹⁶

ნინო ჭავჭავაძის ამ ქველმოქმედებამ კიდევ ერთხელ დააჩვენა საზოგადოება, რაოდენ ძვირფასი იყო მისთვის ლიტერატურული სახელი გრიბოედოვისა.

1854 წლის დასაწყისში ნინო ჭავჭავაძე კვლავ წავიდა თავის დასთან ეკატერინესთან, რომელიც ვაჟის — ნიკოლო-

ზის სრულწლოვანებამდე სამეგრელოს მმართველად იქნა დანიშნული. კ. ბოროზდინი გვიამბობს:

„29 აპრილს 1854 წელს, მე ზუგდიდში მოვედი, დედოფლის სასახლეში. კავკასიის მთავარმართებლის კანცელარიაში ვმსახურობდი და ამ კანცელარიის დირექტორმა გამომგზავნა დედოფლის მიწერ-მოწერის საწარმოებლად. ამასთან, აღმზრდელობა უნდა მეკისრნა მისის შვილების ნიკოლოზისა და ანდრეასი.

როცა ოთახში შემიყვანეს, სადაც ტახტზე ორნი ლამაზნი, შუახნის მანდილოსანნი ისხდნენ, ყოყმანი დავიწყე, — არ ვიცოდი, დედოფალი რომელი იყო მათგან. ალაღბედზე მივუბრუნდი იმას, რომლის სახე სათნოდ და გულკეთილობის გამომეტყველად მეჩვენა, და შევცდი, — ეს იყო ნინო გრიბოდოვისა; მაგრამ საჩქაროდ ხელით მანიშნა თავისი და, დედოფალი ეკატერინე“³⁴⁷.

უახლოეს ხანში შედგა პატარა წრე, რომელშიაც შედიოდნენ: ნინო ალექსანდრეს ასული, ეკატერინე დედოფლის ბავშვების აღმზრდელი, მადმუაზელ ბერგი, ექიმი ს. ა. სუ-სანოვი და კ. ბოროზდინი.

დედოფალი დილიდან საღამომდე დაკავებული იყო სხვადასხვა საქმეებით, ამიტომ წრე გროვდებოდა უმთავრესად მისი დის გარშემო.

დედოფლის სადგომში ამ პატარა წრეს ემატებოდა უთვალავი რიცხვი ადგილობრივი და ჩამოსული სტუმრებისა.

შეკრებებზე იყო მუსიკა, ცეკვა, სიმღერა, ლექსები, ოჯალეშის ღვინო.

1854 წლის აპრილში ნინო ჭავჭავაძე თბილისში დაბრუნდა. გრიბოდოვის ქვრივს გვერდით ამოუდგნენ უმცროსი და — სოფიო და ძმა — დავითი. ჭავჭავაძიანთ სალონი კვლავ გამოცოცხლდა.

საზაფხულოდ ნინო ჭავჭავაძე კვლავ სამეგრელოში წავიდა.

1854 წლის 18 ივნისს, როცა ნინო გრიბოდოვა თავის დასთან ეკატერინესთან იყო, ჭავჭავაძიანთ სახლობა თბილისიდან წინანდალში გამოემგზავრა. მათ თან ახლდათ ფრანგი აღმზრდელი ქალი დრანსე.

3 ივნისს წინანდალში ჩავიდნენ: ილია ორბელიანის მეუღლე — ბარბარე პატარა გიორგით, ნიკოლოზ ბარათაშვილის და ნინო, ძიძა და ორი მოახლე.

დავით ჭავჭავაძის ცოლი, ანა ილიას ასული — მკვიდრი და ბარბალე ორბელიანისა, ღირსეულად მასპინძლობდა სტუმრებს.

კახეთის ზღაპრულ მხარეში ნეტარება ხანმოკლე აღმოჩნდა.

1854 წლის 4 ივლისს შამილის ხელქვეითები დაეცნენ წინანდალს, დაარბიეს და ააწიოკეს ჭავჭავაძიანთ სახლი და მამული.

„მათ დარტყმებზე, — წერს აღმზრდელი ქალი დრანსე, — ხმაურით ცვიოდა შუშები, კრაჭუნობდა ავეჯი, აწკრი-აღდა სკვირებში ვერცხლელი, ჩვენამდე მოდიოდა ორი ფორტეპიანოს არეული ხმები, რომელთა კლავიშებზედაც აბრახუნებდნენ ისინი“²⁴⁸.

მერე დაიწყო სახლის ცარცვა. სკივრები, ჭურჭელი, ოქრო-ვერცხლი, ძვირფასი ქვები და სხვა სიმდიდრე წასადებად გაამზადეს.

ოპერაცია ერთ სათს გაგრძელდა. მიუხრიდებმა ჭავჭავაძი-ანთ ოჯახი სტუმრებითურთ ტყვეთ წაიყვანეს, ხოლო წინანდლის სახლს ცეცხლი წაუკიდეს. ნინო ჭავჭავაძის ძმისწული, ოთხი თვის ლიდია, გზაზე დაიღუპა.

დიდი ვაი-ვაგლახი და ფული დაჯდა შამილის მიერ წაყვანილი ტყვეების გამოსხნა.

უკანასკნელ ხანებში გამოქვეყნებული მასალები საშუალებას გვაძლევენ ვილაპარაკოთ ნინო ჭავჭავაძის სახელმწიფოებრივ მოღვაწეობაზედაც. კერძოდ, მის ერთგვარ მონაწილეობაზე სამეგრელოს მართვა-გამგეობის საქმეებში იმ პერიოდში, როცა ამ მხარეს მისი და — ეკატერინე მართავდა.

1854 წელს სამეგრელოში ჩასული საქართველოს მთავარმართებელი ნ. მურავიოვ-ყარსკი გვიამბობს:

«Правительница Мпнгрелии была мне хорошо знакома

в первой своей молодости по коротким сношениям, в которых я находился после женитьбы своей в Тифлисе с домом Чавчавадзе, живших в небольшом флигеле...

Я поехал в Квашихоры, где она меня ожидала.

Перед ее домом я, переехав небольшой овраг, увидел ее с гостившей у нее сестрою Ниной Грибоедовой. Они приветствовали меня радостными лицами с балкона...

Правительница припала меня у дверей залы... за нею стояла добрая и милая Нина Александровна». ³⁹

სამეგრელოში იმ ხანად მეტად აწეწილი მდგომარეობა იყო. თურქეთ-ინგლის-საფრანგეთის კოალიცია „ყირიმის ომის“ დაწყებისთანავე სამეგრელოს ხელში ჩაგდებას ლაშობდა. თავად-აზნაურობა ფარფაშობდა, გლეხობა უკიდურეს ეკონომიურ სივიწროვეს და ძალდატანებას ვეღარ ითმენდა და და ლელავდა.

ბ. მურავიოვ-ყარსკის ეკატერინესათვის სათანადო რჩევა-დარიგება მიუცია და ნინო ჭავჭავაძესთან სამეგრელოს საქმეებზე დიდხანს უსაუბრია. ბ. მურავიოვ-ყარსკი წერს:

«Для вашего успеха я переговорил наедине о сем предмете с Ниной Грибоедовой, в скромности коей надеялся найти лучшую помощь для подворения спокойствия в Мингрелии.

Она была старшая сестра и не оправдывала царственного обхождения Екатерины Александровны. Я объяснял ей сказанное правительницы и просил утратить порывы ее в отношениях подданными. Нина сказала мне, что посто-

янно о том старалась и впредь стараться будет, ее истинно огорчало такое положение дела».³⁵⁰

ნ. მურავიოვ-ყარსკის არჩევანი სწორი გამოდგა. ნინო ჭავჭავაძემ თავისი სიტყვა პირნათლად შეასრულა და ბევრი რამ გააკეთა სამეგრელოს კეთილდღეობისათვის.

და როცა, თურქეთ-ინგლის-საფრანგეთის კოალიციამ იერიში მიიტანა სამეგრელოზე და ომერ-ფაშას შემოჭრილ ჯარს მეგრელთა სახალხო მილიცია გადაუდგა, ნინო ჭავჭავაძეც თავის დასთან ერთად ფრონტზე ყოფილა. მემკვიდრე გვიამბობს:

«Нина Грибоедова принимала живое участие в защите своей родины. Она была постоянным добрым советчиком сестры, вместе с нею посещала минагрельских воинов на бивуаках и в лагерях, заботилась о лучшем медицинском обслуживании госпиталей».³⁵¹

იმავე ხანებში ნ. მურავიოვ-ყარსკიმ სთხოვა ნინოს, ოჯახობის საქართველოში ჩამოსვლამდე, გაჰყოლოდა თბილისში და ედოასახლისნა მის ბინაზე ოფიციალურ საღამოებზე და ბალებზე.

ამის გარდა ნინო ჭავჭავაძეს თბილისისაკენ იზიდავდა შემდეგი გარემოებაც: ახალი დაბრუნებულნი იყვნენ შამილის ტყვეობიდან მისი ნათესავ-მეგობარნი და ნინო ჩქარობდა მათ ნახვას.

აპრილის შუა რიცხვებში ნინო უკვე თბილისში იყო და ხელმძღვანელობდა ოფიციალურ საღამოებსა და ბალებს მურავიოვ-ყარსკისა და თავის ბინაზე.

საზაფხულოდ ნინო ჭავჭავაძე თავის დასთან სოფიოსთან წავიდა ბეთანიაში.

1855 წლის 22 ივლისს ბეთანიიდან გრიგოლ ორბელიანი-სადმი გაგზავნილ ბარათში ნინო ალექსანდრეს ასული ასე იღწერდა თავის ცხოვრებას სიძის მამულში:

„თქვენც დარწმუნებული უნდა იყოთ, უსაკუთრეს ძმავ, კნიაზო გრიგოლ, რომ ჩემთვისაც ყოველთვის სასიამოვნო არის თქვენი ლაზათიანი წიგნის მიღება, ნამეტნავად ამ უკანასკნელმა ბევრი გვაცინა მე და სონიჩკა.

თუ მაგ თქვენს უცხოს მამზელს თავისავით გრძნობიერი გამოუვიდოდა ეგ ახალ დაბადებული ქალი, რაღა უნდა, აშენებულა კაცი, მართლაც ჩვენც იამსჩიკისავით უნდა ვთქვათ ნეტა რაში გვეაჭებოდა მაგისი ასული ამისთანა საშინელ დროში.

დღეს ძალიან გახარებული ვარ ჩემის ძმის დავითის წიგნის მიღებით მოსკოვიდამ, რომელიც არის ამ თვის 11-სა, ვმადლობ ღმერთს იმდენის წვრილის ყმაწვილებით ასე კეთილად შეასრულეს თავიანთი მგზავრობა. ადვილათ წარმოიდგინეთ რა დღე იქნებოდა იმათთვის ერთად შეყრისა, ამდენის ხნის უნახავთ და ამასთან იმისთანა უბედურების შემდეგ.

დავითის მოწერილობით ახლა პეტერბურგს უნდა იყვნენ, აბა იქილამ იქნება იმათი წიგნი ინტერესნი.

თუმცა დავბერდი, მაგრამ მაინც ტფილისის კორებს და სიცხეებს გამოვექეცე. ეს ხუთი კვირაა რაც აქ, ბეთანიას

გახლავარ ჩემის სიძის, ბარონის სოფელში, სადაც მოსვენებულ და მომყუდროებულ ცხოვრებას ვატარებ. საუცხოო მდებარეობა ჰქონია, გრილი ჰავა. მე დიდად მომიხდა ეს სოფელი. ციებამ სრულიად თავი მანება. სახლი და ბაღიც მოსაწონია. ერთის სიტყვით მთლად, თავის პატარა ხაზაიკით, რომელიც რაც შეუძლიან ცდილობს სტარუხის დის მოსვენებას და სიამოვნებას.

ეკატერინეს წიგნიც ხშირად მომდის. მშვიდობით იმყოფება თავისის შვილებით. ამ ცოტა ხანში ლეჩხუმს ყოფილიყო ნიკოთი, სადაც პატარა მთავარი დიდის დიდებით მიუღიათ. ამჟამად ისევ გორდს დაბრუნებულან.

მარია ივანოვნა ორბელიანოვისა ქმრით, სიძით და ქალით ჯერ ისევ პოლკოვნიკლოს არიან რუსეთს წასვლის ამბავი აღარა ისმის რა, კარგა ხანია წიგნი აღარ მომსვლია.

რასაკვირველია, გაზეთით შეიტყობდით ჩვენის საყვარელის გრაფინა ოპერმანის დაქვრივებას. აბა, საყვარელო ძმაო, ახლა უნდა ქვრივის და ობლის ნუგეში, ეხლა იამება თქვენგან წიგნის მიწერა და მოგონება, მაგრამ მგონია სტარუხასთან მიწერაში ის ვდახნავლენია და გრძნობა აღარ წარმოდგენ, როდესაც უწინ, ყოველი იმისი კაბინეთის კუთხე და ალბომები აღვსილი იყო თქვენის სხვა და სხვა ლექსით და პასლანიით. ოხ, სიბერევე, რა ძნელი რამ ყოფილხარ!

ჩემი პაატას ელენე აქა მყავს ჩემთან განუშორებლივ. ეს არის ჩემი ნუგეში, მამხიარულებს ლამაზის ტიქტიკით.

ოღონდაც ბარონ ნიკოლაისაგან დავალებულნი ვართ ერთობ. ასეთი მეგობრობა და მოყრობა გვიჩვენა იმ ჩვენს

საშინელს უბედურებაში! ღმერთი გადაუხდის მაგიერს. მაინც საკვირველნი კაცნი არიან ორნივე ძმები, ყოველთვის ღმერთს მადლობას ვწირავ, რომ სონიჩკას ამისთანა ნუგეში გამოუჩინა. ჭეშმარიტად იობის მამა ღმერთია.

კ. ნ. ვარანცოვას და ანნეტას ადრესი ამასთანავე მომირთმევიან.

გთხოვთ უძვირფასესო ძმაო, კვლავაც თქვენის მშვიდობის აზრით ასიამოვნოთ მარად თქვენი პატივისმცემელი

ნ ი ნ ო გ რ ი ბ ო ე დ ო ვ ა

ბარონმა მრავალი მოკითხვა მოგახსენათ, აგრეთვე სონიჩკამ, არ დაგვიწყებიაო აღქმული. რა იყო ჩვენის საწყლის დიმიტრის ხსენება რომ არსად იყო? - გთხოვთ მომიკითხოთ აგრეთვე კნიაზ ბაგრატიონი თუ ვახსოვარ³⁵².

თბილისში დაბრუნებულ ნინოს, ამჯერადაც მრავალი დახმარების მთხოვნელი ეახლა და მათ შორის, ყოფილი დეკაბრისტის, გრიბოედოვის მეგობრის, ალექსანდრე დობრინსკის მეუღლეც, რომელიც თავის ქალიშვილის სახელმწიფო კმაყოფაზე აყვანას იხვეწებოდა.

ნინო ჭავჭავაძემ არც მისი თხოვნა დასტოვა უყურადღებოდ და 1855 წლის 17 ოქტომბერს, საქართველოს მთავარმართებელ ნ. მურავიოვ-ყარსკის შემდეგი შინაარსის ბარათი გაუგზავნა:

«Вы так много заняты, что мне не следовало бы в настоящее время беспокоить вас моим письмом, но дело идет о бедной девочке, мать которой не раз убедительно просила моего о ней ходатайства, — а как я уверена во всегдаш-

пей вашей готовности делать добро, то и взялась исполнить просьбу матери, надеясь притом и на ваше снисхождение к вашей Ниночке. (ხაზი ჩემია — ი. ბ.)

Эта девица лет девяти — дочь полковника Добринского. Он состоит на службе сорок лет и содержит одним жалованьем большое семейство.

Одна из его дочерей воспитывается в Тифлисском институте, за которую он платит сам, а чтобы платить за другую, не имеет более никаких средств.

Зная, что вы имете право назначить четырех воспитанниц, я прибегаю к вам с покорнейшею просьбою назначить в счет этих воспитанниц девицу Добринскую.

С чувством высокого к вам уважения остаюсь покорная и готовая к услугам вашим Нина Грибоедова».³⁵³

ნინო ჭავჭავაძის თხოვნა მაშინვე იქნა შესრულებული.

* * *

1856 წლის აპრილის დასაწყისში ნინო მისმა დამ — ეკატერინემ გამოიძახა რუსეთში წასასვლელად.

ნინო ჭავჭავაძე მაშინვე გაემართა სამეგრელოსაკენ. გზად ქუთაისში გაიარა, რათა საჩხერეში მცხოვრებ ალექსანდრე წერეთლის ბიბლიოთეკაში დაცული გრიბოედოვის „ვაიკუისაგან“-ის ავტოგრაფული ნუსხა გადაეწერა.

ამას წინათ აღმოჩენილ ბარათში, ცნობილი ქართველი მწერალი, რაფიელ ერისთავი წერს:

«Няня Грибоедова... (весной) 1856 года, спеша к сестре своей, к владетельнице Мингрелии, чтобы с нею ехать на коронацию государя, остановилась в Кутаиси у Н. Колю-

бакипа. Пришли к ней знакомые, в том числе и Александр Церетели и, между прочим, вот какого разговора я был свидетелем:

— Князь Александр! Одолжите мне рукопись моего мужа, списать, — сказала Нина Грибоедова, обращаясь к Церетели, — я вам скоро возвращу... Тут она прибавила:

— Я бы списала и из других полных рукописей (у многих есть), но все же лучше списать с подлинной.

Речь шла о «Горе от ума».

— Уверяю Вас, не знаю где она... утерял, кажется... — ответил князь Ал. Церетели. — Я бы так же не заппаясь представил бы ныне к Вам ту рукопись, как и в первый раз сделал это, клянусь вашим словом...

Разговор шел на грузинском языке, потому что князь А. Церетели не говорил ни на каком другом языке. Весьма вероятно, что Нина Александровна не совсем верила преувеличенным фразам А. Церетели, а тем более тому, что будто он утерял рукопись, продолжала:

— Я и теперь так же аккуратно возвращу Вам рукопись, как это сделала в первый раз, когда брала у Вас.

— Если Вы мне не верите, княгиня, — отвечал Церетели, — пришлите кого-нибудь пересмотреть все мои книги... ведь я не грамотен на русском языке. И если найдется рукопись, велите взять, хоть навсегда.

Грибоедова сомнительно улыбнулась.

Я подошел к ней и просил ее, не теряя случая, приобрести по праву принадлежащую ей рукопись «Горе от ума» и розыск ее возложить на меня.

Она отвечала, что желает только списать, потому что она затеряла первый список, и поблагодарила меня при этом за готовность порываться в библиотеке кн. А. Церетели.

На другой день она уехала. Вскоре после того, выждав служебное поручение, я поехал в Сачхери.

Александр Церетели допустил меня посмотреть свою библотеку, чего я желал и ждал с таким нетерпением, но увы, библотека мне показалась слишком жиденькою, а потом и обнаружилось, что она была подставкой для отвода любителей редкостей, словом, устроенная из отобранных весьма обыкновенных книг, рукописей и кнпжек...

Настоящая же библотека, из лучших кнпг и рукописей (в том числе «Горе от ума») — как я узнал, — хранится у А. Церетели, где-то кладовой, под постелями». ³⁵⁴

„ვაი ჭკუისაგან“-ის ეს ძვირფასი ნუსხა მერე აღარ გამოჩენილა. დღესაც ეძებენ მას მკვლევარები.

თევდორე ხოშტარაის გამოუქვეყნებელი მემუარებიდან ირკვევა, რომ ნინო ჭავჭავაძე 1856 წლის 23 აპრილს დასწრებია სამეგრელოში, სოფელ სუჯუნაში გიორგობის დღესასწაულს.

თევდორე ხოშტარია გვიამბობს: „სუჯუნის სობორის ტაძრობის დღესასწაული იყო 23 აპრილს, სადაც ამ შემთხვევაში მობრძანდა თვით მთავრინა თვისის მულით ნინოთი და დით ნინო გრიბაედოვით, მთავრის ძმებით: გრიგოლ და კონსტანტინეთი და მრავლის სხვა წარჩინებულის კაცებით და ქალებით“ ³⁵⁵.

იმავე წლის ივლისში ნინო ჭავჭავაძე გაჰყვა ეკატერინეს

მოსკოვში ალექსანდრე მეორის მეფედ კურთხევის ცერემონიალზე დასასწრებლად. თევდორე ხოშტარია გადმოგვცემს:

„აღნიშნული იქნა დაგვირგვინება ხელმწიფე იმპერატორის ალექსანდრე II-ის მოსკოვს. სადაც მიიწვიეს მთავრინა და სადაც გაემგზავრა თავისი ძით მცირე წლოვანი მთავრი ნიკოლოზით და სხვა შვილებით და დით ნინო გრიბოედოვით, ივლისის უკანასკნელ რიცხვებში ზღვით ყულევიდან.

თან იახლა პეტრე ნიკოლოზის ძე დადიანი, თავადი ნიკო მხეიძე, თავადი ირაკლი ლორთქიფანიძე და სხვანი თავადიშვილები ახალგაზრდები და მრავალნი მოსამსახურენი ქალნი და კაცნი“³⁵⁶.

1856 წლის 26 აგვისტოს ნინო ჭავჭავაძე დაესწრო კორონაციის ცერემონიალს.

კორონაციის დასრულების შემდეგ, ნინო ჭავჭავაძე თავის დას გაჰყვა პეტერბურგს და სამეფო კარზე იცხოვრა 1856 წლის დარჩენილი დრო და შემდეგი წლის პირველი სამი თვე.

1857 წლის აპრილს ნინო ჭავჭავაძე დაბრუნდა რუსეთიდან.

თბილისში უკვე იგრძნობოდა ნინოს არ ყოფნა და მას მოუთმენლად ელოდებოდნენ.

მის უმცროს დას — სოფიოს იმ ხანებში შეეძინა პირველი შვილი. ახლად დაბადებულს დედის პატივსაცემად ნინო უწოდეს.

„ამ დროისათვის, — წერს კ. ბოროზდინი, — ტფილისში რამდენიმე დღით მომიხდა ყოფნა. ვიყავ ნინოსთან. ის სრულიად ჯანმრთელად იყო, მეტად კმაყოფილი თავის მგზავრობით, ჩვეულებრივად მხიარულობდა, გატაცებით მომითხრობდა პეტერბურგზე“³⁵⁷.

ცხოვრობდა ნინო ჭავჭავაძე მაშინ დის — სოფიოს სახლში.

დილით მასთან მიდიოდნენ მნახველები, მერე თითონ ნინო ჭავჭავაძე მიდიოდა სხვადასხვა ოჯახებში, სადაც ელოდა მისი ჩამოსვლის პატივსაცემად გამართული სადილები, ვახშმები, ბალები.

როცა სამეგრელოს სამთავროს გაუქმების საკითხი დაისვა, რუსეთის ხელისუფლებამ ეკატერინე ჭავჭავაძეზე სამოქმედოთ კვლავ ნინოს მოშველება გადასწყვიტა.

სამეგრელოს სამთავროს სალიკვიდაციოთ გაგზავნილი, მეფისნაცვლის საბჭოს წევრი, იპოლიტე ელექსანდრეს ძე დიუკრუასი სოფელ ქვაშიხროიდან სწერდა თავად ბარიტინსკის:

„..... თუ თქვენი ბრწყინვალეობა ინებებს და ბრძანებს, რომ მე სწორედ მაქვს წარმოდგენილი სამეგრელოს სამთავროს მომავალი ბედი, შეიძლება საჭიროდ დაინახოთ მოელაპარაკოთ ამაზე დედოფლის ნათესავებს (ნინა ალექსანდრეს ას

გრიბოედოვას და დავით ჭავჭავაძეს), რათა მათაც შეუერთონ თავიანთი რჩევა-დარიგება“³⁵³.

მეორე დღეს დიუკრუასი ატყობინებდა მთავარმართებელ ბარიატინსკის, თითქოს ნინო უკვე გამოემგზავრა სამეგრელოსკენ“³⁵⁹.

ნინო ჭავჭავაძე, რომ მართლაც აპირებდა წასვლას სამეგრელოში, ჩანს ამას წინათ გამოქვეყნებული მისი ერთი ბარათიდან.

1857 წლის 13 ივნისს ნინო თბილისიდან სწერდა ნ. მურავიოვ-ყარსკის:

«Вы вполне вправе полагать, что мне никогда не приходило и на мысль сердиться на то, что вы задержали ответ на письмо мое.

Я была уверена, что только особепные занятия могли лишить меня этого удовольствия.

Тем приятнее было мне теперь получить письмо ваше, которое доказывает, что вы всегда были и остаетесь благо-склонным к нашему семейству, которое, достойнейший Николай Николаевич, пишет к вам искреннее уваже-ние.

За присланные мне прелестные вещицы примите мою искреннюю благодарность; они будут всегда стоять на моем туалете и останутся драгоценной памятью вашей особы.

Сестра Катенька уже давно уехала в Мпнгрелию, куда и я собираюсь скоро ехать».³⁶⁰

მაგრამ ნინო ჭავჭავაძე არ წასულა სამეგრელოში. ცოტა ხნის შემდეგ მისი და სოფიო სოფელში გაემგზავრა და ნინო-მაც წინანდალში გადასწყვიტა წასვლა.

ივნისის სიცხე აიძულებდა მცხოვრებთ დაეტოვებინათ თბილისი. ნინო ალექსანდრეს ასულს მოუთმენლად ელოდნენ წინანდალში და ისიც წასასვლელად ემზადებოდა.

ნაწილი ბარგისა გაგზავნა კიდევ და თვითონაც დღეს თუ ხვალ უნდა გასულიყო ქალაქიდან, მაგრამ თბილისში გაჩენილმა ჟამმა ჩააწვინა.

მან მხოლოდ ორ დღეს იავადმყოფა.

ვერც ძმამ და ვერც დებმა ვერ მოუსწრეს ცოცხალს.

ნინო ჭავჭავაძე მაშინ 45 წლის იყო, მაგრამ ისეთივე მშვენიერი, მომხიბლავი და მომაჯადოვებელი, როგორც ახალგაზრდობის წლებში, თუმცა იგი თავის თავს „ბებერს“ ეძახდა და „გარდასულ დროთა მოსაგონებლად“ სამაჯურის თვალში ჩასმულ თავის სიყმაწვილის დროინდელ სურათს ატარებდა*.

ხანდაზმულობასა და სიბერეს არ დასცალდა ეზეიმა მის სილამაზეზე გამარჯვება. 1857 წლის 28 ივნისს დის — ეკატერინეს მაზლმა — კონსტანტინე დადიანმა, რომელიც ორი დღის განმავლობაში არ მოშორებია ავადმყოფს, დაუხუჭა თვალები.

ის დაკრძალეს მთაწმინდაზე მეუღლის გვერდით. უამრავი ხალხი დაესწრო დასაფლავებას.

1857 წლის 4 ივლისის „გაზ. კავკაზი“ იუწყებოდა:

* ეს სამაჯური ამჟამად საქართველოს სახელმწიფო ლიტერატურულ მუზეუმში ინახება — ი. ბ.

«Наше Тифлисское общество понесло значительную потерю. В прошлую пятницу, июня 28, после краткой болезни скончалась Инна Александровна, урожденная Чавчавадзе.

Отнесение тела ее происходило в прошлое воскресенье в Кашветской Георгиевской церкви, при стечении всех уважавших прекрасную личность покойной, бывшей всегда украшением лучших Тифлиских салонов и столь рано похищенной смертью из их круга. Тело ее отнесено на руках в монастырь св. Давида и положено в одном склепе, рядом с ее супругом».³⁶¹

ქურნალმა „ცისკარმა“ დიმიტრი ბერიშვილის ლექსით გამოიგლოვა იგი:

ნინო გრიგოშვიდი

ვეშერ სარკმელთა, კლდესა მთა წმინდის,
სად მონასტერი მამა დავითის —
ვითა ლამპარი ზედა დაგენათის
და მაღლი გვერავს მის წმინდისა მთის.
მის ტაძარს ქვეშე შეფარებულთა
რადაც მოესმათ საღვინო გულთა
უცებ თვის შორის იხილეს ნინა
მის სიკეცლუცებ მთა დაამშვენა!

* * *

უსაყვარლესი დის გარდაცვალების გამო დამწუხრებულ ეკატერინეს შესახებ, ვასილ ბებუთაშვილი, 1857 წლის 15 ივლისს თბილისიდან სწერდა გრიგოლ დადიანს:

„კარგა ხანი არის აღარაფერი ცნობა არლა მიმიღია ოდი-
შით, ეკატერინე მთავრისაგან, ვგონებ მიზეზი მისი ღუმილი-
სა იყოს მწუხარებითის ამბავის ცნობა თავისის დის ნინოს
გარდაცვალებისა“³⁶².

ხუთი დღის შემდეგ ზგივე ვასილ ბებუთაშვილი ატყობი-
ნებდა გრიგოლ დადიანს:

„ადუტანტი ნამესნიკისა კნიაზი ივანე ორბელიანი, რომე-
ლიც გაგზავნილ იყო მისის ბრწყინვალეობისაგან ეკატერინეს-
თან, დაბრუნდა მუნით და მომიტანა მთავრინას წიგნი, აღსავ-
სე ფრიადის მწუხარების აღწერითა, ვითარცა აწმყო მენგრე-
ლიათა საქმეთ მდგომარეობისა, ეგრეთვე მისის დის სიკვდი-
ლის გამო“³⁶³.

ი. დიუკრუასი მთავარმართებელ ბარიატინსკისადმი ქვა-
შიხორიდან გაგზავნილ ბარათში, შემდეგს წერდა ნინო ჭავ-
ჭავაძის გარდაცვალების გამო³⁶³:

„M-re გრიბოედოვას მოულოდნელი გარდაცვალების ამ-
ბავმა მეტად დამამწუხარა, თუმცა მისი გარდაცვალება უაღ-
რესად სამწუხაროა ყველასათვის, ვინც განსვენებულს იც-
ნობდა. პირადად მე ძალზე ვწუხვარ, რადგან უკვე აღარ არის
ისეთი ადამიანი რომლის კეთილი რჩევა-დარიგებას ყურს
უგდებდა მისი და“³⁶⁴.

რამდენიმე დღის შემდეგ დიუკრუასი სწერდა იმავე აღ-
რესატს:

„მე არავითარი ცნობა არა მაქვს დედოფლის შესახებ, ის-
ლა ვიცი, რომ სამწუხარო ამბავმა (გრიბოედოვას სიკვდილმა),
შეარყია მისი ჯანმრთელობა. ამ მოულოდნელმა და ტრაგი-
კულმა სიკვდილმა კიდევ უფრო გაართულა ჩემი ამოცანა,

ზადგანაც განა შეიძლება პირდაპირ და მტკიცედ ლაპარაკი ქალთან. რომელსაც ახლობელი ადამიანის სიკვდილმა ასეთი დიდი მწუხარება დაატეხა თავს ³⁶.

ხოლო თვითონ ეკატერინე აი, რას სწერდა ნ. მურავიოვ-ყარსკის: «Дорогой и многоумеющей сестры моей Нины уже нет. Я лишилась моего ангела... В Тифлисе холера у меня похитила ее и тем лишила единственного моего друга».³⁶

ნიკოლოზ მურავიოვ-ყარსკიმ ეს ბარათი რომში მიიღო, სადაც იგი ოჯახით ისვენებდა.

ნ. მურავიოვ-ყარსკიმ გულწრფელად იგლოვა თავისი ძველთაძველი მეგობარი და მერე თავის დღიურში შემდეგი ჩანაწერი გააკეთა: «Я не знал в жизни женщины более кроткой, добродетельной, чем Нина Грибоедова».³⁶

ადვილი წარმოსადგენია როგორ იმოქმედებდა ნინო ჭავჭავაძის სიკვდილი გრიგოლ ორბელიანზე.

გრიბოედოვმა საქართველოში დაჰყო თავისი ცხოვრების საუკეთესო წლები და უმთავრესად აქ დასწერა „ვაი ჭკუისაგან“.

პოემაში „მეყალიონე“, დრამებში: „ქართული ლამე“ და „რადამისტი და ზენობია“ ასახა ქართული სინამდვილე. წერილებში „ბარათი ქალაქ ტფილისის ახლად აშენების უმჯობეს საშუალებათა შესახებ“ და „რუსეთის ამიერკავკასიის კომპანიის დაფუძნების პროექტში“ იგი დაუღალავად იბრძოდა ქართველი ხალხის სამეურნეო და კულტურული პროგრესისათვის.

გრიბოედოვს პატივს სცემდნენ ქართველი თანამოქალმენი და ამით გამოხატავდნენ თავიანთ სიყვარულს რუსი ხალხისადმი.

ნიკოლოზ ბარათაშვილის თაობის პოეტი, მიხეილ თუმანიშვილი წერდა:

„ძველი ცხოვრებნი დღემდე გვიჩვენებენ იმ პატარა სახლს, სადაც პოეტი ცხოვრობდა, აზროვნებდა და მუშაობდა თავისი მშობლიური ლიტერატურისათვის. მათ ახსოვთ იგი შემდეგ გვირგვინქვეშ ადგილობრივი არისტოკრატიული ოჯახიდან ამორჩეულ, თავისი ხანმოკლე ცხოვრების თანამგზავრთან ერთად;

დაბოლოს ჩვენ თითონ ვიხილეთ მისი ძვირფასი ნეშტი, მთაწმინდის ეკლესიის ძირას დაკრძალული, წმინდა დავითის მთაზე, რომელიც გადმოჰყურებს ტფილისს თვალწარმატაცი სილამაზით მოსილ ადგილას, და რომელსაც განსვენებული ტფილისის პოეტურ კუთხეს უწოდებდა და, თითქოს საბედისწერო წინათგარძნობით განიცდიდა მოახლოვებულ აღსასრულს და თვითვე მიიჩნია აქ საუკუნო საფანე“³⁶⁸.

გრიბოედოვის გარდაცვალებიდან 75 წლისთავთან დაკავშირებით 1904 წლის იანვარში ქართულმა გაზეთმა „ივერიამ“ მეტად გულთბილი სარედაქციო წერილი უძღვნა გენიალურ რუს მწერალს. აღნიშნულ წერილში ვკითხულობთ:

„დღეს რუსეთი და ჩვენც მასთან მწუხარებით ვიხსენებთ მის ღირსეულ სახელს. ბედმა გვარგუნა, რომ მის ჭირისუფლად დღეს ჩვენ ვიყვნეთ მის საფლავზე, მთაწმინდის მამა დავითას ეკლესიის გალავანში.

თუ რუსეთს თავი მოაქვს ამ პოეტ-მწერლით, რადგან მისი

ბუნებრივი შვილია, ჩვენთვისაც არა ნაკლებ სასახელოა ა. ს. გრიბოედოვი, რომელმაც გაიცნო თუ არა ქართველი ერი, შეიყვარა, დაუახლოვდა, დაუმეგობრდა კიდევ და ბოლოს თავისი ნეშტიც ჩვენს მიწა-წყალს მიაბარა...

ა. ს. გრიბოედოვი, როგორც სულიერი და გონებრივი რუს-ქართველი, კარგი მაგალითია მის თანამემამულეთათვის, რომელთაც მართლა ერთობა უნდათ ქართველ ერთან და მისთვის ნამდვილად გული შესტკივთ.

მხოლოდ ამისთანა გულწრფელ მოღვაწეთ შეუძლიათ სამუდამოდ განამტკიცონ ძმური სიყვარული და ურთიერთობა ერთის ბედით შეკავშირებული ერებისა³⁶⁹.

ეს ურთიერთობა შემდეგში უფრო გამტკიცდა და გამაგრდა.

ნინო ჭავჭავაძე ისტორიაში შევიდა, როგორც „თავისი დროის ყველაზე უფრო გამოჩენილი ქართველი ქალი. მან სამართლიანად დაიმსახურა საყოველთაო ღრმა პატივისცემა და აღტაცება მაღალი ზნეობის, ტრადიკული ბედისა და ჭეშმარიტად გმირული ცხოვრების გამო“³⁷⁰.

თანამედროვის, კ. ბოროზდინის სიტყვით: ნინო ჭავჭავაძე „იყო მთელი ოჯახის მფარველი ანგელოზი და არსება, რომელსაც კავკასიაში თაყვანს სცემდა ყველა — მთავარმმართველებიდან, და მეფის ნაცვლებიდან დაწყებული, სულ პატარა ადამიანებამდე“³⁷¹.

„ნინო — მიწიერი სრულქმნილებაა, ნინო — ზეციური ნე-

ტარებაა“, — ამბობდა ცნობილი ნუმისმატი მ. ჰ. ბარათაივი (ბარათაშვილი)³⁷².

„მინახავს ამის მსგავსი რა? — წერდა ნინო ჭავჭავაძეზე ნ. დ. სინიავინი, — არა, დედამიწაზე არ შეიძლება არსებობდეს ასეთი სრულყოფა, სიმშვენიერე, გული, გრძნობა, ენით გამოუთქმელი სიკეთე! ვფიქროვ, მას ვერავინ შეედრება“³⁷³.

„ყველა, ვინც კი მას იცნობდა, — წერდა დავით ერისთავი ნინოს შესახებ, — სრულიად სხვადასხვა ფენების, წარმოდგენებისა და აზრების მქონე ადამიანებიც კი ერთსულოვნად აღიარებდნენ, რომ ეს იყო იდეალური ქალი“³⁷⁴.

კიდევ ძვირფასი მასალის მოყვანა შეიძლებოდა, მაგრამ კმარა.

* * *

გრიბოედოვი და ნინო ჭავჭავაძე სიცოცხლეში განუყრელნი იყვნენ და სიკვდილის შემდეგაც განუყრელნი დარჩნენ.

დღეს ათასხუთასი წლის, და მაინც ახალგაზრდა თბილისს, მთაწმინდიდან ორი სათაყვანებელი სამარე გადმოსცქერის — მეგობრობის მომღერალ, მტკვარდალეულ გრიბოედოვისა და მისი უერთგულესი მეუღლის, უსათნოესი ქართველი მანდილოსნის, ნინო ჭავჭავაძისა.

მამადავითიდან ეს ორი სამარე ერთ შუქურად ციმციმებს, როგორც სიმბოლო რუსი და ქართველი ხალხის მარადი და გაუწყვეტელი კავშირისა.

დიდება, რომელიც წილად ხვდა გრიბოედოვსა და ნინო ჭავჭავაძეს, მხოლოდ უკვდავთა ხვედრია. ისინი უკვდავნი არიან, — სიყვარულმა სძლია სიკვდილს.

წყაროების მარკენებელი

1. ი. გრიშაშვილი—„ლიტერატურული ნარკვევები“, 1957 წ., გვ. 110.
2. Л. Леонов — «Избранное», 1936 г., стр. 643.
3. პროფ. გ. გოზალიშვილი—„1832 წლის შეთქმულება“, 1935 წ., ტ. I, გვ. 310.
4. პროფ. ტრ. რუხაძე—„ძველი ქართული ლირიკის ისტორიიდან“, 1954 წ., გვ. 26—27.
5. გაზ. „ლიტერატურული გაზეთი“, 1958 წ. №28
6. ი. ბაგრატიონი—„კალმასობა“, 1936 წ., ტ. I გვ. 129.
7. ი. მენუნარგია—„ი. კავკაზაძე“, 1937 წ., გვ. 23.
8. იგივე წყარო, გვ. 24.
9. იგივე წყარო, გვ. 25.
10. „მატნე“, 1964 წ., № 4, გვ. 165.
11. იქვე.
12. იგივე წყარო, გვ. 169.
13. იქვე.
14. იქვე.
15. იგივე წყარო, გვ. 170.
16. А. Цагарели — «Сведения...», 1889 г., вып. II стр. XXII.
17. გაზ. „ლიტერატურული გაზეთი“, 1962 წ., № 19.
18. А. Фадеев — «Воспоминания», 1897 г., часть II, стр. 116.
19. Газ. «Кавказ», 1846 г., № 5.
20. „ლიტერატურის მატანი“, 1940 წ., № 1—2. გვ. 390.
21. იგივე წყარო, გვ. 395.
22. პროფ. ა. კენჭოშვილი — „ი. კავკაზაძე“, 1953 წ. გვ. 13.
23. გრ. ორბელიანი—„წერილები“, 1936 წ., ტ. I, გვ. 25.

24. ეურ. „ცისკარი“, 1858 წ., № 12.
25. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის A ფონდის ხელნაწერი № 1284.
26. „ლიტერატურის მატიაზე“, 1940 წ., № 1—2, გვ. 393.
27. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის H ფონდის ხელნაწერი № 101.
28. ი. მუხნარგია—„ა. ჰავაჰაჰე“, 1937 წ., გვ. 64.
29. „ლიტერატურის მატიაზე“, 1940 წ., № 1—2, გვ. 390.
30. გაზ. „ლიტერატურული გაზეთი“, 1962 წ., № 19.
31. Жур. «Русский архив», 1881 г., № 4.
32. Жур. «Русский архив», 1886 г., № 2.
33. პროფ. მ. პოლიექტოვი და პროფ. გ. ნათაძე—„ძველი ტფილისი“, 1930 წ., გვ. 68—69.
34. პროფ. ვ. შადური—„რუსი მწერლები საქართველოს შესახებ“, 1949 წ., ტ. 1, გვ. 65.
35. ი. ანდრონიკაშვილი—„საქართველოს მ. ლერმონტოვის შემოქმედება-ში“, 1953 წ., გვ. 243.
36. იგივე წყარო, გვ. 64.
37. იგივე წყარო, გვ. 244.
38. „ლიტერატურის მატიაზე“, 1940 წ., № 1—2 გვ. 390.
39. ი. ბალახაშვილი—„ახალი ფურცლები ლერმონტოვის ცხოვრებისა“, 1964 წ., გვ. 88.
40. ი. ანდრონიკაშვილი—„საქართველო მ. ლერმონტოვის შემოქმედება-ში“, 1953 წ., გვ. 246—247.
41. იგივე წყარო, გვ. 243—244.
42. პროფ. ვ. შადური—„გრიბოედოვი და საქართველო“, 1954 წ., გვ. 4—5.
43. პროფ. ვ. შადური— „რუსი მწერლები საქართველოს შესახებ“, 1949 წ., ტ. 1, გვ. 50.
44. გაზ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1949 წ., № 13.
45. А. С. Грибоедов — «Сочинения», 1956 г., стр. 552.
46. იგივე წყარო, გვ. 453.
47. იგივე წყარო, გვ. 429.

48. ჟურ. „მნათობი“, 1955 წ., № 12.
49. გაზ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1949 წ., № 13.
50. «Грибоедов в мемуарах современников», 1929 г., стр. 108—110.
51. იგივე წყარო, გვ. 112.
52. იგივე წყარო, გვ. 114.
53. პროფ. ვ. შადური—„რუსი მწერლები საქართველოს შესახებ“, 1949 წ., ტ. I, გვ. 91.
54. ი. ანდრონიკაშვილი—„საქართველო მ. ლერმონტოვის შემოქმედებაში“, 1953 წ., გვ. 244—245.
55. იგივე წყარო, გვ. 246.
56. «Кавказский сборник», 1902 г., том XXIII, стр. 51.
57. „საქართველოს სიძველენი“, 1910 წ. ტ. III, გვ. 5—6.
58. პროფ. ვ. შადური—„რუსი მწერლები საქართველოს შესახებ“, 1949 წ., ტ. I, გვ. 59—60.
59. „ლიტერატურის მათიანე“, 1942 წ., № 3—4, გვ. 314.
60. Д. Эрнстов — «А. С. Грибоедов», 1879 г., стр. 11.
61. პროფ. ვ. შადური—„რუსი მწერლები საქართველოს შესახებ“, 1949 წ., ტ. I, გვ. 94.
62. „საქართველოს სიძველენი“, 1910 წ., ტ. III, გვ. 122—123.
63. ნ. ბარათაშვილი—„თხზულებანი“, 1939 წ., გვ. 127.
64. ჟურ. „მნათობი“, 1945 წ., № 11—12.
65. პროფ. ვ. შადური—„რუსი მწერლები საქართველოს შესახებ“, 1949 წ., ტ. I, გვ. 92.
66. გაზ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1949 წ., № 6.
67. ლ. ბარამია—„დეკაბრისტები საქართველოში“, 1955 წ., გვ. 55.
68. გაზ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1949 წ., № 6.
69. პროფ. ვ. შადური—„რუსი მწერლები საქართველოს შესახებ“, 1949 წ., ტ. I, გვ. 93—94.
70. «Звенья» 1932 г., т. I, стр. 33.
71. Московский Государств. исторический музей, фонд Муравьева-Карского, 426(п) № 157а, лист 59.
72. А. С. Грибоедов — «Сочинения», 1956 г., стр. 562.

73. «Звенья» 1932 г., т. I, стр. 34.
74. Московский Государств. исторический музей, фонд Муравьева-Карского, 416(п) № 157а, лист 59.
75. იქვე.
76. ჟურ. „მნათობი“, 1955 წ., № 12.
77. М. В. Нечкина — «Грибоедов и декабристы», 1951 г., стр. 206.
78. იგივე წყარო, გვ. 208.
79. ლ. ბარამია — „დეკაბრისტები საქართველოში“, 1955 წ., გვ. 85—86.
80. ჟურ. „მნათობი“, 1955 წ., № 12.
81. А. С. Грибоедов — «Сочинения», 1956 г., стр. 552.
82. Жур. «Русский архив», 1886 г., № 3.
83. Проф. В. Шадурн — «Друг Пушкина А. А. Шишков», 1951 г., стр. 102.
84. Жур. «Русская старина», 1874 г., № 6.
85. Жур. «Русский архив» 1886 г., № 11.
86. ჟურ. „მნათობი“, 1955 წ., № 12.
87. М. В. Нечкина — «Грибоедов и декабристы», 1951 г., стр. 208—209.
88. М. В. Нечкина — «Грибоедов и декабристы», 1947 г., стр. 198.
89. М. В. Нечкина — «Грибоедов и декабристы», 1951 г., стр. 209.
90. ჟურ. „მნათობი“, 1955 წ., № 12.
91. იგივე წყარო.
92. Саратовский государственный университет — «Ученые записки», 1948 г., т. 20, стр. 75.
93. Л. Гросман — «Вокруг Пушкина», 1928 г., стр. 4.
94. А. С. Грибоедов — «Сочинения», 1953 г., стр. 553—554.
95. Жур. «Русская старина», 1878 г., № 3.
96. «Кавказский сборник», 1902 г., т. XXIII, стр. 51.
97. Жур. «Русская старина», 1874 г., № 10.
98. А. С. Грибоедов — «Горе от ума», 1839 г., второе издание.
99. В. К. Кюхельбекер — «Дневник», 1929 г., стр. 90—91.

100. И. Ениколопов — «Грибоедов в Грузии», 1954 г., стр. 23.
101. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის რუსული ხელნაწერების კოლექცია № 195.
102. М. В. Нечкина — «Грибоедов и декабристы», 1951 г., стр. 223.
103. А. С. Грибоедов — «Полное собрание сочин.», 1913 г., том. II, стр. 202.
104. იგივე წყარო, გვ. 234.
105. Жур. «Библиотека для чтения», 1848 г., том 86.
106. ი. ანდრონიკაშვილი — «საქართველო მ. ლერმონტოვის შემოქმედებაში», 1953 წ., გვ. 243—244.
107. «Грибоедов в мемуарах современников» 1929 г., стр. 120.
108. А. С. Грибоедов — «Горе от ума», 1949 г., стр. 16.
109. Жур. «Русский архив», 1875 г., № 7.
110. А. С. Грибоедов — «Сочинения», 1956 г., стр. 593.
111. ა. ორბელიანი — «ნაწერი», 1876 წ. გვ. 157—158.
112. А. С. Грибоедов — «Сочинения», 1956 г., стр. 599.
113. Газ. «Кавказ», 1880 г., № 182.
114. Жур. «Русский вестник», 1869 г., № 4.
115. გრ. ორბელიანი — «ლექსები», 1928 წ., გვ. 174.
116. ი. ბალახაშვილი — «ძველი თბილისი», 1951 წ., გვ. 6.
117. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ო ფონდის ხელნაწერთა კონა № 155(ბ).
118. იგივე წყარო.
119. გრ. ორბელიანი — «წერილები», 1936 წ., ტ. I, გვ. 30.
120. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ო ფონდის ხელნაწერთა კონა № 155(ბ).
121. იგივე წყარო.
122. საქართველოს ცენტრარქივის საგანგებო მნიშვნელობის საქმეთა ფონდი, საქმე № 176.
123. იგივე წყარო.
124. ბესიკი — «თხზულებათა სრული კრებული» 1932 წ., გვ. 178—179.
125. Жур. «Русский архив», 1875 г., № 7.

126. П. Щеголев — «Дуэль и смерть Пушкина», 1928 г., стр. 285.
127. გაზ. „ლიტერატურული გაზეთი“, 1955 წ., № 24.
128. А. С. Грибоедов — «Сочинения», 1956 г., стр. 268.
129. გაზ. „ლიტერატურული გაზეთი“, 1955 წ., № 24.
130. А. С. Грибоедов — «Сочинения», 1956 г., стр. 608.
131. იქვე.
132. А. С. Пушкин — «Письма», 1928 г., том. II, стр. 27.
133. А. С. Грибоедов — «Сочинения», 1956 г., стр. 610.
134. პროფ. ვ. შადური — „რუსი მწერლები საქართველოს შესახებ“, 1949 წ. ტ. I გვ. 95.
135. А. С. Грибоедов — «Сочинения», 1956 г., стр. 614.
136. პროფ. ვ. შადური — „რუსი მწერლები საქართველოს შესახებ“, 1949 წ., ტ. I, გვ. 95.
137. საქართველოს ცენტრარქივის ხელნაწერი, № 148.
138. საქართველოს ცენტრარქივის საგანგებო მნიშვნელობის საქმეთა ფონდი, საქმე № 176.
139. «Литературное наследство», 1946 г., № 47—48, стр. 252—253.
140. იქვე.
141. იგივე წყარო, გვ. 251.
142. ს. დოდაშვილი — „წერილები“, 1945 წ., გვ. 89.
143. ი. ანდრონიკაშვილი — „საქართველო მ. ლერმონტოვის შემოქმედებაში“, 1953 წ., გვ. 246—247.
144. იგივე წყარო, გვ. 247.
145. იქვე.
146. პროფ. ვ. შადური — „რუსი მწერლები საქართველოს შესახებ“, 1949 წ. ტ. I, გვ. 96—97.
147. იგივე წყარო, გვ. 98.
148. «Литературное наследство», 1946 г., № 47—48, стр. 252—253.
149. იგივე წყარო, გვ. 254.
150. А. С. Грибоедов — «Полное собр. сочин.», 1917 г., том III, стр. 222.
151. იგივე წყარო, გვ. 224.

152. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის S ფონდის ხელნაწერი № 1659 (ბ).
153. Жур. «Огонек», 1929 г., № 6.
154. პროფ. ვ. შადური—„რუსი მწერლები საქართველოს შესახებ“, 1949 წ., ტ. I, გვ. 98.
155. ი. მეუნარგია—„ა. ქავჭავაძე“, 1937 წ., გვ. 60.
156. «Литературное наследство», 1946 г., № 47—48, стр. 177.
157. იგივე წყარო, გვ. 254.
158. იგივე წყარო, გვ. 255.
159. კ. ბოროზდინი—„სამეგრელო“, 1934 წ., გვ. 12.
160. პროფ. ვ. შადური—„რუსი მწერლები საქართველოს შესახებ“, 1949 წ., ტ. I, გვ. 99.
161. იგივე წყარო, გვ. 103.
162. А. С. Грибоедов — «Полное собр. сочин. », 1917 г., том III, стр. 244—245.
163. А. С. Грибоедов — «Сочинения». 1956 г., стр. 654.
164. პროფ. ვ. შადური—„რუსი მწერლები საქართველოს შესახებ“, 1949 წ. ტ. I, გვ. 105—107.
165. Жур. «Дела и дни» 1921 г., книга II, стр. 76.
166. И. Ениколопов — «Пушкин в Грузии», 1950 г., стр. 108.
167. კ. ბოროზდინი — „სამეგრელო“, 1934 წ., გვ. 12.
168. ა. პუშკინი—„რჩეული ნაწერები“, 1951 წ., ტ. IV, გვ. 261.
169. გაზ. „კომუნისტი“, 1936 წ., № 227.
170. ი. ანდრონიკაშვილი—„საქართველო მ. ლერმონტოვის შემოქმედებაში“, 1953 წ., გვ. 249.
171. იქვე.
172. იგივე წყარო, გვ. 244.
173. ა. პუშკინი—„რჩეული ნაწერები“, 1951 წ., ტ. IV გვ. 264—266.
174. «Грибоедов в воспоминаниях современников», 1929 г., стр. 306.
175. ა. გრიბოედოვი—„ვაი ჰეუსიგან“, 1853 წ., ტფილისი.
176. Жур. «Русский архив», 1874 г., № 10.
177. ვ. ი. ლენინი—თხზულებანი, გამოცემა მეოთხე, ტ. 18, გვ. 14—15.

178. «Воспоминания братьев Бестужевых», 1917 г., стр. 87.
179. «Литературное наследство», 1946 г., № 47—48, стр. 254.
180. იგივე წყარო, გვ. 255.
181. გაზ. „ახალგაზრდა კომუნისტი“, 1956 წ., № 27.
182. «Литературное наследство», 1946 г., № 47—48, стр. 259.
183. იგივე წყარო, გვ. 242.
184. В. Базанов — «Очерки декабристской литературы», 1953 г., стр. 457.
185. „ლიტერატურული ძიებანი“, 1947 წ., ტ. III, გვ. 127.
186. Газ. «Правда», 1945 г., 14 января.
187. М. В. Нечкина — «Грибоедов и декабристы», 1951 г., стр. 548.
188. იგივე წყარო, გვ. 548.
189. იგივე წყარო, გვ. 549.
190. „პეშკინი საქართველოში“, 1938 წ., გვ. 118.
191. С. Максимов — «Год на Севере», 1890 г., стр. 178.
192. А. Гамгеблов — «Воспоминания», 1888 г., стр. 171—172.
193. იგივე წყარო, გვ. 202—203.
194. «Воспоминания братьев Бестужевых», 1917 г., стр. 87.
195. რ. უილბრეხტში — „მოგზაურობანი ამიერკავკასიაში“, 1839 წ., გვ. 263—266 (ინგლისურ ენაზე).
196. Жур. «Русский вестник», 1869 г., № 4.
197. ი. ანდრონიკაშვილი — „საქართველო მ. ლერმონტოვის შემოქმედებაში“, 1953 წ., გვ. 249.
198. Жур. «Русский вестник», 1869, № 4.
199. «Кавказский календарь», 1846 г.
200. Жур. «Русская старина», 1894 г., № 3.
201. იგივე წყარო.
202. ნ. ბარათაშვილი — „თხზულებანი“, 1954 წ., გვ. 133.
203. „ლიტერატურის შიტიანი“, 1940 წ., № 1—2, გვ. 546.
204. „საისტორიო მოამბე“, 1946 წ., № 2.
205. იგივე წყარო.
206. იგივე წყარო.

207. მ. В. Нечкина — «Грибоедов и декабристы», 1951 г., стр. 207.
208. ჟურ. „მნათობი“, 1933 წ., № 6—7.
209. Дрансе — «Пленницы Шамиля», 1859 г., стр. 7.
210. პროფ. ვ. შადური — „რუსი მწერლები საქართველოს შესახებ“, 1949 წ. ტ. I, გვ. 98.
211. გაზ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1949 წ. № 6.
212. ი. ანდრონიკაშვილი — „საქართველო მ. ლერმონტოვის შემოქმედებაში“, 1953 წ. გვ. 54.
213. „ზუგდიდის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის შრომები“, 1947 წ. ტ. I, გვ. 326.
214. გრ. ორბელიანი — „წერილები“, 1937 წ., ტ. II, გვ. 79.
215. ი. მეუნარგია — „ქართველი მწერლები“, 1964 წ. ტ. I, გვ. 289.
216. ჟურ. „მნათობი“, 1938 წ. № 12.
217. რ. საყვარელიძე — „ქართული თეატრის ისტორიიდან“, 1956 წ. გვ. 63.
218. გაზ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1949 წ. № 48.
219. პროფ. დ. გამეზარდაშვილი — „გიორგი ერისთავი“, 1949 წ. გვ. 72.
220. დ. ყიფიანი „მემუარები“, 1930 წ. გვ. 137—138.
221. П. Каратыгин — «Записки», 1930 г., том I, стр. 215.
222. Газ. «Тифлисский ведомости», 1832 г., № 3.
223. Н. Дризен — «Материалы по истории русского театра», 1914 г., стр. 84.
224. რ. საყვარელიძე — „ქართული თეატრის ისტორიიდან“, 1956 წ. გვ. 59.
225. იგივე წყარო, გვ. 59—60.
226. «Вестник Европы», 1875 г., № 7.
227. Газ. «Тифлисский ведомости», 1832 г., № 3.
228. Жур. «Вестник Европы», 1875 г., № 7.
229. Газ. «Тифлисский ведомости», 1832 г., № 3.
230. იგივე წყარო.
231. იგივე წყარო.
232. „ლიტერატურის მატყანე“, 1940 წ. № 1—2, გვ. 394.
233. იგივე წყარო გვ. 393.
234. გრ. ორბელიანი — „წერილები“, 1936 წ., ტ. I, გვ. 25.

235. ი. გრიშაშვილი—„ლიტერატურული ნარკვევები“, 1957 წ., გვ. 75—77.
236. კ. ბოროზდინი—„სამეგრელო“, 1934 წ., გვ. 62.
237. Жур. «Русский вестник», 1869 г., № 4.
238. Жур. «Русский архив», 1891 г., № 3.
239. «Грибоедов в воспоминаниях современников», 1929 г., стр. 312.
240. გრ. ორბელიანი—„წერილები“, 1936 წ., ტ. I, გვ. 33.
241. Жур. «Русский вестник», 1869 г., № 4.
242. გრ. ორბელიანი—„წერილები“, 1936 წ., ტ. I, გვ. 25.
243. „ზუგდიდის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის შრომები“, 1947 წ., ტ. I, გვ. 329—330.
244. საქართველოს ცენტრარქივის საგანგებო მნიშვნელობის საქმეთა ფონდი, საქმე № 171.
245. იგივე წყარო.
246. იგივე წყარო.
247. ჟურ. „მნათობი“, 1957 წ., № 6.
248. საქართველოს ცენტრარქივი, „1832 წლის შეთქმულების მასალებიდან“.
249. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის S ფონდის ხელნაწერი № 1646.
250. საქართველოს ცენტრარქივი, „1832 წლის შეთქმულების მასალებიდან“.
251. გ. ლეონიძე „ძიებანი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან“, 1949 წ., გვ. 264.
252. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის H ფონდის ხელნაწერი № 2130.
253. საქართველოს ცენტრარქივის საგანგებო მნიშვნელობის საქმეთა ფონდი, საქმე № 171.
254. იგივე წყარო.
255. იგივე წყარო.
256. საქართველოს ცენტრარქივის „1832 წლის შეთქმულების მასალებიდან“.
257. საქართველოს ცენტრარქივის საგანგებო მნიშვნელობის საქმეთა ფონდი, საქმე № 171.
258. პროფ. გ. გოზალიშვილი—„1832 წლის შეთქმულება“, 1935 წ., გვ. 442.

259. საქართველოს სახელმწიფო ლიტერატურული მეზეუმის მასალებიდან.
260. ეურ. „მნათობი“ 1957 წ., № 6.
261. საქართველოს ცენტრარქივის საგანგებო მნიშვნელობის საქმეთა ფონდი, საქმე № 176.
262. გრ. ორბელიანი—„წერილები“, 1936 წ., ტ. I, გვ. 18.
263. გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“ 1939 წ. № 19.
264. გრ. ორბელიანი—„წერილები“, 1936 წ., ტ. I, გვ. 27.
265. ი. გრიშაშვილი—„ლიტერატურული ნარკვევები“, 1957 წ., გვ. 75.
266. იგივე წყარო, გვ. 77.
267. იგივე წყარო, გვ. 76.
268. გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 1939 წ., № 19.
269. გრ. ორბელიანი—„წერილები“, 1936 წ., ტ. I, გვ. 227.
270. იგივე წყარო, გვ. 31.
271. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის (ფ) ფონდის ხელნაწერთა კონა № 155 (ბ).
272. იგივე წყარო.
273. საქართველოს ცენტრარქივის საგანგებო მნიშვნელობის საქმეთა ფონდი, საქმე № 176.
274. ი. ანდრონიკაშვილი—„საქართველო მ. ლერმონტოვის შემოქმედებაში“, 1953 წ., გვ. 54—55. (იხ. ვრცლად ჩემივე „ახალი ფურცლები ლერმონტოვის ცხოვრებისა“).
275. ი. გრიშაშვილი—„ლიტერატურული ნარკვევები“, 1957 წ., გვ. 77.
276. იქვე.
277. «Литературное наследство», 1934 г., № 16—18, стр. 793.
278. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის (ფ) ფონდის ხელნაწერთა კონა №—155 (ბ).
279. იგივე წყარო.
280. იგივე წყარო.
281. საქართველოს ცენტრარქივის საგანგებო მნიშვნელობის საქმეთა ფონდი, საქმე № 176.
282. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ფონდის ხელნაწერთა კონა № 155 (ბ).

233. საქართველოს ცენტრარქივის საგანგებო მნიშვნელობის საქმეთა ფონდი, საქმე № 176.
264. ი. გრიშაშვილი—„ლიტერატურული ნარკვევები“ 1957 წ., გვ. 70.
285. გრ. ორბელიანი—„წერილები“, 1936 წ., ტ. I, გვ. 32.
286. იგივე წყარო, გვ. 33—34.
287. გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 1938 წ., № 24. (იხ. ვრცლად ჩემივე „ახალი ფურცლები ლერმონტოვის ცხოვრებისა“).
288. საქართველოს ცენტრარქივის საგანგებო მნიშვნელობის საქმეთა ფონდი, საქმე № 176.
289. იგივე წყარო.
290. იგივე წყარო.
291. იგივე წყარო.
292. იგივე წყარო.
293. იგივე წყარო.
294. პროფ. ვ. შადური—„რუსი მწერლები საქართველოს შესახებ“, 1949 წ., ტ. I, გვ. 137.
295. იგივე წყარო, გვ. 138.
296. А. Розен — «Записки декабриста», 1907 г., стр. 296.
297. გაზ. „ლიტერატურული გაზეთი“, 1956 წ., № 20.
298. ი. ბალახაშვილი—„ახალი ფურცლები ლერმონტოვის ცხოვრებისა“, 1964 წ., გვ. 86—91.
299. Жур. «Литературная Грузия», 1964 г., № 10.
300. ჟურ. „მნათობი“, 1964 წ., № 9.
301. «Грибнедов в мемуарах современников», 1929 г., стр. 210.
302. გაზ. „ლიტერატურული გაზეთი“, 1955 წ., № 2.
303. პროფ. ვ. შადური—„რუსი მწერლები საქართველოს შესახებ“, 1949 წ., ტ. I, გვ. 137.
304. И. Богомолов — «Александр Чавчавадзе и русская культура», 1964 г., стр. 33—34.
305. Газ. «Вечерний Тбилиси», 1959 г., № 186.
306. Газ. «Вечерний Тбилиси», 1960 г., № 208.
307. იგივე წყარო.

308. იგივე წყარო.
309. «Грибоедов в мемуарах современников». 1929 г., стр. 210.
310. Газ. «Вечерний Тбилиси». 1960 г., № 208.
311. ზ. მთაწმინდელი—„ნ. ბარათაშვილი“, 1885 წ., გვ. 12.
312. საქართველოს ცენტრარქივის საგანგებო მნიშვნელობის საქმეთა ფონდი, საქმე № 176.
313. ჟურნ. „მნათობი“, 1955 წ., № 6.
314. ნ. ბარათაშვილი—„თხზულებანი“. 1945 წ., გვ. 85.
315. ი. მეუნარგია—„ქართველი მწერლები“, 1957 წ., ტ. II, გვ. 355—337.
316. გრ. ორბელიანი—„წერილები“, 1936 წ., ტ. I, გვ. 103.
317. ი. გრიშაშვილი—„ლიტერატურული ნარკვევები“, 1957 წ., გვ. 85.
318. გრ. ორბელიანი — „წერილები“, 1936 წ., ტ. I, გვ. 122.
319. ნ. ბარათაშვილი—„თხზულებანი“, 1945 წ., გვ. 22.
320. Газ. «Заря Востока», 1961 г., № 208.
321. И. Богомолов — «Александр Чавчавадзе и русская культура», 1964 г., стр. 44.
322. იგივე წყარო.
323. იგივე წყარო.
324. იგივე წყარო.
325. ი. მეუნარგია—„ი. ჰაეკეაძე“, 1937 წ., გვ. 39—40.
326. А. Фадеев — «Воспоминания», 1897 г., стр. 117.
327. Газ. «Кавказ», 1846 г., № 45.
328. გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 1964 წ., № 52.
329. გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 1965 წ., № 11.
330. «Грибоедов в воспоминаниях современников», 1929 г., стр. 311.
331. იქვე.
332. Жур. «Русский архив», 1904 г., № I.
333. იქვე.
334. ბ. კანდელაკი—„მთაწმინდა“, 1955 წ., გვ. 44—45.
335. Жур. «Историческая библиотека», 1879 г., № 6—7.
336. საქართველოს სახელმწიფო ლიტერატურული მუზეუმი, ალექსანდრე ნიკოლაის პირადი არქივი.

337. კ. ბოროზდინი—„სამეგრელო“, 1934 წ., გვ. 14--15.
338. Жур. «Русский архив», 1904 г., № 1.
339. „ლიტერატურის მათიანე“, 1940 წ., № 1—2 გვ. 391.
340. საქართველოს ცენტრარქივის საგანგებო მნიშვნელობის საქმეთა ფონდი, საქმე № 176.
341. საქართველოს სახელმწიფო ლიტერატურული მუზეუმი, ალექსანდრე ნიკოლაის პირადი არქივი.
342. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის დ. ყიფიანის პირადი არქივი, ხელნაწერი № 537.
343. იგივე წყარო.
344. გრ. ორბელიანი—„წერილები“, 1937 წ., ტ. II, გვ. 13—14.
345. საქართველოს სახელმწიფო ლიტერატურული მუზეუმი, ალექსანდრე ნიკოლაის პირადი არქივი.
346. Жур. «Русская старина», 1874 г., № 10.
347. კ. ბოროზდინი—„სამეგრელო“, 1934 წ., გვ. 7.
348. Дрансе — «Пленницы Шамиля», 1859 г., стр. 11.
349. Газ. «Вечерний Тбилиси», 1964 г., № 193.
350. იგივე წყარო.
351. იგივე წყარო.
352. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის საბუთი Sd № 1874.
353. Газ. «Вечерний Тбилиси», 1964 г., № 193.
354. Газ. «Вечерний Тбилиси», 1964 г., № 102.
355. საქართველოს ცენტრარქივი, თედო ჟორდანიას პირადი არქივი, ხელნაწერი № 2.
356. იგივე წყარო.
357. «Грибоедов в воспоминаниях современников», 1929 г., стр. 313.
358. პროფ. ა. ფირცხალაიშვილი—„რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან“, 1955 წ., გვ. 107.
359. იქვე.
360. Газ. «Вечерний Тбилиси», 1964 г., № 193.
361. Газ. «Кавказ», 1857 г., № 10.

362. ზუგდიდის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში დაცულ იონა მეუნარგიას არქივის მასალებიდან.
363. იგივე წყარო.
364. პროფ. ა. ფირცხალაიშვილი—„რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან“, 1955 წ. გვ. 109.
365. იგივე წყარო, გვ. 11.
366. Газ. «Вечерний Тбилиси», 1964 г., № 193.
367. იგივე წყარო.
368. მ. ხელთუბნელი—„წარსულიდან“, 1933 წ., გვ. 221.
369. გაზ. „ივერია“, 1904 წ., № 23.
370. ჟურ. „მნათობი“, 1964 წ., № 9.
371. კ. ბოროზდინი—„სამეგრელო“, 1934 წ., გვ. 16—17.
372. ჟურ. „მნათობი“, 1964 წ., № 9.
373. იგივე წყარო.
374. იგივე წყარო.
-

რედაქტორი ლ. ნანიტაშვილი
მხატვარი ჯ. ყავლაშვილი
მხატვრული რედაქტორი გ. ქუთათელაძე
ტექნიკური რედაქტორი ლ. პაპკორია
კორექტორი ნ. აფხაზავა

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 28/III-66 წ.
ქალ. ზომა $70 \times 108^{1/32}$. ნაბეჭდი თაბახი 17,81
სააღრ.-საგამომც. თაბახი 14,12

უე 02655.

ტირაჟი 25.000

შეკვ. № 8381

გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“
თბილისი, მარჯანიშვილის ქ. № 5.

ფასი 58 კპ.

№ 5 სტამბა გ. ტაბიძის სახელობისა
ქ. ქუთაისი, ი. ჭავჭავაძის პრ. 11.
Типография № 5 им. Г. Табидзе
г. Кутанси, пр. Чавчавадзе, 11.